

Specialundervisning for voksne

2003

DANMARKS
EVALUERINGSINSTITUT

Specialundervisning for voksne

© 2003 Danmarks Evalueringsinstitut
Trykt hos Vester Kopi

Eftertryk med kildeangivelse er tilladt

Bemærk:

Danmarks Evalueringsinstitut anvender nyt komma

Bestilles hos:

Danmark.dk's netboghandel

Telefon 1881

www.danmark.dk/netboghandel

Kr. 40,- inkl. moms

ISBN 87-7958-128-5

Forord	5
1 Indledning	7
1.1 Evalueringens baggrund	7
1.2 Evalueringens formål	7
1.3 Evalueringsgruppe og projektgruppe	8
1.4 Dokumentation og metode	8
1.5 Om evalueringsrapporten	13
2 Resumé	15
3 Regler og udmøntning	19
3.1 Voksenspecialundervisningens regelgrundlag	19
3.2 Tilbud til forskellige målgrupper	20
3.3 Undervisningsområdet i tal	25
4 Den decentrale forvaltning	29
4.1 Amternes politiske målsætninger	29
4.2 Organisering og arbejdsdeling	30
4.3 Bevillinger og økonomi	33
4.4 Forvaltning, tilsyn og dialog	37
4.5 Visitation	41
4.6 Efteruddannelse	42
4.7 Institutionernes ledelse og organisation	44
4.8 Konklusioner og anbefalinger	48
5 Tilbud til personer med hørevanskeligheder	51
5.1 Tilbud, målgrupper og fødekæde	51

5.2	Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner	54
5.3	Undervisningen	59
5.4	Underviserne	63
5.5	De fysiske rammer	65
5.6	Resultater og udslusning	66
5.7	Konklusioner og anbefalinger	67

6 Tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade **71**

6.1	Tilbud, målgrupper og fødekæde	71
6.2	Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner	75
6.3	Undervisningen	80
6.4	Underviserne	86
6.5	De fysiske rammer	88
6.6	Resultater og udslusning	89
6.7	Konklusioner og anbefalinger	92

7 Tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder **95**

7.1	Tilbud, målgrupper og fødekæde	95
7.2	Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner	104
7.3	Undervisningen	110
7.4	Underviserne	113
7.5	De fysiske rammer	115
7.6	Resultater og udslusning	117
7.7	Konklusioner og anbefalinger	119

8 Tværgående udviklingsmuligheder **125**

8.1	Afgrænsning af den kompenserende specialundervisning	125
8.2	Behov for udvidet politisk stillingtagen	127
8.3	Måltrettet undervisning	129

8.4	Fra skoler til kompetencecentre	131
-----	---------------------------------	-----

Appendiks

	Kommissorium	133
	Om evalueringsgruppen	137
	Kriterier for kvalitet	139

	Rapporter fra EVA	145
--	--------------------------	------------

Specialundervisningen for voksne er en vigtig del af det danske samfunds samlede tilbud til unge og voksne med handicap. Det er derfor en glæde at kunne offentliggøre en evalueringsrapport om dette undervisningsområde i det internationale handicapår 2003.

Specialundervisningen for voksne er et særdeles sammensat og forskelligartet undervisningsområde. I evalueringen er der lagt vægt på at gå i dybden på udvalgte områder frem for at forsøge at tegne et samlet billede af amternes undervisningstilbud til forskellige målgrupper.

Det er vores forventning at rapportens vurderinger og anbefalinger kan danne grundlag for det fortsatte arbejde med at udvikle og sikre kvaliteten af voksenspecialundervisningen. Derudover forventer vi at rapporten kan inspirere debatten om hvordan undervisningen for mennesker med handicap skal organiseres i fremtiden.

Evalueringen af specialundervisningen for voksne er resultatet af et samarbejde mellem en faglig ekspertgruppe og Danmarks Evalueringsinstitut, EVA. Den er gennemført som led i EVA's handlingsplan for 2002.

Eskild Frøshaug Petersen
Formand for evalueringsgruppen

Christian Thune
Direktør for EVA

Evalueringen af specialundervisning for voksne blev sat i gang som en del af EVA's handlingsplan for 2002. Kommissoriet for evalueringen fremgår af appendiks A.

1.1 Evalueringens baggrund

Den kompenserende specialundervisning for voksne henvender sig til personer med et fysisk eller psykisk handicap som efter undervisningspligtens ophør har behov for at få afhjulpet eller begrænset virkningerne af deres handicap. Flere forhold har peget på behovet for en evaluering af specialundervisningen for voksne. Undervisningsområdet er ikke blevet evalueret tidligere, og deltagerne i undervisningen er for en stor dels vedkommende voksne som ikke nødvendigvis har de samme muligheder for at udtrykke deres vurdering af undervisningen som andre voksne. Det bør skærpe opmærksomheden om kvalitetssikringen og -udviklingen af undervisningen.

Lov om specialundervisning for voksne indeholder kun ganske overordnede betragtninger om målgrupper og om undervisningens indhold, form og varighed, og undervisningsområdet er særegent og meget komplekst. Dels er området præget af individuelle målbeskrivelser og forløb, dels er deltagerne en bredt sammensat skare med forskellige handicap og forudsætninger. Alene det at den kompenserende specialundervisning består af mange individuelle forløb, gør det vanskeligt at skabe et overblik over undervisningsaktiviteten. Behovet for en generel kortlægning og evaluering af hvad specialundervisning for voksne reelt omfatter i de enkelte amter, har derfor været en vigtig baggrund for at igangsætte evalueringen.

Til trods for at der er tale om en rammelov, indeholder lov om specialundervisning for voksne en række forholdsvis præcise krav til amter og institutioner. En analyse og vurdering af om praksis stemmer overens med de formulerede krav og målsætninger, har derfor også været en vigtig bevæggrund for at iværksætte en evaluering.

1.2 Evalueringens formål

Formålet med evalueringen er at vurdere udbuddet og kvaliteten af den kompenserende specialundervisning som varetages af amterne, amtslige institutioner og private initiativtagere.

Evalueringsens formål er mere specifikt:

- at belyse forskelle og ligheder i amternes organisering af undervisningstilbud i henhold til lov om specialundervisning for voksne
- at vurdere stærke og svage sider ved de konkrete undervisningstilbud til specifikke målgrupper
- at identificere eksempler på god praksis
- at formulere anbefalinger til de udvalgte amter og institutioner og til undervisningsområdets øvrige lokale, regionale og nationale beslutningstagere.

1.3 Evalueringsgruppe og projektgruppe

I forbindelse med evalueringen er der nedsat en evalueringsgruppe der har det faglige ansvar for evalueringens analyser, vurderinger og anbefalinger. Evalueringsgruppens medlemmer er:

- Centerleder Eskild Petersen, Kurhus – Rehabiliteringscenter for Hjerneskadede, Dianalund (formand for evalueringsgruppen)
- Forstander Jan Braskhøj, Ungdomsskolen i Utterslev, Københavns Kommune
- Lis Bresson, forhenværende leder af Hovedstadens Ordblindeskole, København
- Professor Monica Dalen, Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo
- Lektor, ph.d. Charlotte Ringsmose, Institut for Pædagogisk Psykologi, Danmarks Pædagogiske Universitet, København.

I appendiks B er der yderligere information om evalueringsgruppens medlemmer.

EVA har haft det metodiske og praktiske ansvar for evalueringen. Blandt EVA's medarbejdere er der nedsat en projektgruppe til at gennemføre en forundersøgelse af området, indsamle dokumentationsmateriale, varetage kontakten til institutionerne, udarbejde evalueringsrapporten mv. Projektgruppen består af evalueringskonsulenterne Signe Ploug Hansen og Tue Vinther-Jørgensen (koordinator) samt evalueringsmedarbejder Tina Mou Jakobsen.

1.4 Dokumentation og metode

Som optakt til evalueringen blev der gennemført en forundersøgelse af undervisningsområdet med det formål at identificere relevante fokusområder og problemstillinger. Forundersøgelsen inkluderede dels en gennemgang af tidligere undersøgelser mv., dels en række møder med interessenter på området. De undersøgelser der blev gennemgået i forundersøgelsen, har sammen med undersøgelser der er blevet gennemført samtidig med evalueringen, fungeret som inspirationskilde for evalueringen.

Evalueringens eget dokumentationsmateriale omfatter:

- selvevalueringsrapporter fra 12 institutioner
- institutionsbesøg på de 12 institutioner
- selvevalueringsrapporter fra alle amter og Københavns, Frederiksberg og Bornholms Kommuner.
- interview med repræsentanter for de ansvarlige forvaltninger i tre amter
- interviewundersøgelser blandt undervisningsdeltagere på de 12 institutioner.

De amtslige myndigheders selvevalueringsrapporter fokuserer på amternes generelle udmøntning af lov om specialundervisning for voksne. Det øvrige dokumentationsmateriale fokuserer på undervisningstilbuddene til følgende målgrupper:

- personer med hørevanskeligheder
- personer med sent erhvervet hjerneskade
- unge med generelle indlæringsvanskeligheder (ungdomstilbuddet).

Valg af målgrupper og amter

De tre målgrupper er udvalgt så de tilsammen dækker en væsentlig andel af specialundervisningens deltagere og af de afholdte undervisningstimer. Desuden repræsenterer grupperne en aldersmæssig spredning og omfatter både personer med fysiske og mentale handicap.

Indsamlingen af dokumentationsmateriale har været centreret om tre amter: Frederiksberg, Vejle og Nordjyllands Amter. Der er store forskelle fra amt til amt med hensyn til organiseringen og prioriteringen af tilbuddene til de enkelte målgrupper. I forbindelse med forundersøgelsen har EVA indhentet nøgletal, udsagn og anden information som kunne danne grundlag for at udvælge amter. Valget af de tre amter skyldes at hvert af disse amter har givet tilbuddet til en eller flere af de udvalgte målgrupper høj prioritet. Valget af de tre amter er imidlertid ikke udtryk for en opfattelse af at tilbuddene her per definition er gode og af høj kvalitet. Der er således ikke tale om at de tre amter betragtes som landets bedste udbydere af specialundervisning for voksne. Omvendt er valget foretaget ud fra en forventning om at de tre amter hver især og tilsammen kan fremvise eksempler på tilgange og metoder som kan være til inspiration for andre amter. En række andre amter kunne også med stor rimelighed have været udvalgt. At de tre amter repræsenterer en geografisk spredning, har imidlertid også været afgørende for udvælgelsen.

Evalueringens fokus på tilbuddene til tre målgrupper i tre udvalgte amter betyder at dokumentationsmaterialet ikke giver et detaljeret billede af tilbud og praksis på landsplan og for alle målgrupper. Fokuseringen indebærer med andre ord en begrænsning i evalueringens generelle ud-sagskraft. Det er derfor kun amternes selvevalueringsrapporter som giver et landsdækkende bil-

lede på tværs af de forskellige målgrupper. Evalueringsgruppen har dog indtryk af at de fremhævede problemstillinger i vid udstrækning også gælder ud over de tre målgrupper og de tre amter, men at problemstillingerne naturligvis kan have forskellig vægt alt efter hvordan man har prioriteret og organiseret undervisningstilbuddene lokalt.

Selvevalueringsrapporter fra de amtslige myndigheder

Alle amtslige myndigheder har gennemført en selvevaluering af deres måde at forvalte den kompenserende specialundervisning for voksne. Fokus har været målsætninger, tilbud, kvalitetssikring og -udvikling, samarbejde og koordinering, og økonomi. Selvevalueringsrapporterne er lavet ud fra en selvevalueringsvejledning udarbejdet af evalueringsgruppen og projektgruppen, og de amtslige myndigheder har både beskrevet og vurderet deres nuværende forvaltning af området.

Selvevalueringsrapporter fra de udvalgte institutioner

De institutioner i de tre udvalgte amter der varetager tilbud til de tre udvalgte målgrupper, har alle gennemført en eller flere selvevalueringer. Institutionerne blev indledningsvis præsenteret for selvevalueringsprocessens form og indhold ved informationsmøder afholdt i hvert af de tre amter. Institutionerne har ligesom de amtslige myndigheder skrevet en selvevalueringsrapport ud fra en selvevalueringsvejledning. Vejledningen blev udarbejdet af evalueringsgruppen og projektgruppen. I selvevalueringsrapporterne har institutionerne forholdt sig til de individuelle undervisningsplaner, undervisningen, undervisere, de fysiske rammer, organisation og ledelse, og undervisningens resultater.

Selvevalueringsprocessen har for institutionerne omfattet tre dele. En baggrundsdel hvor hver institution har beskrevet faktuelle forhold, en vurderingsdel hvor de har forholdt sig til forholdene, og endelig en fremtidsdel hvor de institutioner med tilbud til samme målgruppe inden for et af de tre amter har formuleret forbedringsforslag og udviklingsmuligheder for de samlede tilbud til hver af de tre målgrupper inden for amtet.

Da hovedparten af institutionerne har tilbud til to af de tre udvalgte målgrupper, er der i alt blevet udarbejdet 21 selvevalueringsrapporter i forbindelse med evalueringen: ti rapporter om tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade, otte om tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder og tre om tilbud til personer med hørevanskeligheder. Desuden har nogle institutioner opdelt deres selvevalueringsrapporter så de forskellige undervisningstilbud til hver af målgrupperne behandles særskilt.

Institutionsbesøg på de udvalgte institutioner

Evalueringsgruppen og projektgruppen har besøgt alle 12 institutioner og interviewet ledelsen og

repræsentanter for underviserne med udgangspunkt i de enkelte institutioners selvevalueringsrapporter. Institutionsbesøgene har desuden omfattet en rundvisning med det formål at få et indtryk af de fysiske rammer for undervisningen.

Interview med repræsentanter for forvaltningen i de udvalgte amter

Sideløbende med institutionsbesøgene blev der gennemført interview med repræsentanter for de ansvarlige forvaltninger i Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter. Formålet med interviewene var at belyse samspillet mellem den ansvarlige forvaltning og institutionerne i de tre udvalgte amter.

Interviewundersøgelser blandt deltagere

Der er gennemført tre selvstændige interviewundersøgelser blandt deltagere i undervisningen på de udvalgte institutioner. Én blandt personer med hørevanskeligheder på tre af institutionerne, én blandt personer med sent erhvervet hjerneskade på fem af institutionerne og én blandt unge med generelle indlæringsvanskeligheder på fem af institutionerne.

EVA's oprindelige intention var at gennemføre en landsdækkende, repræsentativ spørgeskemaundersøgelse blandt tidligere deltagere i undervisningen og/eller deres pårørende. Evalueringsgruppen frarådede imidlertid en spørgeskemaundersøgelse fordi den ville have begrænset værdi som dokumentation i evalueringen. Det skyldes blandt andet at mange personer i de udvalgte målgrupper vil have vanskeligt ved at besvare et spørgeskema, og man under ingen omstændigheder kan forvente at en spørgeskemaundersøgelse vil give et repræsentativt billede af behovene i forskellige undergrupper.

Det blev derfor besluttet at gennemføre en kvalitativ interviewundersøgelse blandt hver af de tre målgrupper i stedet. Formålet var ikke at opnå et repræsentativt billede, men at inddrage nuværende deltagere på de udvalgte institutioner i evalueringsprocessen. Gennem undersøgelsen fik deltagerne mulighed for at bidrage med deres vurdering af hvad der har betydning for kvaliteten af undervisningen. Informanterne er udvalgt efter to kriterier: Dels skulle de på en meningsfuld måde kunne bidrage med informationer og holdninger. Dels skulle de uden større praktisk besvær kunne deltage i et interview på bestemte tidspunkter.

Deltagerne i interviewundersøgelserne repræsenterer derfor ikke alle de forskellige grupper af deltagere der findes på institutionerne, og det er vigtigt at være opmærksom på at andre deltagere end de interviewede kan have andre perspektiver på undervisningen. Interviewundersøgelserne betragtes derfor ikke som dokumentation for kvaliteten af undervisningen til de enkelte målgrupper på de enkelte institutioner. Deltagernes udsagn benyttes i evalueringen alene som udtryk for hvilke forhold der kan have betydning når deltagere vurderer kvaliteten af tilbud under voksenspe-

cialundervisningen. Resultaterne af interviewundersøgelserne som er gennemført af personer med særlig ekspertise i forhold til interview blandt de tre målgrupper, fremgår af rapportens bilag 1.

Tabel 1 viser en oversigt over de institutioner i de tre udvalgte amter der har deltaget i evalueringen, og på hvilken måde de har deltaget.

Tabel 1
Dokumentationsmateriale fra de udvalgte institutioner

	Tilbud til personer med hørevanskeligheder		Tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade		Tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder	
	Selvevaluering og besøg	Deltager-interview	Selvevaluering og besøg	Deltager-interview	Selvevaluering og besøg	Deltager-interview
Frederiksborg Amt:						
Egedammen			X	X	X	X
Kommunikationscentret	X	X	X			
Vejle Amt:						
ASV Kolding-Fredericia			X		X	X
ASV Vejle			X	X	X	
ASV Horsens			X		X	X
Center for Kommunikation og Hjælpe midler (CKHM)	X	X	X			
Nordjyllands Amt:						
Høreinstituttet	X	X				
Limfjordsskolen					X	X
Specialskolen for Voksne, Himmerland			X	X	X	
Specialskolen for Voksne, Aalborg			X		X	X
Specialskolen for Voksne, Vendsyssel			X	X	X	
Taleinstituttet			X	X		

Samlet vurdering af dokumentationen

Det er evalueringsgruppens opfattelse at kombinationen af flere forskellige dokumentationstyper har udgjort et tilstrækkeligt og kvalificeret grundlag for at gennemføre evalueringen. Evalueringsgruppen har i særlig grad hæftet sig ved det store engagement som de involverede institutioner har lagt i den tidsmæssigt pressede selvevalueringsproces. Under besøgene på institutionerne har ledelser og undervisere udvist en stor åbenhed og en konstruktiv indstilling som har været meget værdifuld for evalueringsprocessen. I selvevalueringsrapporterne har institutionerne udtrykt en reflekteret tilgang til deres praksis og positivt forsøgt at tænke fremadrettet. Evalueringsgruppen vurderer at de forbedringsforslag og udviklingsmuligheder som institutionerne har fremlagt i selvevalueringsrapporterne, kan være væsentlige bidrag til at sikre og udvikle kvaliteten af de eksisterende undervisningstilbud.

1.5 Om evalueringsrapporten

Vurderingernes referenceramme

Der er i dag en stor interesse for at anvende ekspliciterede kriterier i evalueringer af kvalitet i uddannelser og undervisning. Anvendelse af kriterier kan fungere som en tilbagemeldingsform til uddannelser eller undervisningstilbud der giver mulighed for planlægning: Hvis der er klarhed og enighed om hvilke kriterier der ligger til grund for vurdering af kvalitet på et givent undervisningsområde, har undervisningsstederne et godt afsæt for arbejdet med at sikre og udvikle kvaliteten. Desuden giver klare kriterier mulighed for at planlægge indsatsen i forbindelse med eksterne og interne vurderingsprocedurer.

Derfor har evalueringsgruppen i forbindelse med denne evaluering formuleret en række kriterier som har fungeret som referenceramme for de vurderinger evalueringen indeholder. Kriterierne kan ses i appendiks C.

Rapportens opbygning

I kapitel 2 præsenteres et resumé af evalueringens centrale konklusioner og anbefalinger.

Kapitel 3 indeholder en kort beskrivelse af lov- og regelgrundlaget for den kompenserende specialundervisning for voksne, de undervisningstilbud som udbydes under loven, og tal for undervisningsområdets omfang og udvikling.

Kapitel 4 rummer en analyse og vurdering af den decentrale forvaltning af undervisningsområdet. Kapitlet fokuserer både på amternes udmøntning af lov om specialundervisning for voksne og på institutionernes ledelse og organisation i de tre udvalgte amter.

Kapitel 5, 6 og 7 er sideordnede kapitler som kan læses i vilkårlig rækkefølge. Hvert af disse kapitler indeholder en analyse og vurdering af de tre udvalgte amters tilbud til én af de tre målgrupper: personer med hørevanskeligheder (kapitel 5), personer med sent erhvervet hjerneskade (kapitel 6) og unge med generelle indlæringsvanskeligheder (kapitel 7).

Kapitlerne 4-7 er alle struktureret efter de kriterier der er præsenteret i appendiks C. Vurderingerne i kapitlerne er altovervejende foretaget med reference til disse kriterier. Hvert af kapitlerne afsluttes med en opsummering af centrale konklusioner og en præsentation af evalueringsgruppens anbefalinger i tilknytning hertil. I alle fire kapitler er der anbefalinger som indeholder forslag til initiativer som de ansvarlige myndigheder og/eller institutionerne bør og kan implementere inden for de eksisterende rammer. Kapitel 5, 6 og 7 om de tre udvalgte målgrupper indeholder desuden hver et afsnit om videre perspektiver for udviklingen af tilbuddene. Anbefalingerne i de afsnit lægger op til større ændringer som kun vanskeligt kan implementeres på kort sigt, eller som kræver involvering af flere instanser end de ansvarlige myndigheder og undervisningsinstitutioner inden for voksenspecialundervisningen.

I kapitel 8 diskuteres en række tværgående problemstillinger for den kompenserende specialundervisning. Kapitlets anbefalinger bygger videre på anbefalingerne i de foregående kapitler og forsøger at vise udviklingsmuligheder for den samlede voksenspecialundervisning. Kapitlet skal derfor læses som et supplement til analyserne og anbefalingerne i kapitlerne 4-7 og ikke som en samlet opsummering.

Terminologi

Alle typer amtslige myndigheder vil i den resterende del af rapporten blot blive benævnt "amter". I praksis varierer amternes og institutionernes betegnelser for undervisningstilbuddenes deltagere betydeligt. De går under betegnelser som kursister, brugere, modtagere og elever. For at sikre ensartethed i præsentationen anvender rapporten fællesbetegnelsen "deltagere". Når fokus udelukkende er rettet mod ungdomstilbuddene, vil begrebet elever dog blive anvendt da det er det begreb som institutionerne med ungetilbud alle benytter sig af.

Formålet med evalueringen har været at vurdere udbuddet og kvaliteten af den kompenserende specialundervisning som amterne tilbyder personer med et fysisk eller psykisk handicap. Lov om specialundervisning for voksne forpligter amterne til at tilbyde undervisning og specialpædagogisk bistand til personer som har behov for at afhjælpe eller begrænse virkningerne af deres handicap.

Evalueringen har fokuseret på de konkrete undervisningstilbud til tre målgrupper der tilsammen repræsenterer en væsentlig del af undervisningsområdets deltagere og ressourcer. Det gælder personer med hørevanskeligheder, personer med sent erhvervet hjerneskade og unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Evalueringen har fokuseret på de konkrete undervisningstilbud for disse tre målgrupper i tre udvalgte amter. Desuden har evalueringen undersøgt alle amters forvaltning af specialundervisningen for voksne.

Overordnet konklusion

Den kompenserende specialundervisning er præget af engagerede og ansvarsfulde undervisere og ledere. De er optaget af undervisningens faglige udfordringer og lægger vægt på at undervisningen skal give nye udfoldelsesmuligheder for den enkelte deltager. Det betyder også at der er stor interesse for at deltage i efter- og videreuddannelse og andre aktiviteter der giver øget viden om de forskellige målgrupper. Den positive tilgang har overordentlig stor betydning på et område hvor undervisningens mål og indhold kun er beskrevet på et overordnet niveau, og hvor deltagere i mange tilfælde selv har vanskeligt ved at stille krav til undervisningens kvalitet. Ledere og undervisere bidrager også positivt og aktivt til at udnytte lovgivningens brede rammer til at udvikle nye undervisningstilbud til målgrupper som ikke tidligere har været tilbudt undervisning.

Lovgivningens brede rammer har altså givet mulighed for udvikling, men de har samtidig givet store variationer i undervisningstilbuddene fra amt til amt. Et andet og problematisk kendetegn ved den kompenserende specialundervisning er nemlig at de enkelte amter har kunnet prioritere og forvalte området meget forskelligt. Undervisningsministeriet har hverken gennem vejledning eller tilsyn tilbudt en klar ramme for amternes fortolkning af loven som kunne have skabt en større ensartethed i udviklingen af undervisningstilbuddene på tværs af landet. Derfor er der markante

forskelle fra amt til amt på omfanget og indholdet af de undervisningstilbud en person med en given funktionsnedsættelse typisk tilbydes. Amterne har selv haft forskellige ambitionsniveauer med hensyn til at formulere målsætninger for og føre tilsyn med undervisningen på institutionerne og hos de private initiativtagere. Også inden for det enkelte amt kan der derfor være væsentlige forskelle på hvilken undervisning en handicappet person tilbydes afhængigt af hvor i amtet vedkommende bor.

Evalueringsgruppens centrale anbefalinger

Alle unge skal have ret til en ungdomsuddannelse

Unge med særlige behov bør have ret til at modtage undervisning i forlængelse af folkeskolen på linje med andre unge, og denne ret bør sikres ved lov så Danmark kommer på niveau med de øvrige skandinaviske lande. Gennem lov om specialundervisning for voksne tilbydes undervisning til unge med generelle indlæringsvanskeligheder og andre unge som på grund af deres handicap ikke kan profitere af undervisningen på de ordinære ungdomsuddannelser. Loven sikrer imidlertid ikke i praksis at alle unge med særlige behov tilbydes undervisning, og den sikrer ikke landsdækkende normer for undervisningens omfang og varighed.

Undervisningstilbuddene til unge varierer fra amt til amt og fra institution til institution. Undervisningen sigter mod at forberede de unge på voksenlivet, men med forskellig vægt på elevernes personlige, faglige, almene og erhvervmæssige kompetencer. Ungdomstilbuddene adskiller sig væsentligt fra de øvrige undervisningsaktiviteter under lov om specialundervisning for voksne. Det vil være hensigtsmæssigt at etablere et selvstændigt lovgrundlag der kan rumme undervisningen af unge med særlige behov. I den forbindelse bør undervisningstilbuddene udvikles til en egentlig ungdomsuddannelse. Der bør tages politisk stilling til uddannelsens formål, indhold mv. så en ny ungdomsuddannelse kan defineres ud fra mål og ikke ud fra elevernes handicap.

Kompenserende specialundervisning skal defineres bedre

Regelgrundlaget bør revideres så det kommer til at indeholde en tydeligere definition af det kompenserende begreb og af hvor bredt det dækker. Det vil gøre det muligt for amterne at give voksenspecialundervisningen en klarere profil over for andre tilbud til handicappede. Eksempelvis er instruktionen i brugen af høreapparater traditionelt en del af voksenspecialundervisningen, men aktiviteten kan kun med en bred fortolkning opfattes som kompenserende specialundervisning. På tilsvarende måde kan der stilles spørgsmål ved om dele af tilbuddene til personer med sent erhvervet hjerneskade skal opfattes som kompenserende specialundervisning.

Retten til kompenserende specialundervisning skal præciseres

Der bør være klare krav til hvordan amterne forvalter tildelingen af undervisning ud fra individuelle og behovsstyrede kriterier. Det er nødvendigt for at sikre gennemsigtighed og lighed for borgerne inden for og på tværs af amterne. Retten til undervisning er lovfæstet, men den enkelte deltager har alligevel en svag retsstilling ved visitationen. De nuværende formuleringer giver ingen anvisninger på hvad man rimeligvis kan forvente som borger, og der findes ingen fælles minimumsstandard eller fælles kriterier for tildeling af undervisning. Det er en styrke at det nuværende regelgrundlag tager udgangspunkt i behovene hos den enkelte deltager og eksplicit fremhæver det individuelle udgangspunkt for undervisningen. Alligevel er der behov for centralt at præcisere regelgrundlagets formuleringer om handicappedes ret til kompenserende specialundervisning.

Undervisningsstederne skal nå ud til målgrupperne

Amterne bør tage initiativer der sikrer at undervisningsstederne har en interesse i at informere om tilbuddene om specialundervisning, og som samtidig sikrer en systematik i fødekæden til voksen-specialundervisningen. Det er ofte uklart om undervisningsstederne når ud med deres undervisningstilbud til alle dele af målgrupperne. Eksempelvis er der påfaldende få deltagere med anden etnisk baggrund i forhold til hvad man kunne forvente. Procedurerne for brobygning, henvisning og visitering fra andre systemer sikrer tilsyneladende ikke at personer med behov for undervisning nødvendigvis informeres og vejledes om mulighederne. Den økonomiske rammestyling som området ofte er underlagt, kan desuden have den uheldige effekt at det enkelte undervisningssted ikke har et incitament til at nå ud til de potentielle deltagere. Det er amternes ansvar at potentielle deltagere tilbydes kompenserende specialundervisning.

Undervisningen skal målrettes

Undervisningsstederne bør rette endnu mere opmærksomhed mod at sikre at den kompenserende specialundervisning har den ønskede effekt for deltagerne så undervisningen i praksis medvirker til at begrænse og afhjælpe virkningerne af deltagerens handicap. Undervisningsstederne skal sørge for at den individuelle undervisningsplan er målrettet og fungerer som et afsæt for undervisningen af den enkelte deltager. Derfor er det vigtigt at planen er baseret på en grundig afdækning af deltagerens forudsætninger, færdigheder og behov. Det er også vigtigt at den enkelte deltager inddrages aktivt i at formulere mål og i at planlægge undervisningens indhold. Undervisningen skal sigte på at give deltagerne mulighed for at mestre livssituationen efter endt undervisning.

Om anbefalingerne

Rapportens anbefalinger er udformet af en evalueringsgruppe bestående af faglige eksperter. Rapporten er udarbejdet på baggrund af den dokumentation der er indsamlet i forbindelse med evalueringen med fokus på tilbuddene til tre målgrupper i tre udvalgte amter. Anbefalingerne

afspejler de vurderinger af undervisningsområdet som evalueringsgruppen har fundet konsensus om gennem diskussioner af dokumentationsmaterialet. Anbefalingerne er tænkt som et redskab til videreudvikling af voksenspecialundervisningen, men de er ikke de eneste anbefalinger der kan udtrages af det indsamlede materiale.

Rapporten indeholder flere anbefalinger end dem der er gengivet i dette resumé. Anbefalingerne er placeret afslutningsvist i rapportens kapitler og samler op på kapitlernes analyser og vurderinger. De tværgående anbefalinger til den samlede voksenspecialundervisning i kapitel 8 er dog placeret løbende i umiddelbar sammenhæng med de analyser de er knyttet til.

3.1 Voksenspecialundervisningens regelgrundlag

Lov om specialundervisning for voksne trådte i kraft i 1980. Loven er en rammelov der i vid udstrækning overlader udmøntningen af loven til amterne og de enkelte undervisningssteder.

Ud over selve loven består regelgrundlaget af bekendtgørelse om specialundervisning for voksne. Desuden eksisterer der en række bekendtgørelser om ledere, lærere, timelærere, vikarer, tjenestemænd mv. Den eksisterende vejledning om specialundervisning for voksne fra 1985 kan ikke betragtes som en del af regelgrundlaget. Vejledningen er forældet idet den ikke er blevet revideret i takt med bekendtgørelsen, og under alle omstændigheder indeholder den ikke bindende regler for amterne og undervisningsstederne. I midten af 1990'erne blev der i Undervisningsministeriet arbejdet på en ny vejledning, men vejledningen blev aldrig vedtaget og findes kun i udkastform.

Målet med kompenserende specialundervisning og specialpædagogisk bistand for voksne er at afhjælpe eller begrænse virkningerne af deltagerens handicap. Det hedder endvidere at undervisningen og den specialpædagogiske bistand skal fremme deltagerens mulighed for aktiv deltagelse i samfundslivet og forbedre deltagerens funktionelle færdigheder, herunder personlige kvalifikationer.

Ifølge regelgrundlaget skal ethvert amtsråd sørge for at personer med fysiske eller psykiske handicap efter undervisningspligtens ophør kan få undervisning og specialpædagogisk bistand der sigter på at afhjælpe eller begrænse virkningerne af disse handicap (kompenserende specialundervisning). I tilknytning hertil kan der etableres undervisning som er tilrettelagt under hensyntagen til deltagerens handicap.

I regelgrundlaget stilles der også krav om at undervisningens indhold tilpasses den enkelte deltageres forudsætninger, færdigheder og behov. Amtsrådet skal sørge for at der før undervisningen begynder, udfærdiges en plan der beskriver undervisningens mål og indhold for den enkelte deltager. Hverken loven eller bekendtgørelsen indeholder yderligere beskrivelser af hvad der definerer og afgrænser den kompenserende specialundervisning for voksne.

Amterne er som nævnt ansvarlige for at tilbyde specialundervisning for voksne. Et amtsråd kan lade andre offentlige eller private aktører varetage undervisningen efter overenskomst. Amtsrådet kan også vælge at oprette egne institutioner med specialundervisning for voksne. Institutionens leder vil i givet fald have det pædagogiske ansvar for undervisningen.

Der er formuleret krav om at institutionen skal have en bestyrelse, og deltagerne skal kunne danne et deltagerråd til at varetage deres interesser. Desuden skal der ved hver uddannelsesinstitution dannes et pædagogisk råd med lederen og alle pædagogiske medarbejdere som er rådgivende for lederen og bestyrelsen. Undervisningsministeriet er klageinstans for afgørelser i retlige spørgsmål og kan med fire ugers varsel anmode om en redegørelse for amtsrådets varetagelse af specialundervisning for voksne.

Regelgrundlaget fastslår at den daglige ledelse af institutionen skal varetages af en leder med de fornødne kvalifikationer, og at lærerne ligeledes skal have de fornødne kvalifikationer til at kunne påtage sig den pågældende form for specialundervisning. Amtsrådet skal sørge for og betale udgifterne til fornøden uddannelse af ledere og lærere.

Endelig stilles der krav om at undervisningen skal foregå i egnede lokaler med rådighed over det fornødne undervisningsudstyr, og at undervisningen og eventuel befordring i forbindelse med undervisningen skal være vederlagsfri for deltageren.

3.2 Tilbud til forskellige målgrupper

Regelgrundlaget opererer ikke med bestemte målgrupper for specialundervisningen for voksne. I praksis har amterne og de enkelte undervisningssteder dog i vid udstrækning etableret målrettede undervisningstilbud til forskellige handicapgrupper. Tilbuddene har helt overvejende karakter af kursusundervisning, men der kan også være tale om længerevarende fuldtidsundervisning. Det er især tilfældet for tilbuddene til unge med særlige behov, som kan være sammenhængende forløb på op til tre år.

De målrettede tilbud er som regel ikke standardiserede tilbud i den forstand at indholdet og varigheden er bestemt på forhånd. Tilbuddene betragtes som en ramme inden for hvilken den kompenserende specialundervisning kan udfolde sig afhængigt af de mål der er fastlagt i den individuelle undervisningsplan for den enkelte deltager. Undervisningsstederne vil således principielt kunne tilrettelægge et undervisningsforløb for enhver deltager selvom der ikke på forhånd er udviklet målrettede tilbud til den målgruppe deltageren tilhører.

I det følgende beskrives amternes tilbud til de forskellige målgrupper. Det er ikke denne rapports opgave at tegne et dækkende billede af tilbuddene, og beskrivelsen vil derfor ikke vise de variationer der er i timetal, holdstørrelser, indhold, målgruppernes afgrænsning mv. fra amt til amt og i mange tilfælde også fra undervisningssted til undervisningssted.

Udgangspunktet for beskrivelsen er amternes selvevalueringsrapporter. Tilbuddene til personer med hørevanskeligheder, personer med sent erhvervet hjerneskade og unge beskrives mere uddybende i henholdsvis kapitel 5, 6 og 7.

3.2.1 Personer med hørevanskeligheder

Alle amter tilbyder undervisning til personer med hørevanskeligheder. Målgruppen for undervisningen er helt overvejende personer som har modtaget et høreapparat eller andre tekniske hjælpemidler, og deres pårørende, plejepersonale og ansatte på institutioner. Der tilbydes blandt andet instruktion i høreapparater til førstegangsb brugere, forskellige kurser, rådgivning og vejledning i træffetid, undervisning i brugen af høretekniske hjælpemidler, udlevering af høreapparater til erfarne høreapparatbrugere mv.

3.2.2 Personer med sent erhvervet hjerneskade

Alle amter har undervisningstilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. Personer med forståelses- og kommunikationstab som følge af en hjerneskade tilbydes taleundervisning i alle amter. Nordjyllands Amt tilbyder som det eneste amt i landet et egentligt rehabiliteringsforløb der drives i henhold til lov om specialundervisning for voksne. Alle amter på nær Frederiksberg Kommune har også egne kursustilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. I Frederiksberg Kommune henviser man til kursustilbuddene i Københavns Kommune. Mange amter lægger vægt på at pårørende inddrages i undervisningen, og flere amter skriver i deres selvevalueringsrapporter at de udbyder specielle kurser som er målrettet pårørende.

3.2.3 Unge med generelle indlæringsvanskeligheder

Alle amter undtagen Frederiksberg Kommune har tilbud om fuldtidsundervisning der er målrettet unge med generelle indlæringsvanskeligheder. I Frederiksberg Kommune henvises unge der ikke kan have gavn af et af kommunens egne tilbud, til tilbud i andre amter. Ungdomstilbuddene dækker over en bred variation fra amt til amt, blandt andet med hensyn til tilbuddenes indhold, form, længde og målgruppe. Ud over tilbud om fuldtidsundervisning har flere amter også målrettede kursustilbud til unge. Amterne har som regel ikke egne tilbud til unge med specifikke handicap, men der eksisterer en lille håndfuld lands- og landsdelsdækkende tilbud til unge med specifikke handicap, fx blinde og døve.

3.2.4 Voksne med generelle indlæringsvanskeligheder

Amterne håndterer undervisningen af udviklingshæmmede voksne forskelligt. Flertallet af amterne har udviklet undervisningstilbud som er målrettet udviklingshæmmede voksne, mens en mindre gruppe amter har et generelt tilbud om kursusundervisning som også henvender sig til denne målgruppe. Frederiksberg Kommune har ikke et eget tilbud, men henviser ansøgere til tilbuddene i Københavns Kommune.

I nogle amter har det målrettede undervisningstilbud karakter af et længerevarende forløb. Fx udbyder Københavns Amt et timåneders kursus for voksne udviklingshæmmede der har brug for ny inspiration i deres liv.

De målrettede undervisningsforløb kan også have karakter af kursustilbud med et mere specifikt og fagligt indhold, fx dansk, regning, edb, kommunikation (herunder tegn til tale), samfundsorientering, musikterapi og erhvervsrelateret undervisning. Her er der tale om et begrænset timetal, fx mellem 2 og 15 timer per uge i en periode. Undervisningen udbydes ofte i samarbejde med institutioner som botilbud og beskyttede værksteder. Nogle amter opererer med en øvre grænse for hvor længe kursusundervisningen kan fortsætte. I Ribe Amt kan kursustilbuddet eksempelvis maksimalt strække sig over et år.

Enkelte amter skriver i deres selvevalueringsrapporter at de ikke har udviklet målrettede kurser til voksne med generelle indlæringsvanskeligheder, men at undervisningsstederne kan udarbejde et konkret tilbud om undervisning på baggrund af individuelle henvendelser. Eksempelvis nævner Roskilde Amt i amtets vurdering af stærke og svage sider ved det eksisterende tilbud at der er behov for et tilbud om deltidsundervisning til voksne udviklingshæmmede, eventuelt som højskolelignende kurser.

3.2.5 Personer med øvrige sprog- og talevanskeligheder

Ud over tilbuddene til personer med talevanskeligheder som følge af en hjerneskade har amterne også undervisningstilbud til personer med andre former for sprog- og talevanskeligheder. Det drejer sig eksempelvis om personer med stemmelidelser, tab af stemmen efter en strubeoperation (laryngectomi), stammen, dysfasi eller artikulationsvanskeligheder. Nogle af disse grupper er meget små, fx gruppen af strubeopererede, og amterne samarbejder derfor i flere tilfælde om at udbyde undervisning.

Undervisningen af personer med stemmevanskeligheder kan enten sigte på at kompensere for organiske eller funktionelle lidelser eller eventuelt en kombination af disse. Personer med en strubeoperation kan eksempelvis træne i at bruge en vibrator eller opøve spiserørsstemme. Undervisningen af personer med stammen sigter både på at indøve teknikker og fremme kommunikati-

onsevnen ved at øge bevidstheden om egen situation og bearbejde stammeangst. Det er ikke alle amter der specifikt nævner tilbud til personer der har vanskeligt ved at artikulere, fx på grund af læsp eller snøvl, i deres selvevalueringsrapporter, men det betyder ikke nødvendigvis at personer med disse vanskeligheder ikke tilbydes undervisning.

3.2.6 Personer med synsvanskeligheder

Amternes tilbud til blinde og svagtseende koncentrerer sig dels om undervisning i synoptiske hjælpemidler og andre tekniske hjælpemidler, dels om forskellige kurser. Mulighederne for at benytte edb som kompensatorisk redskab for personer med synsvanskeligheder fremhæves af flere amter som et vækstområde.

De fleste amter har tilbud om undervisning i dagliglivets færdigheder (ADL) og kurser i mobility, som er undervisning i at færdes som synshandicappet ved hjælp af hvid stok eller andre hjælpemidler, og som også omfatter ledsageteknik. En række amter nævner desuden sen- eller nyblindekurser og kurser for plejepersonale, og enkelte amter nævner ridning, svømning, punktskrift, samtræning med hund, maskinskrivning mv. som undervisningsfag. Amternes selvevalueringsrapporter giver ikke et nuanceret billede af forskelle og ligheder med hensyn til undervisningens varighed og målgrupper.

Dansk Blindesamfund driver Fuglsangcentret i Vejle Amt, og her er der et landsdækkende tilbud om undervisning under højskolelignende forhold til personer med synsvanskeligheder. Synscenter Refsnæs i Vestsjællands Amt har også et tilbud til voksne synshandicappede der også har andre funktionsnedsættelser.

3.2.7 Personer med psykiske vanskeligheder

Stort set alle amter har særlige undervisningstilbud til sindslidende. Storstrøms Amt har ikke et egentlig kursustilbud til målgruppen fordi man her ønsker at sindslidende i videst muligt omfang skal tilbydes undervisning i det ordinære system. Amtet har derfor ansat en konsulent der blandt andet har til opgave at etablere helhedsorienterede forløb og forsøgsaktiviteter for sindslidende bredt i uddannelsessystemet. Bornholms Regionskommune nævner i sin selvevalueringsrapport at tilbuddet til sindslidende er meget begrænset, og at behovet for undervisning formentlig ikke dækkes.

Undervisningen er ofte tilrettelagt som faglige kurser i fx kunsthistorie, filosofi, litteratur, samtidsorientering, fremmedsprog, kreative, fysiske og musiske fag, dansk, regning og edb. Nogle amter tilbyder også mere sammenhængende og tematiske forløb. I begge tilfælde betragtes fagene som et middel til at arbejde med forskellige funktionsvanskeligheder, fx problemer med isolation, koncentration, hukommelse, strukturering af hverdagen og lav selvfølelse. Deltagerne undervises en-

keltvis eller på små hold, og undervisningen kan være forlagt til botilbud, væresteder mv. Undervisningens varighed og timetal varierer fra amt til amt. I Fyns Amt er der eksempelvis tale om deltidundervisning med to til fem lektioner per uge, mens Københavns Amt tilbyder tematiseret holdundervisning i cirka 15 timer om ugen i op til et halvt år.

Flere amter nævner at målgruppen for undervisningen er personer som har haft kontakt til det psykiatriske system med diagnoser som mani-depressiv psykose og skizofreni, mens man andre steder opererer med en bredere målgruppe som også omfatter personer med socio-emotionelle vanskeligheder som ikke nødvendigvis har haft kontakt til det psykiatriske system. Københavns Amt tilbyder undervisning der er særligt tilrettelagt for personer som er ved at blive udsluset fra en psykiatrisk institution.

3.2.8 Personer med læse- og stavevanskeligheder

Alle amter har tilbud til personer med læse- og stavevanskeligheder. Undervisningen sigter både på at forbedre deltagerens læse- og stavefærdigheder og på at lære deltagerne strategier og hjælpemidler som kan kompensere for vanskelighederne. Flere amter tilbyder en "it-rygsæk" med tilhørende instruktion og undervisning. Undervisningen kan også sigte på at styrke deltagerens motivation for at læse og skrive. Deltagerne undervises ofte på små hold, enten i længere forløb med få lektioner om ugen, fx 2-5 lektioner, eller i mere intensive forløb, fx 20 lektioner om ugen. Undervisningen kan være forlagt til virksomheder, fagforeninger mv. og foregå i både dag- og aften-timerne.

Amternes selvevalueringsrapporter giver ikke et præcist billede af hvordan de enkelte amter skelner mellem målgrupperne til specialundervisning for voksne og andre former for læse- og staveundervisning, fx forberedende voksenundervisning (FVU).

3.2.9 Personer med fysiske vanskeligheder og bevægehandicap

Stort set alle amter har tilbud om undervisning til personer med fysiske vanskeligheder og bevægehandicap. Kun Københavns Kommune og Sønderjyllands Amt omtaler ikke tilbud til målgruppen i deres selvevalueringsrapporter.

Tilbuddene består i de fleste amter i svømme- og rideundervisning. Enkelte amter nævner også andre fag, fx bevægelseslære, motorisk træning, idræt, musik og edb, som relevante for målgruppen. Flere amter har fastsat meget detaljerede grænser for hvor længe en person kan deltage i svømning eller ridning som en aktivitet under lov om specialundervisning for voksne.

Målgruppen for undervisningen er primært personer med bevægehandicap, fx som følge af knogle- og muskellidelser, medfødte handicap eller en ulykke. Nogle amter nævner desuden brystope-

rerede kvinder, kvinder med inkontinens eller bækkenbundsløsning og personer med piskesmæld som en del af målgruppen. Storstrøms Amt har derimod besluttet ikke at tilbyde undervisning til personer med bækkenbundsproblemer og brystopererede fordi det betragtes som en videreførelse af et behandlingsforløb som skønnes at ligge i behandlingssektoren.

3.2.10 Øvrige målgrupper

Ud over de allerede nævnte målgrupper nævner Ringkjøbing Amt i sin selvevalueringsrapport at amtet har et undervisningstilbud til døvblinde på Lindegårdsskolen. I Bornholms Regionskommune tilbydes personer med astma, bronkitis eller allergi undervisning, og Fyns Amt skriver at flygtninge- og indvandrere tilbydes sprogundervisning som en del af amtets tilbud under lov om specialundervisning for voksne. Endelig nævner Bornholms Regionskommune og Storstrøms Amt som de eneste amter et særligt tilbud om matematikundervisning til personer med store funktionelle vanskeligheder og vanskeligheder med grundlæggende matematiske begreber.

3.3 Undervisningsområdet i tal

Amternes forskellige tilbud til de mange forskellige målgrupper giver et indtryk af hvor sammensat voksenspecialundervisningen er som undervisningsområde. Tilbuddene og målgrupperne fylder imidlertid ikke lige meget i det samlede billede. Selvom de statistiske informationer om deltagerantal og undervisningsaktivitet er behæftet med stor usikkerhed, kan tallene i tabel 2 bidrage til et mere nuanceret billede af undervisningsområdet.

Det er eksempelvis værd at bemærke at 44 % af deltagerne i voksenspecialundervisningen er personer med hørevanskeligheder. Høreområdet udfører imidlertid kun 10 % af det samlede antal undervisningstimer. Her er der altså tale om et stort antal personer som deltager i meget kortvarige undervisningsforløb.

Det er også værd at bemærke at 37 % af undervisningstimerne afvikles for personer med generelle indlæringsvanskeligheder selvom målgruppen kun repræsenterer 5 % af det samlede antal deltagere. Tallene er ikke opgjort selvstændigt for henholdsvis unge og voksne med generelle indlæringsvanskeligheder, men det høje ressourceforbrug skyldes sandsynligvis de længerevarende undervisningstilbud til unge.

Tabel 2
Deltagere og undervisningstimer fordelt efter problemtype 1999

	Andel af det samlede antal undervisningstimer	Andel af det samlede antal deltagere
Læsevanskeligheder	14 %	9 %
Bevægelsesvanskeligheder	5 %	6 %
Synsvanskeligheder	4 %	7 %
Hørevanskeligheder	10 %	44 %
Tale-, stemme- og sprogvanskeligheder	5 %	6 %
Generelle indlæringsvanskeligheder	37 %	5 %
Psykiske vanskeligheder	9 %	3 %
Vanskeligheder som følge af sent erhvervet hjerneskade	14 %	20 %
Andre vanskeligheder	3 %	1 %
I alt	100 %	100 %

Note: Antallet af deltagere er opgjort efter hvor mange enkeltpersoner der har modtaget undervisning (cpr-deltagere).

Kilde: Voksenuddannelse i tal, Undervisningsministeriet, 2002.

Voksenspecialundervisningen har haft en ekspansiv udvikling med stigende deltagerantal og aktivitetsniveau, men der er alligevel tale om et forholdsvis lille undervisningsområde. Området spiller sammen med tilgrænsende sektorer og undervisningsområder, og undervisningen er kun en del af det samlede tilbud til personer med funktionsnedsættelser i Danmark. For nogle målgrupper indtager undervisningen en væsentlig rolle i deltagerens liv. Det gælder fx for de unge der modtager et længerevarende undervisningstilbud på fuld tid. For andre målgrupper er der tale om et ganske kort møde med voksenspecialundervisningen. Det gælder fx for den store gruppe af hørehæmmede som blot deltager i en kortvarig instruktion i brugen af høreapparater.

Tabel 3 viser udviklingen i aktiviteten fra 1995 til 1999. Aktivitetsstigningen skyldes blandt andet en øget medicinsk og pædagogisk evne til at diagnosticere og kompensere for en række forskellige vanskeligheder. Sideløbende hermed er der blevet udviklet undervisningstilbud til nye målgrupper som i stigende grad har benyttet sig af mulighederne, fx sindslidende og personer med sent erhvervet hjerneskade.

Tabel 3
Aktiviteten for specialundervisning for voksne 1995-99

	1995	1996	1997	1998	1999
CPR-deltagere	56.778	58.621	63.791	85.721	95.897
Fuldtidsstillinger	1.494	1.554	1.504	1.606	1.651
Undervisningstimer	809.411	829.542	845.611	1.261.155	1.185.608

Kilde: Voksenuddannelse i tal, Undervisningsministeriet, 2002.

4 Den decentrale forvaltning

Dette kapitel analyserer forskelle og ligheder i amternes og udvalgte institutioners måde at forvalte lov om specialundervisning for voksne. Udgangspunktet for analysen er de selvevalueringsrapporter som alle 16 amter, herunder Københavns, Frederiksberg og Bornholms Kommuner, har udarbejdet i forbindelse med evalueringen. Analysen bygger desuden på den dokumentation der er indsamlet gennem interview med repræsentanter for de relevante forvaltninger i de tre udvalgte amter, og endelig bygger den på selvevalueringsrapporter fra og besøg på institutioner i disse amter.

4.1 Amternes politiske målsætninger

Amterne har haft ansvaret for den kompenserende specialundervisning siden lov om specialundervisning for voksne trådte i kraft i 1980. Tilsyneladende fik undervisningsområdet lov til at leve et forholdsvis selvstændigt liv i det første årti. Naturligvis er der løbende sket en politisk styring af undervisningsområdet. Amterne har indgået og opsagt overenskomster med private initiativtagere, de har foretaget økonomiske prioriteringer, besluttet ændringer i institutionsstruktur mv., men den politiske indblanding synes alligevel at have været begrænset.

I amternes selvevalueringsrapporter er der i flere tilfælde redegjort for den historiske udvikling i arbejdet med at formulere mål. De tidligste eksempler på sammenhængende målsætninger, politikker og udviklingsplaner går tilbage til begyndelsen og især midten af 1990'erne. I dag har stort set alle amterne formuleret politiske målsætninger for den kompenserende specialundervisning som led i en målstyring af området. Frederiksberg Kommune skriver som den eneste amtskommunale myndighed at man her ikke har vedtaget nogen reel politik for specialundervisning for voksne ud over den gældende lovgivning. Det skyldes at kommunen ikke prioriterer området som et særligt indsatsområde.

De øvrige amter har forskellige detaljeringsgrader og tidsperspektiver i deres målformuleringer. En række amter arbejder ud fra en overordnet, politisk målstyring af området, mens arbejdet med at præcisere og udmønte målene i vid udstrækning overlades til undervisningsstederne. Andre amter har politisk godkendte institutionsmål. Nogle amter opererer med flerårige planer for udviklingen

af voksenspecialundervisningen. Forskellene i amternes politiske stillingtagen viser at amterne i meget varierende grad tilbyder rammer og pejlemærker for udviklingen af voksenspecialundervisningen og undervisningsstederne. En væsentlig del af ansvaret for at udvikle undervisningsområdet er tilsyneladende overladt til undervisningsstederne.

Det er på den ene side positivt at undervisningsstederne i nogle amter har brede rammer til at videreudvikle undervisningen og tilbuddene. Omvendt er der en risiko for at undervisningstilbuddene ikke når ud til målgruppen, og at udviklingen bliver mindre dynamisk hvis den helt overvejende skal bæres frem af ledernes og undervisernes faglige, professionelle og personlige ambitioner uden politisk opbakning og bevågenhed. Det kan også være vanskeligt for undervisningsstederne at vurdere om de foretager hensigtsmæssige prioriteringer og udviklingstiltag hvis de ikke har nogle centrale mål at vurdere det i forhold til. Endelig er der en risiko for at undervisningsområdet nedprioriteres bevillingsmæssigt i forhold til de forvaltningsområder hvor amterne i større udstrækning har formuleret mål for institutionernes praksis.

4.2 Organisering og arbejdsdeling

Amterne har valgt meget forskellige modeller for hvordan voksenspecialundervisningen organiseres. Det gælder både med hensyn til strukturen og arbejdsdelingen mellem amternes egne institutioner, arbejdsdelingen mellem egne institutioner og private initiativtagere og endelig brugen af lands- eller landsdelsdækkende tilbud.

4.2.1 Amternes egne institutioner

Der er intet fælles mønster for hvordan amterne har valgt at strukturere deres egne institutioner. Variationen går fra at én institution er ansvarlig for den samlede voksenspecialundervisning som udbydes af amtet selv, til at opgaven fordeles mellem syv til otte institutioner.

En typisk organisationsstruktur er at ét kommunikationscenter e.l. varetager tilbuddene til personer med specifikke kommunikationsvanskeligheder, mens en eller flere voksenspecialskoler/-centre varetager tilbuddene til personer med andre funktionsnedsættelser, herunder ungdomstilbuddene.

Udviklingen er præget af at flere amter sammenlægger institutionerne til større enheder. En anden markant tendens er at institutioner som hidtil har opereret selvstændigt i henhold til lov om specialundervisning for voksne, lægges sammen med eller ind under institutioner som opererer i henhold til anden lovgivning.

4.2.2 Lands- og landsdelsdækkende tilbud

Der findes en række forskellige lands- og landsdelsdækkende tilbud. Syv amter har fx kombinerede undervisnings- og botilbud der er målrettet unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Tilbud til døve og blinde varetages typisk på lands- og landsdelsdækkende institutioner.

De fleste amter henviser i større eller mindre grad til de lands- eller landsdelsdækkende tilbud. Det sker primært i de tilfælde hvor amterne ikke selv har egne tilbud til en specifik målgruppe.

Der er dog også flere amter der er tilbageholdende med at visitere til lands- og landsdelsdækkende tilbud. Århus Amt skriver at amtet ikke benytter sig af lands- eller landsdelsdækkende tilbud da amtets befolkningsgrundlag vurderes at være tilstrækkeligt stort til at man kan drive gode tilbud selv.

4.2.3 De private initiativtagere

Før amterne fik ansvar for den kompenserende specialundervisning, blev den varetaget af særfor-sorgen og oplysningsforbundene. Oplysningsforbundene har derfor fra begyndelsen spillet en væsentlig rolle som udbydere af specialundervisning for voksne. Siden 1983 har oplysningsforbundene og andre private initiativtagere kun kunnet udbyde undervisning efter overenskomst med et amt. Amterne har indgået overenskomster med i alt cirka 92 private initiativtagere.

De private initiativtagere varetager forskellige undervisningsopgaver i de forskellige amter. Undervisningen af personer med syns-, læse- og stavevanskeligheder og af bevægelseshæmmede er helt eller delvist overladt til private i mange amter. Det er som hovedregel også private initiativtagere som udbyder ride- og svømmeundervisning uanset målgruppe. I en række amter underviser private initiativtagere også voksne udviklingshæmmede, sent udviklede eller autister. I tre amter har private initiativtagere tilbud til personer med psykiske vanskeligheder, og i to amter er de også involveret i undervisningen af personer med sent erhvervet hjerneskade.

Den traditionelle opdeling mellem egne tilbud og tilbud hos private initiativtagere er delvist nedbrudt i nogle amter, fx Vestsjællands Amt. Her er alle funktioner sendt i udbud vedrørende undervisning, specialpædagogisk bistand og administration – dog ikke visitation – for en række forskellige målgrupper. En række opgaver varetages i dag af amtets egne institutioner, men på vilkår der er fastlagt i en kontrakt mellem den enkelte institution og amtet.

4.2.4 Begrundelser for organisering

Antallet af private overenskomsttagere er generelt faldende, og det gælder uanset variationen i hvilke og hvor mange undervisningsopgaver amterne lægger ud til private overenskomsttagere. I Sønderjyllands Amt vedtog man eksempelvis i 1997 at opsigte overenskomsterne med alle oplys-

ningsforbundene. En række andre amter har ligeledes reduceret antallet af overenskomsthavere uden dog at opsigse samarbejdet med alle private initiativtagere.

Tabel 4 viser at antallet af udbydere af voksenspecialundervisning er dalende. Tabellen skelner ikke mellem offentlige og private udbydere, men opsigelsen af overenskomster med private initiativtagere er en væsentlig årsag til den faldende tendens. Dertil kommer naturligvis sammenlægninger af amternes egne institutioner.

Tabel 4
Antal udbydere af specialundervisning for voksne 1995-99

	1995	1996	1997	1998	1999
Udbydere	240	237	225	215	202

Kilde: *Voksenuddannelse i tal, Undervisningsministeriet, 2002.*

Amterne nævner i deres selvevalueringsrapporter følgende begrundelser for at placere undervisningen hos færre private udbydere eller på egne institutioner:

- Ensartethed: Kvaliteten i visitationsprocedurer og tilbud bliver mere ensartede når de varetages af færre udbydere.
- Bæredygtighed: De større faglige miljøer som skabes ved at samle undervisningen, optimerer den faglige kvalitet, blandt andet med hensyn til et differentieret udbud, udvikling og efteruddannelse.
- Helhedsorientering: Komplekse undervisningsopgaver med store krav til intern og ekstern koordination og samarbejde fordrer at institutionerne selv har en vis kompleksitet, fx et lærerkorps med forskellige kompetencer og et eksternt netværk.
- Ressourceudnyttelse: Forvaltningernes administration og tilsyn bliver mere omfangsrigt med mange enheder.
- Overskuelighed: Færre udbydere gør det mere enkelt for borgerne at få deres behov tilgodeset.

Nordjyllands Amt har flest overenskomster med private initiativtagere, i alt med 17 forskellige oplysningsforbund, foreninger, rideskoler og privatpersoner. Nogle af dem udbyder undervisning til flere målgrupper. Amter der har overenskomster med private initiativtagere, nævner i deres selvevalueringsrapporter følgende fordele ved samarbejdet:

- Faglig ekspertise: Private initiativtagere kan have specialviden om undervisningen af en målgruppe som kan være vanskelig at opbygge og vedligeholde på amtets egne institutioner.

- Geografi: Det er muligt at udbyde undervisning flere steder i amter med store afstande.
- Brobygning: Overgangen fra den kompenserende til den hensyntagende specialundervisning under folkeoplysningen, til den forberedende voksenundervisning (FVU) og til diverse fritidstilbud forbedres når deltagerne allerede er bekendte med oplysningsforbund mv.
- Flexibilitet: Andre arbejdstidsregler for lærerne gør det lettere at udbyde undervisning om aftenen.
- Normalitet: Til nogle målgrupper er det en fordel at undervisningen udbydes i miljøer så tæt på de ordinære uddannelsessystemer som muligt.
- Konkurrence: Det kan være et selvstændigt mål at sikre borgerne valgmuligheder og dermed konkurrence mellem de offentlige og private tilbud.
- Hensigtsmæssighed: Nogle tilbud, fx ridning og svømning, har en naturlig placering hos de private initiativtagere.

Desuden kan der i nogle amter være et politisk ønske om at private initiativtagere fortsætter med at tilbyde specialundervisning for voksne.

Det dokumentationsmateriale der er indsamlet i forbindelse med denne evaluering, giver ikke grundlag for at vurdere gyldigheden af amternes argumenter for og imod at dele af specialundervisning for voksne varetages af private initiativtagere. Det må dog formodes at kvaliteten af undervisningen ikke i udgangspunktet afhænger af om den udbydes af amtslige institutioner eller private initiativtagere. Det vigtige er at undervisningen placeres hvor den faglige ekspertise inden for et specifikt undervisningsområde er størst, og hvor den kan varetages økonomisk mest effektivt.

4.3 Bevillinger og økonomi

4.3.1 Statistik

I foråret 2002 bad Amtsrådsforeningen amterne og Københavns og Frederiksberg Kommuner om at beskrive deres aktiviteter i henhold til lov om specialundervisning for voksne. De amtslige enheder blev bedt om at indsende oplysninger om antallet af undervisningstimer, antallet af deltagere og nettodriftsudgifterne til området. Amterne blev blandt andet bedt om at skelne mellem aktiviteter på egne institutioner og hos private initiativtagere. De indsamlede tal viser at der er meget store udsving i aktiviteten fra amt til amt.

Selvom amterne har varierende aktivitetsniveauer, er der meget som tyder på at udsvingene i amternes registreringer og oplysninger for en stor del skyldes at oplysningerne ikke er tilstrækkeligt valide. Dette indtryk blev forstærket under besøgene på nogle af de uddannelsesinstitutioner som

i flere tilfælde er de primære kilder til amternes oplysninger. Det medfører at oplysninger om aktivitetsniveauet inden for lov om specialundervisning for voksne kun med betydelig usikkerhed kan sammenlignes på tværs af amter og i et tidsforløb over en årrække. Det gælder både oplysninger som rapporteres til Undervisningsministeriet, oplysninger fra Amtsrådsforeningens database over amternes nettodriftsudgifter samt mere ad hoc-prægede indsamlinger af kvantitative data. Det eneste som turde være nogenlunde sikkert, er at voksenspecialundervisningen siden 1980, jf. kapitel 3, har undergået en aktivitetsudvidelse både økonomisk, time- og deltagermæssigt.

Problemerne med oplysningernes validitet opstår blandt andet fordi:

- amterne har organiseret voksenspecialundervisningen på forskellige måder, fx under forskellige forvaltninger, hvilket medfører forskelle i finansierings- og konteringspraksis.
- amterne i deres konteringspraksis ikke altid skelner mellem specialundervisning til voksne og børn.
- institutionernes journaliseringspraksis ikke altid tillader en valid registrering af antallet af deltagere og afholdte undervisningstimer i løbet af et år.

Dertil kommer at aktiviteter som i ét amt udføres i henhold til lov om specialundervisning for voksne, i et andet amt muligvis udføres i henhold til en anden lovgivning, fx sundheds- eller sociallovgivningen.

Den store usikkerhed indebærer at amternes udmøntning af lovgivningen ikke er præget af den gennemsigtighed som kunne være ønskelig fra en borger- og deltagersynsvinkel. Ligeledes er det vanskeligt at få et troværdigt billede af hvordan undervisningsområdet udvikler sig, fx med hensyn til prioriteringen af undervisningen til forskellige målgrupper. Det er meget uhensigtsmæssigt at debatten om voksenspecialundervisningens videre udvikling ikke kan føres på grundlag af valide statistiske oplysninger om omfanget og finansieringen af undervisningsområdets aktiviteter.

4.3.2 Allokeringsmodeller

Institutioner som udbyder specialundervisningen for voksne, får overvejende tilført ressourcer via en årlig økonomisk ramme. Som hovedregel er der ingen direkte sammenhæng mellem antallet af deltagere og rammens størrelse. Enkelte amter nævner forskellige muligheder for hvordan institutionerne kan regulere aktiviteten ved et stigende antal deltagere inden for en fast ramme: Der kan oprettes ventelister, undervisningens omfang (timetal og varighed) kan reguleres ned, antallet af deltagere på de enkelte hold kan reguleres op, og informationsvirksomhed kan begrænses. Nogle amter har dog politisk besluttet at institutionerne ikke må have ventelister og lange ventetider trods rammestyningen.

De kombinerede undervisnings- og botilbud til unge er i modsætning til de øvrige aktiviteter inden for specialundervisningen for voksne som regel omfattet af en form for normstyring med et veldefineret antal pladser og takster for deltagere fra andre amter. Syv amter opererer desuden med normstyring eller en deltagerafhængig ramme for de længerevarende ungdomstilbud.

De private initiativtagere får som regel en økonomisk maksimumramme for et halvt eller helt år ad gangen. Der er ofte indbygget en taxametermodel i overenskomsten eller kontrakten der udløser midler per afholdt undervisningstime. Initiativtagerne er selv ansvarlige for at tilpasse antallet af deltagere og undervisningens længde så rammen ikke bruges op i utide. I nogle amter har initiativtagerne dog også mulighed for at søge om ekstra midler hvis der er behov for det. Eventuelle ubrugte midler tilfalder som regel amtet. I andre amter kan initiativtagerne dog fleksibelt overføre penge fra en undervisningsopgave til en anden, fx fra undervisning i dansk til bevægefag.

Alle amterne skriver at de har tilbud om befordring som følger lovgivningens krav. Det vil sige at amtsrådet sørger for eller betaler udgifterne til den fornødne befordring af deltagerne fra deres hjem til undervisningsstederne. Midler til transport er i nogle amter udlagt til undervisningsstederne som en del af den overordnede økonomiske ramme. Andre amter opererer med en central pulje til transport.

Nogle amter tilbyder taxakørsel uden særlige begrænsninger til deltagere som ikke selv er i stand til at komme til undervisningsstedet. I andre amter er der enten en central kørselsordning som deltagere skal benytte i videst muligt omfang, eller særlige kørselsordninger på de enkelte undervisningssteder – eller eventuelt en kombination af disse.

4.3.3 Allokeringssprincipper i de udvalgte amter

I de tre udvalgte amter er der tale om økonomisk rammestyring for hovedparten af institutionernes virksomhed. Det kombinerede undervisnings- og botilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder på ASV Kolding-Fredericia er dog normstyret. Det samme er Egedammens to ungdomstilbud. I alle tre amter er det muligt for institutionerne at øge indtægterne gennem indtægtsdækket virksomhed.

Grundlæggende er stabiliteten i omfanget af den økonomiske ramme som institutionerne tildeles, blandt andet afhængig af udviklingen på de andre områder som har samme forvaltningsmæssig tilknytning som specialundervisningen for voksne. Under interviewet med repræsentanter for forvaltningen i Nordjyllands Amt blev det eksempelvis fremhævet at ressourcerne til specialundervisning for voksne har været begrænsede de seneste år. Begrænsningen skal ses i lyset af at den vidtgående specialundervisning for børn i modsætning til specialundervisning for voksne er norm-

styret, og at antallet af børn med behov for vidtgående specialundervisning er steget markant de senere år. Da Undervisnings- og Kulturforvaltningen i Nordjyllands Amt dækker begge disse uddannelsesområder har det betydet at det ikke i samme grad som tidligere har været muligt at prioritere en udvidelse af de økonomiske rammer til de institutioner der varetager voksenspecialundervisningen, på trods af at antallet af voksne med behov for specialundervisning også er øget. En undtagelse er dog at taleinstituttet inden for de seneste år har fået en ekstrabevilling fordi antallet af personer med sent erhvervet hjerneskade der kan profitere af specialundervisning er øget. Ligeledes er der blevet bevilget ressourcer til at etablere et tilbud til en gruppe unge der ikke tidligere var dækket af amtets ungdomstilbud.

Bortset fra enkelte særbevillinger er indtrykket at ressourcetildelingen til specialundervisning for voksne i de tre amter har været relativt uændret de senere år. Med en samtidig stigning i antallet af voksne med behov for specialundervisning giver både forvaltningerne og institutionerne i de tre amter udtryk for at det i stigende grad er blevet nødvendigt for institutionerne at prioritere og tilpasse omfanget af undervisning til forskellige målgrupper og/eller antallet af personer der tilbydes undervisning.

Forvaltningen i Nordjyllands Amt giver i sin selvevalueringsrapport udtryk for at institutionerne skal regulere med udgangspunkt i uændrede økonomiske rammer. Hvis de oplever en stigning i antallet af personer der er berettiget til og henvender sig for at få kompenserende specialundervisning, justeres undervisningsomfanget i forhold til det samlede antal deltagere, eller deltagerantallet reguleres på de enkelte hold. I forhold til eneundervisning tilkendegiver forvaltningen at det har været nødvendigt at etablere ventelister på op til syv måneder.

På lignende vis fremhæver Vejle Amt i sin selvevalueringsrapport at rammestyringen betyder at det er nødvendigt for institutionerne at prioritere mellem de forskellige målgrupper inden for specialundervisning for voksne. Specifikt tilkendegiver amtet at institutionerne reducerer tilbuddenes omfang for at løse en potentiel ventelisteproblematik. Reduktionen kan enten foretages gennem udbud af kortere forløb eller færre undervisningstimer per uge. Endelig fremhæver amtet at det er den enkelte institutionsleder der har ansvaret for fordelingen af ressourcer til forskellige målgrupper.

I Frederiksborg Amt tilkendegiver forvaltningen at der i amtet er en politisk prioritering af at der som minimum altid er tilbud til personer med de sværeste handicap. Hvis institutionernes ressourcer derved ikke rækker til alle, er det forvaltningens holdning at der må laves alternative og mindre omkostningstunge tilbud til personer med lettere handicap.

Der er en indbygget modsætning i at bevilge en fast økonomisk ramme til et område hvor tildelingen af undervisning principielt er styret af et behovskriterium, og hvor der kan være markante udsving i efterspørgslen over tid. Risikoen er at nogle grupper i tider med høj efterspørgsel ikke får indfriet deres behov for undervisning. Situationen i de udvalgte amter er et konkret eksempel på at denne problematik findes i praksis.

Det er et fællestræk at institutionerne i de tre udvalgte amter har udstrakt handlefrihed inden for de givne økonomiske rammer og eventuelle overordnede målsætninger og retningslinjer for amtets specialundervisning for voksne. Det betyder at institutionerne selv afgør hvor stor en del af deres budget der afsættes til henholdsvis bygninger, undervisning og efteruddannelse samt prioriteringer blandt forskellige målgrupper. Institutionerne har også fuld ret til at konvertere stillinger.

Ingen af de tre amter har formuleret minimumskrav til institutionernes holdstørrelser og ressourceforbruget per deltager. Det betyder at institutioner med tilbud til sammenlignelige målgrupper kan foretage forskellige prioriteringer. Selvevalueringsrapporten fra Vejle Amt dokumenterer at dette også i praksis er tilfældet. I relation til problematikken om ventetider fremgår det at der i Vejle Amt i øjeblikket er op til et halvt års ventetid for personer med sent erhvervet hjerneskade og personer med sindslidelse på et af "Amtets Specialundervisningscentre for Voksne" (ASV'er), mens der på et andet er ventetid for personer med socio-emotionelle vanskeligheder og psykisk udviklingshæmning. Det fremgår dog ikke hvilke ASV'er der har de nævnte ventetider. Da ASV'erne i Vejle Amt dækker hvert deres geografiske område, er forskellen i prioritering problematisk fordi det indebærer en geografisk forskelsbehandling af den enkelte med behov for specialundervisning. Forvaltningen vurderer da også i sin selvevalueringsrapport at en af ulemperne ved den nuværende organisering af specialundervisning for voksne i Vejle Amt er at deltagere kan opleve at der er geografisk forskel på hvilket tilbud der kan fås på et givent tidspunkt.

4.4 Forvaltning, tilsyn og dialog

4.4.1 Forvaltningsmæssigt tilhørsforhold

Amterne har valgt forskellige modeller for hvordan specialundervisning for voksne skal forankres i den amtslige forvaltning og de politiske udvalg. I syv af amterne er området organiseret i en forvaltning og et udvalg som er ansvarligt for uddannelse, kultur og eventuelt arbejdsmarked og erhverv. Amtenes øvrige uddannelsesinstitutioner, fx gymnasier og voksenuddannelsescentre (VUC), er som regel også forankret her. I Vestsjællands Amt er området tilknyttet et såkaldt fagråd som primært beskæftiger sig med specialundervisning for både børn og voksne.

I to amter er området forankret i forvaltninger hvis primære opgaver ligger inden for det socialpolitiske og/eller psykiatriske område. I de øvrige seks amter er ansvaret for specialundervisning for voksne delt mellem forskellige forvaltninger og udvalg. Det gælder mest udpræget i Københavns Amt, hvor området styres af to politiske udvalg og tre forvaltninger.

De tre udvalgte amter repræsenterer tilsammen disse forskellige former for forvaltningsmæssigt tilhørsforhold af specialundervisning for voksne. I Nordjyllands Amt hører hele området under Undervisnings- og Kulturforvaltningen, mens det i Frederiksborg Amt hører under Socialforvaltningen. I Vejle Amt hører den del af specialundervisning for voksne der varetages af ASV'erne, under Undervisnings- og Kulturforvaltningen, mens den del der varetages af Center for Kommunikation og Hjælpemidler (CKHM), hører under Socialforvaltningen.

Set i lyset af sektoransvarlighedsprincippet er det bemærkelsesværdigt at en række amter har valgt at placere undervisningsinstitutioner i andre forvaltninger end den hvor amtets øvrige undervisningstilbud er forankret.

4.4.2 Tilsyn og dialog

Blandt alle landets amter er det kun i Nordjyllands Amt at forvaltningen gennemfører årlige tilsynsbesøg både hos egne institutioner og private initiativtagere. Ved tilsynene deltager en økonomisk, en juridisk og en pædagogisk medarbejder. Der er udarbejdet et standardskema for tilsynene der fokuserer på deltagere, økonomi, og medarbejdere. Forvaltningen tilkendegiver i sin selvevalueringsrapport at tilsynene sikrer en afklaring af om de politiske målsætninger indfries på tilfredsstillende vis. I Viborg Amt gennemfører forvaltningen ligeledes tilsynsbesøg, men kun hos de private initiativtagere, og det fremgår ikke af amtets selvevalueringsrapport om der er tale om årlige besøg. Forvaltningen i Frederiksborg Amt har hidtil ikke gennemført decideret tilsyn på institutionerne, men forvaltningen giver i sin selvevalueringsrapport udtryk for at de ønsker at styrke det pædagogiske og faglige tilsyn for at styrke specialundervisningen. Amtet har da også en tilsynsmanual og en regel om at der skal føres tilsyn minimum hvert tredje år. Ringkjøbing og Fyns Amter nævner at ledere og undervisere hos de private initiativtagere skal godkendes af amtet som led i den overordnede kvalitetssikring af tilbuddene.

I de fleste amter afholdes dialogmøder mellem institutioner og forvaltninger og eventuelt også med det politiske udvalg. Amterne har som regel også en mødestruktur hvor forvaltningerne mødes med ledelserne fra de private initiativtagere et antal gange om året.

Størstedelen af amterne stiller krav om at institutionerne og de private initiativtagere udarbejder årsrapporter eller virksomhedsplaner som redegør for aktiviteterne i det forgangne år. Rapporterne

fra amternes egne institutioner indgår flere steder i et løbende målsætnings- og strategiarbejde hvor årets aktiviteter og resultater vurderes i forhold til de hidtidige målsætninger, og hvor der opstilles nye målsætninger og handleplaner for det kommende års virksomhed. Nogle amter arbejder også med flerårige udviklingsplaner for institutionerne. En række amter stiller desuden krav om at egne institutioner og private initiativtagere informerer om deres undervisningstilbud, herunder at de udarbejder kursusbeskrivelser og opretter hjemmesider.

Amternes selvevalueringsrapporter giver samlet et indtryk af at systemerne til dokumentation, dialog og opfølgning er under revision mange steder. En række amter beskriver således planerne for fremtidige systemer, men tilkendegiver samtidig at der de seneste år ikke har været faste strukturer for samspejlet mellem forvaltningen og politikerne på den ene side og undervisningsstederne på den anden. Den nuværende situation skal blandt andet ses i lyset af at en række amter har gennemført ændringer i institutionsstrukturen og ændret på undervisningsområdets forankring i den centrale forvaltning. For de private initiativtageres vedkommende har der i højere grad været faste rammer fordi krav til dialog og afrapportering ofte er beskrevet i overenskomsterne.

Dokumentationsmaterialet fra de tre udvalgte amter giver et mere nuanceret billede af hvordan omfanget og karakteren af relationen mellem forvaltningen og institutionerne kan variere betydeligt amterne imellem.

I Frederiksborg Amt koncentrerer socialforvaltningen primært sin indsats om den del af undervisningen der varetages af private initiativtagere. I forhold til de amtslige institutioner afholder forvaltningen et årligt møde med institutionslederne hvor dialogen er centreret om tre hovedområder. Disse hovedområder er den almindelige administration (budget og personale-dispositioner), bygningsvedligeholdelse og løbende tilsynsopgaver. Interviewet af repræsentanter for socialforvaltningen i Frederiksborg Amt gav indtryk af at relationen mellem forvaltningen og de amtslige institutioner derudover primært er baseret på en uformel samarbejds-kultur. Interviewene af lederne på Egedammen og Kommunikationscentret bekræftede dette og gav samtidig indtryk af at kontakten mellem institutionerne og forvaltningen er begrænset. Institutionernes ledelser gav udtryk for at den primære kontakt består i at institutionerne orienterer forvaltningen om deres ydelser og udviklingstiltag. Institutionerne gav også udtryk for at de er meget glade for den forvaltningsfrihed de har, men at de godt kunne ønske at forvaltningen havde en større indsigt i deres arbejdsområde end de oplever er tilfældet i dag.

I modsætning hertil gav institutionsbesøgene og interviewet af repræsentanter for undervisnings- og kulturforvaltningen i Vejle Amt indtryk af at der her er en tæt relation mellem undervisnings- og kulturforvaltningen og ASV'erne. Amtet opererer med et målinformationssystem der er opbygget som en række elementer der skal sikre information, dialog og refleksion mellem politikere og

institutioner. Målsystemet skal sikre at institutionerne lever op til bestemte resultatkrav. De mål som forvaltningen har for specialundervisning af voksne, revideres hvert andet år i tæt samspil med institutionerne. Efterfølgende formulerer institutionerne egne målsætninger inden for de overordnede mål. Derudover afholdes en årlig rundbordssamtale mellem det politiske udvalg for undervisnings- og kulturforvaltningen og institutionslederne. Ved rundbordssamtalen sker der en udveksling af informationer, og emner af fælles interesse bliver drøftet. Desuden afholder forvaltningen og institutionslederne jævnligt møder. Endelig finansierer de tre ASV'er og forvaltningen sammen ansættelsen af en pædagogisk konsulent som sikrer en tæt relation mellem forvaltningen og ASV'erne.

Indtrykket fra interviewene med ASV'ernes ledelser er at de oplever og sætter pris på at de har stor handlefrihed inden for de givne rammer. Institutionerne er også meget tilfredse med den tætte relation til forvaltningen og ikke mindst den opmærksomhed, interesse, indsigt og respekt de oplever der er om deres undervisningsområde fra forvaltningens side. Eksempelvis gav ASV Kolding-Fredericia udtryk for at de er meget glade for at udvalgsformanden indimellem kommer forbi, og at amtets politikere møder op til arrangementer på institutionen når de bliver inviteret til det. På CKHM er man også tilfreds med kontakten til amtets politikere og forvaltning. Eksempelvis deltager formændene for amtets socialudvalg og undervisnings- og kulturudvalg i CKHM's bestyrelse og centerråd.

I Nordjyllands Amt er der ud over de årlige tilsyn også en meget hyppig kontakt mellem forvaltningen og institutionerne. For det første afholdes der månedlige informationsudvekslingsmøder hvor samtlige ledere fra amtets institutioner og voksen- og børnespecialskoler deltager. For det andet afholder forvaltningen kvartalsmøder med voksenspecialskolernes ledere. Derudover er der jævnlig dialogmøder med de enkelte institutionsledere, og forvaltningen fungerer eventuelt som konsulent for institutionerne. Det er indtrykket fra interviewene af ledelserne på alle institutionerne i Nordjyllands Amt at der hersker en udpræget grad af tilfredshed med relationen til undervisnings- og kulturforvaltningen. Særligt understreger ledelserne at de er meget tilfredse med den autonomi og dermed handlefrihed de har inden for de givne rammer og deres mulighed for at få tilført ressourcer til at iværksætte nye tiltag hvis de argumenterer for tiltagenes vigtighed. Derudover giver ledelserne udtryk for at de oplever sig respekteret og anerkendt. Samlet betragtet lægger de foruden handlefriheden vægt på forvaltningens karakter som handlekraftig og tillidsfuld. De lægger også vægt på at forvaltningen fungerer som en god sparringspartner, én instans de kan trække på, og som går ind og støtter ledelserne hvis de udtrykker behov for det i konkrete sager. Specialskolen for Voksne, Aalborg, understreger dog også at den oplever at der mangler overordnet faglig rådgivning på voksenområdet.

Ovenstående indtryk fra interviewene med institutionernes ledelser og repræsentanter for de ansvarlige forvaltninger i de tre amter giver et billede af at der er markant forskel i samspillet mellem forvaltning og institution i de tre udvalgte amter og i forvaltningernes involvering i specialundervisningen for voksne. Den tætteste relation og største overensstemmelse i ansøkelser synes at herske hvor området ligger under den forvaltning der også har ansvar for andre undervisningsområder. Det er problematisk hvis det generelt er tilfældet at undervisningsområdets forvaltningsmæssige tilknytning er afgørende for hvordan området ansøges og prioriteres.

4.5 Visitation

Visitationen – forstået som den formelle beslutning om at igangsætte et undervisningsforløb for en person – er i vid udstrækning udlagt til lederne på institutionerne og til de private initiativtagere. For amternes egne kursustilbud om deltidsundervisning er det således tilfældet næsten uden undtagelse.

I Århus Amt er det dog eksempelvis socialrådgiverne på amtets fire socialcentre som står for al visitationen til amtets tilbud til voksne udviklingshæmmede, herunder voksenskolernes længerevarende tilbud til unge og voksne. Århus Amt er dog ikke det eneste amt hvor visitationen til ungdomstilbuddene *ikke* er lagt ud til institutionerne. I Roskilde, Viborg og Ringkjøbing Amter varetager forvaltningerne visitationen til ungdomstilbuddene, og i Fyns og Sønderjyllands Amter er forvaltningerne ligeledes ansvarlige for at visitere til de kombinerede undervisnings- og botilbud for unge. I Københavns Kommune er det Pædagogisk, Psykologisk Rådgivning (PPR) der visiterer efter indstilling fra Ungdomsskolen.

Visitationen til undervisning udbudt af private initiativtagere er i de fleste amter udlagt til initiativtagerne selv. I Vestsjællands Amt er det dog specialskolerne som visiterer til oplysningsforbundenes tilbud. I Ribe Amt visiterer forvaltningen personer med læse- og stavevanskeligheder til undervisning på AOF, som er den eneste private overenskomsttager i amtet. Selvom de private initiativtagere har fået kompetence til at visitere til egne tilbud, kræver eksempelvis Viborg Amt at forvaltningen skal godkende hold og deltagere før undervisningen begynder.

Næsten alle amter skriver i deres selvevalueringsrapporter at visitationen til lands- og landsdelsdækkende tilbud varetages centralt. I Sønderjyllands Amt har man eksempelvis nedsat et såkaldt uden-amtsteam. Flere amter er dog som tidligere nævnt tilbageholdende med at visitere til lands- og landsdelsdækkende tilbud.

En række amter stiller krav om at undervisningsstederne visiterer til en tidsbegrænset undervisning, fx et begrænset antal timer eller undervisning i en afgrænset periode på eksempelvis seks

eller tolv måneder. Det gælder også de flerårige ungdomstilbud. Undervisningen kan principielt først fortsættes efter en eventuel reevaluation. I Ringkjøbing Amt skal amtets undervisningskonsulent inddrages hver gang en institution eller privat initiativtager ønsker at reevaluere en deltager.

Både private initiativtagere og/eller amtslige institutioner kan være pålagt at følge bestemte procedurer i visitationen, og amterne kan kræve at de benytter bestemte materialer eller skemaer som led i en kvalitetssikring af visitationen. Sådanne bestemmelser og krav nævnes i selvevalueringsrapporterne fra Københavns Kommune og Frederiksborg, Roskilde, Vestsjællands, Fyns, Sønderjyllands og Viborg Amter. Storstrøms Amt nævner at man tværtimod ikke har formuleret centrale krav til visitationen, men at man overvejer at etablere en mere fælles visitationsprocedure i fremtiden.

Det kan være en praktisk fordel for deltagerne at visitationen i vidt omfang foregår decentralt på institutionerne og hos de private initiativtagere. Omvendt kan der også være en usikkerhed forbundet med at udbydere i mange tilfælde selv afgør hvem der skal visiteres til et undervisningsforløb. For det første kan det være usikkert om man lokalt har tilstrækkelig viden og overblik til at visitere en potentiel deltager til det rigtige tilbud – både inden for og uden for voksenspecialundervisningen. Når visitationen varetages af det enkelte undervisningssted, vil der formentlig være en tilbøjelighed til at henvise til undervisningstilbuddene i eget regi fordi det er de tilbud man kender bedst. For det andet kan kombinationen af lokal visitation og rammestyring formentlig friste mange undervisningssteder til at afvise ressourcetunge personer, fx i ungdomstilbuddet. Endelig kan udbydere have et incitament til at visitere og reevaluere til undervisning. Dels for at sikre tilstrækkeligt mange deltagere hvis der er ubrugte midler inden for rammen, dels for at undgå den ofte ubehagelige situation at skulle afbryde undervisningen for en ellers tilfreds deltager. Disse problemstillinger berøres i flere af amternes selvevalueringsrapporter for så vidt angår de private initiativtagere.

Nogle få amter, fx Roskilde og Ribe Amter, har nedsat visitationsudvalg som dækker en målgruppe eller flere undervisningssteder. I Bornholms Regionskommune vil man ligeledes nedsætte et rådgivende visitationsudvalg. En sådan løsning kan muligvis være med til at kvalificere beslutninger om at igangsætte eller afslutte undervisning og sikre at personer med funktionsnedsættelser henvises til det rette tilbud.

4.6 Efteruddannelse

Amterne skal ifølge regelgrundlaget sørge for den fornødne uddannelse af ledere og lærere, og amterne er forpligtet til at betale udgifterne til uddannelsen. Amterne forvalter ansvaret for ledernes og lærernes uddannelse på forskellig vis. Der er dog det fællestræk at amterne gennem deres

bevillingsmodeller og personalepolitikker har udlagt det primære ansvar for efter- og videreuddannelse til undervisningsstederne selv. Midler til uddannelse indgår enten i den samlede økonomiske ramme som undervisningsstedet kan disponere inden for, eller som en selvstændig konto i undervisningsstedets budget og regnskab. Fordelingen af midlerne sker således lokalt, fx på baggrund af udviklingsamtaler og uddannelsespolitikker på det enkelte undervisningssted.

Der kan være en fare ved at lade uddannelsesmidler indgå i en samlet økonomisk ramme. Evalueringen har vist at efter- og videreuddannelsesaktiviteter kan blive nedprioriteret til fordel for andre aktiviteter i en økonomisk presset situation. Det gælder imidlertid for næsten alle institutioner som har deltaget i evalueringen, at efter- og videreuddannelse prioriteres højt. Institutionerne afsætter betydelige beløb til uddannelse, og overskuddet fra institutionernes indtægtsdækkede virksomhed går i vid udstrækning til efter- og videreuddannelse af personalet.

Dertil kommer at det kun er ganske få amter som ikke supplerer de decentrale aktiviteter med initiativer fra den centrale forvaltning. Mere end halvdelen af amterne har således også centrale puljer til efter- og videreuddannelse. Formålet med at tilbageholde midler er eksempelvis at yde tilskud til særlige aktiviteter og projekter eller tilgodese kurser som aktuelt prioriteres højt, eller som har en begrænset målgruppe. Nogle amter nævner at de centrale puljer først og fremmest skal fremme længerevarende og kompetencegivende efteruddannelse, fx pædagogiske diplomuddannelser, som er for omkostningsfulde at bære for den enkelte institution.

Lederuddannelse er et område hvor amterne i en række tilfælde fastholder et centralt ansvar. Seks amter beskriver forskellige initiativer i deres selvevalueringsrapporter. Der kan eksempelvis være tale om obligatoriske uddannelses- og udviklingsforløb for amtets institutionsledere, tilskud til lederkurser, studieture for ledere mv.

Amterne tager i nogle tilfælde også initiativ til at udbyde kurser for underviserne i voksenspecialundervisningen. Der kan være tale om kurser med udgangspunkt i særlige målgrupper, fx autister, sindslidende eller personer med sent erhvervet hjerneskade. Kurserne kan også have en mere tværgående karakter og fx fokusere på de individuelle undervisningsplaner, på afdækning og test eller på it. Fyns, Sønderjyllands, Ribe, Vejle og Århus Amter har i en årrække samarbejdet om at udvikle og udbyde kursus- og efteruddannelsesforløb for undervisere i voksenspecialundervisningen.

Amternes selvevalueringsrapporter giver ikke et klart billede af om forvaltningernes centrale uddannelsesinitiativer også henvender sig til de private initiativtagere, eller om initiativtagerne selv må tage de nødvendige initiativer og afholde udgifterne inden for deres økonomiske ramme. Kun to af amterne nævner direkte at de også tilbyder kurser til underviserne hos de private initiativta-

gere, og fire amter nævner at initiativtagerne har mulighed for at søge om midler til dækning af kursusafgifter. De sjællandske amter og hovedstadskommunerne har haft et samarbejde om at tilbyde kurser til underviserne hos de private initiativtagere, men samarbejdet har tilsyneladende ikke resulteret i et udvidet kursusudbud som ønsket. Det er indtrykket at de private initiativtagere generelt ikke tilbydes at deltage i amternes initiativer for ledere.

Det virker som en kortsigtet strategi hvis amterne ikke også tager ansvar for at de private initiativtagere har adgang til efter- og videreuddannelse. Den viden og ekspertise som amterne ønsker at udnytte ved at lave overenskomster med private, risikerer at blive udhulet hvis lederne og underviserne ikke får mulighed for at efter- og videreudanne sig. Her er det ikke altid tilstrækkeligt at lade midler til uddannelse indgå i en samlet ramme. Udbuddet af relevante kurser og forløb for ansatte i voksenspecialundervisningen er generelt begrænset. Derfor er det særlig vigtigt at ingen udelukkes fra de initiativer som kan kvalificere undervisernes og ledernes arbejde.

Institutionsbesøgene afslørede forskellige holdninger til den nye specialpædagogiske diplomuddannelse. Nogle institutioner var positivt indstillet, mens andre vurderede at den nye uddannelse er en forringelse i forhold til den gamle speciallæreruddannelse. Evalueringen giver ikke grundlag for at vurdere den nye diplomuddannelse. Det er imidlertid særdeles afgørende at underviserne har adgang til uddannelse som både giver en grundlæggende og en specialiseret indførelse i specialpædagogik og forskellige handicapgrupper. Det er derfor positivt at flertallet af institutionerne lægger stor vægt på at tilbyde underviserne en diplomuddannelse hvis de ikke i forvejen har et tilsvarende uddannelsesniveau. De forskellige holdninger til diplomuddannelsen indikerer dog et behov for en mere systematisk vurdering af om uddannelsen svarer til behovene på de forskellige undervisningssteder og hos de forskellige grupper af undervisere.

4.7 Institutionernes ledelse og organisation

4.7.1 Ledelses- og rådsstrukturer

På alle institutionerne der har deltaget i evalueringen, består ledelsen af en forstander, viceforstander og en eller flere afdelingsledere. Den eneste undtagelse er CKHM. Ledelsespersonerne har som minimum en læreruddannelsesbaggrund, og hovedparten har desuden specialiseret eller videreuddannet sig i specialpædagogik. Ledelsespersonerne har også alle en større eller mindre grad af lederuddannelse bag sig. Endelig har de typisk en omfattende undervisningserfaring inden for specialundervisningsområdet og eventuelt erfaring fra andre lederstillinger. På CKHM, der varetager specialundervisning på dispensation, har centerlederen en uddannelsesbaggrund som socialrådgiver og jurist og har derudover mange års erfaring som leder. Vedkommende har dog ingen specifik uddannelse eller erfaring inden for undervisning eller specialpædagogik.

I deres selvevalueringsrapporter giver alle institutionerne udtryk for en høj grad af tilfredshed med kvalifikationsniveauet i ledelsen og ledelsesforholdene på deres institution. Enkelte institutioner nævner at der er behov for udvikling af ledelseskompetencerne på specifikke faglige eller administrative områder, mens andre nævner at der er uklarheder om rolle og arbejdsdelingen mellem ledelsespersonerne. Indtrykket er dog at vurderingerne af ledelserne alt overvejende er meget positive, og at lederne har de fornødne kvalifikationer til at varetage deres funktion. Det er imidlertid indtrykket både fra selvevalueringsrapporterne og især institutionsbesøgene at der er betydelig forskel på hvor dynamiske og udviklingsorienterede institutionsledelserne er, og at det har betydning for de forhold der kendetegner de enkelte institutioners praksis, prioriteringer, udviklingstiltag mv.

På alle institutioner er der en bestyrelse og et pædagogisk råd, men deres rolle og indflydelse på institutionernes virke varierer betydeligt. Eksempelvis giver Kommunikationscentret udtryk for at dets bestyrelse fungerer som en vigtig medspiller, mens Limfjordsskolen tilkendegiver at dens bestyrelse spiller en meget begrænset rolle. På lignende vis har det pædagogiske råd markant forskellige funktioner institutionerne imellem. Hvor nogle institutioner enten ikke mener det pædagogiske råd fungerer efter hensigten, eller ligefrem oplever at det har overlevet sig selv og kun holder møder af pligt, oplever andre institutioner at det har en vigtig funktion. Eksempelvis tilkendegiver ASV Kolding-Fredericia at det pædagogiske råd er aktivt i forhold til at følge og diskutere pædagogisk udvikling og reelt fungerer som rådgiver over for ledelsen om institutionens pædagogiske udvikling.

Det er et eksplicit lovkrav at institutionerne skal have en bestyrelse, og at der skal være et pædagogisk råd som er rådgivende for leder og bestyrelse. Mens alle institutionerne lever op til kravet om at der skal være etableret en bestyrelse og et pædagogisk råd, er det tilsyneladende kun på ganske få institutioner at det pædagogiske råd reelt har en funktion som rådgivende instans i forhold til ledelse og bestyrelse. Set i lyset af de ændringer der er sket i institutionernes organisationsstruktur og medarbejdersammensætning siden loven blev vedtaget, er dette dog forståeligt, og flere institutioners bevægelse mod at etablere medarbejderudvalg i stedet, synes hensigtsmæssigt.

Der er intet krav om at institutionerne skal have et deltagerråd, men det er et krav at deltagerne skal kunne danne et råd til at varetage deres interesser. Deltagerråd findes imidlertid kun på et mindretal af institutionerne, og flere af dem tilkendegiver at rådene ikke fungerer tilfredsstillende. En central begrundelse er at mange deltagere kun er knyttet til institutionerne i en kort tidsperiode, og at det derfor ikke er muligt at opnå den kontinuitet i medlemmer der er nødvendig for at et deltagerråd kan få en reel funktion. Specialskolen for Voksne, Himmerland, fremstår som den institution hvor deltagerrådet for ungdomstilbuddet spiller den mest markante rolle. Her holder

rådet møde mindst én gang om måneden, og de unge får gennem deltagerrådet indflydelse på eksempelvis emneuger, arrangementer og nyindkøb. Samtidig lægger skolen vægt på at deltagerrådet spiller en rolle i forhold til at deltagerne lærer at udtrykke sig i en forsamling.

Det er forståeligt når der på de institutioner hvor deltagerne kun modtager korterevarende forløb ikke er etableret deltagerråd, eller at de deltagerråd der eksisterer, ikke har en reel funktion. For de institutioner hvor der (også) er grupper der er tilknyttet institutionen i længere tid, eksempelvis grupper af unge med generelle indlæringsvanskeligheder, vil det imidlertid være relevant i større grad at se på perspektiverne i et velfungerende deltagerråd. Deltagerrådets funktion på Specialskolen for Voksne, Himmerland, kan fungere som inspirationskilde i den sammenhæng.

4.7.2 Informations- og formidlingsindsats

Institutionerne har alle udarbejdet informationsmateriale der beskriver deres undervisningstilbud m.m. Informationsmaterialet er offentligt tilgængeligt via brochurer, hjemmesider e.l. Der er imidlertid betydelig forskel på kvaliteten af det informationsmateriale som institutionerne har udarbejdet, og flere af institutionerne tilkendegiver da også at de ser et behov for at udvikle denne front. Særligt synes en del af institutionerne at være opmærksomme på at der er behov for at sikre at alle relevante informationer formidles via internettet og løbende opdateres. Flere institutioner fremhæver også at det er deres ambition at udvikle informationsmaterialet så det i højere grad bliver målrettet de mennesker som undervisningstilbuddene henvender sig til.

Det er et gennemgående træk at institutionernes aktive indsats for at sikre at potentielle deltagere bliver informeret om tilbuddene, er begrænset. De institutioner der har forholdt sig til dette, begrundes hovedsageligt den begrænsede målrettede formidlingsindsats med ressourceknaphed. Eksempelvis tilkendegiver Egedammen at institutionen ikke annoncerer i lokalavisen af angst for at det vil få efterspørgslen på undervisningstilbuddene til at stige markant. Høreinstituttet, Taleinstituttet og Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, begrundes ligeledes deres begrænsede opsøgende arbejde med at det blot ville betyde større efterspørgsel på undervisningstilbud og dermed korterevarende eller ringere tilbud til andre. Konsekvensen af institutionernes afdæmpede formidlingsindsats er tilsyneladende at en del personer med behov for specialundervisning ikke er opmærksomme på tilbuddenes eksistens. I hvert fald er det påfaldende at blandt andet antallet af deltagere med anden etnisk baggrund på alle institutionerne er meget lavt set i forhold til hvilken andel af deltagerne de statistisk set burde udgøre. I Vejle Amt er der på baggrund af denne erkendelse indgået en samarbejdsaftale mellem ASV'erne og sprogcentre som blandt andet skal sikre at personer med anden etnisk baggrund i højere grad informeres om undervisningstilbuddene.

Det er positivt at institutionerne er opmærksomme på vigtigheden af relevant informationsmateriale, og at flere har taget initiativ til at prioritere dette område. Det er imidlertid særdeles proble-

matisk hvis det er amternes og institutionernes begrænsede formidlingsindsats og opsøgende aktivitet der betyder at nogle personer med behov for specialundervisning for voksne ikke er bevidste om tilbuddenes eksistens. Det er særligt kritisabelt at forvaltningerne i Frederiksborg og Nordjyllands Amter ikke bidrager til eller opfordrer institutionerne til at gøre en indsats for at sikre at alle personer med behov for specialundervisning bliver informeret om tilbuddenes eksistens.

4.7.3 Kvalitetssikring og kvalitetsudvikling

Institutionernes relationer til det omgivende samfund består hovedsageligt af kontakt til og samarbejde med deltagernes netværk m.m. og de instanser som de henholdsvis aftager deltagere fra og udsluser deltagere til. Samarbejde med andre typer af undervisningsinstitutioner eller det lokale erhvervsliv synes at være meget begrænset. Kun få institutioner nævner at de har samarbejde med sprogskoler, VUC og/eller det lokale erhvervsliv o.l.

Derfor er det også primært de afgivende og modtagende instanser og deltagernes netværk som institutionerne får tilbagemelding på deres aktiviteter fra, og institutionerne fremhæver at tilbagemeldinger opnås automatisk via møder, temadage o.l. Kun enkelte institutioner gennemfører systematiske evalueringer af hele eller dele af deres virksomhed. Blandt dem er Kommunikationscentret den institution der er mest aktiv i forhold til at evaluere sin virksomhed. Blandt andet er der tradition for årligt at få gennemført en ekstern evaluering af et af institutionens undervisningsområder og for at sikre sig tilbagemeldinger på undervisningstilbuddene fra handicaporganisationer o.l. CKHM er på vej til at indføre en lignende rutine. Kommunikationscentret har også en god praksis for intern evaluering der omfatter et struktureret arbejde med indsatsområder. Af øvrige evalueringsaktiviteter er det værd at fremhæve at Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, har udarbejdet spørgeskemaer for at måle deltagernes og samarbejdspartneres tilfredshed med skolens undervisningstilbud. Specialskolen for Voksne, Aalborg, har intentioner om at implementere et lignende system. Flere af de øvrige institutioner tilkendegiver at de er opmærksomme på at der er behov for at øge indsatsen i forhold til systematisk evaluering. De er dog ikke kommet med konkrete bud på hvilke initiativer de kunne forestille sig.

Et af målene med specialundervisning for voksne er at fremme deltagernes muligheder for aktiv deltagelse i samfundslivet. Det er derfor betænkeligt at mange af institutionerne ikke i højere grad prioriterer samarbejde med andre institutioner og det lokale erhvervsliv. Det er positivt at alle institutionerne sikrer sig tilbagemeldinger på deres virksomhed fra deres samarbejdspartnere, men det er ikke tilstrækkeligt for at sikre kvalitet og udvikling af undervisningstilbuddene. For at sikre det er der behov for øget fokus på intern og ekstern evaluering af undervisningstilbuddene, og det er derfor også positivt at flere institutioner har taget initiativ til og er positive over for dette.

Løbende opsamling og implementering af ny kundskab, nye tilgange til undervisning og nye teknologiske muligheder er også vigtige elementer i forhold til at sikre og udvikle kvaliteten af undervisningen. Det er indtrykket at hovedparten af institutionerne er særdeles aktive på området og deltager i forskellige projekter, kurser, konferencer o.l. for at holde sig ajour og opsamle ny viden. Enkelte institutioner arbejder også meget med at sikre videndeling og forankring af ny viden. Eksempelvis har ASV Horsens kørt et længerevarende forløb om videndeling, og Høreinstituttet forsøger at sikre forankring ved at samle ny erhvervet viden mv. i en håndbog. Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt har planer om at udarbejde et vidensregnskab og anvender mange ressourcer på at sikre implementering og forankring af ny viden. Hovedparten af de øvrige institutioner fremhæver netop det at sikre forankring af ny viden som en stor udfordring og erkender at der er behov for tiltag der kan sikre at det sker i større udtrækning end i dag.

Det er positivt at hovedparten af institutionerne har en udviklingsorienteret tilgang til deres virke. På mange institutioner giver det sig tydeligvis udslag i at de løbende laver nye udviklingstiltag, skriver artikler eller lignede der enten direkte eller indirekte bidrager til at udvikle kvaliteten af undervisningstilbuddene. Institutionernes positive, engagerede og åbne tilgang til selvevalueringsprocessen i forbindelse med denne evaluering illustrerer også tydeligt institutionernes udviklingsorienterede tilgang. Enkelte institutioner kunne dog med fordel styrke og synliggøre deres udviklingsorienterede tilgang og sikre at den munder ud i konkrete udviklingstiltag.

4.8 Konklusioner og anbefalinger

Amternes politikere og forvaltninger involverer og engagerer sig i meget varierende grad i udviklingen af de lokale tilbud om voksenspecialundervisning og i undervisningsstedernes prioriteringer. Mens nogle amter opstiller ramme- og udviklingsplaner og løbende opstiller og evaluerer delmål, virker andre amter langt mere tilbageholdende. Lovgivningens brede rammer skal i højere grad fyldes ud af politiske målsætninger på det amtslige plan hvis institutioner og private initiativtagere skal have andet end egne ambitioner som drivkraft til at udvikle tilbuddene og prioritere mellem dem.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at alle amter formulerer politiske målsætninger for udviklingen af voksenspecialundervisningen som er retningsanvisende og operationelle. Evalueringgruppen anbefaler desuden at amterne følger op på om og sikrer at voksenspecialundervisningens indhold, omfang og dækningsgrad indfrier målsætningerne.

De enkelte amter har meget forskellige modeller for hvordan henholdsvis amtslige institutioner, private overenskomsttagere og lands- eller landsdelsdækkende institutioner fordeler opgaverne imellem sig. Flere amter beskriver baggrunden for at de har valgt at placere undervisningen efter

en bestemt model. Alligevel giver evalueringen indtryk af at tradition betyder meget i de konkrete valg. Undervisningstilbuddene bør placeres ud fra en analyse af kompetencerne hos de forskellige udbydere og en vurdering af udbydernes evne til at levere god undervisning inden for de økonomiske rammer.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne placerer de enkelte undervisningstilbud ud fra en analyse af dels de enkelte udbydernes kompetenceprofiler, dels kvaliteten og økonomien i deres undervisningsudbud.

Den tilgængelige statistik for specialundervisning for voksne er behæftet med usikkerhed. Det er ikke muligt at sammenligne aktivitetsniveauer på tværs af amterne, og statistikker med beskrivelser af aktiviteterens udvikling skal tages med betydelige forbehold.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne og Undervisningsministeriet samarbejder om at udforme en ensartet standard for indberetninger om antallet af deltagere, afviklede timer og bevillinger til området så forskelle, ligheder og udviklingstendenser bliver gennemsigtige.

Rammestyring er det primære princip for allokeringen af ressourcer inden for specialundervisning for voksne. I de tre udvalgte amter har ressourceallokeringen været relativt uændret over de seneste år på trods af en stor vækst i antallet af personer med behov for specialundervisning. Der sker derfor i stigende omfang en prioritering der betyder at ikke alle med behov for specialundervisning reelt tilbydes undervisning, at nogle tilbydes mindre undervisning end de har behov for, eller at nogle først tilbydes undervisning efter en kortere eller længere ventetid. Disse forhold er uacceptable.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne sikrer større sammenhæng mellem udviklingen i antallet af voksne med behov for specialundervisning og størrelsen af bevillingerne til udbyderne af specialundervisning.

I de amter hvor flere institutioner har tilbud til samme målgruppe inden for hvert deres geografiske dækningsområde, er det problematisk at den enkelte institutions frie ret til at prioritere kan resultere i forskelsbehandling af personer med ensartede undervisningsbehov alt efter tid og sted.

Derfor anbefaler evalueringsgruppen at amternes politikere og forvaltninger sikrer lige muligheder for tilbud til personer med ensartede behov for specialundervisning uafhængigt af hvor i amtet vedkommende bor, og på hvilket tidspunkt tilbuddet efterspørges.

Der er betydelig forskel i samspillet mellem forvaltningen og institutionerne i de tre udvalgte amter. Blandt andet anskuer og interesserer forvaltningerne sig i meget varieret grad for området. Forskellene mellem de tre amter synes at afspejle forskellene i undervisningsområdets forvaltningsmæssige placering.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne sikrer at der er en indsigt, bevågenhed, interesse og prioritering af undervisningsområdet uanset dets forvaltningsmæssige forankring. I de amter hvor (dele af) specialundervisning for voksne er forankret i en forvaltning der ikke varetager anden undervisning, er det vigtigt at området alligevel ansues ud fra et undervisningsperspektiv.

Amternes indsats for at sikre efter- og videreuddannelse af de private initiativtagere der varetager specialundervisning, er begrænset. Det indebærer en risiko for at den viden og ekspertise som amterne ønsker at udnytte ved at lave overenskomster med private, bliver udhulet.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne i større udstrækning end i dag sikrer at alle der varetager specialundervisning af voksne, har de nødvendige kvalifikationer.

Institutionerne har et lavt aktivitetsniveau i forhold til at sikre at alle der potentielt har et behov for specialundervisning, bliver informeret om de muligheder og tilbud der findes. Det er problematisk, ikke mindst set i lyset af at disse institutioners tilbud netop henvender sig til mennesker i samfundet der har vanskeligt ved selv at være opsøgende.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne, undervisningsstederne og samarbejdspartnerne i fællesskab tager initiativer der kan sikre at alle grupper af potentielle deltagere informeres om tilbuddenes eksistens og om præmisserne for at deltage.

Med enkelte undtagelser er institutionernes indsats i forhold til systematisk evaluering, dokumentation og opfølgning af kvaliteten af deres undervisningstilbud og øvrige virksomhed begrænset. De aktiviteter institutionerne har, er som hovedregel karakteriseret ved at være uformelle og ad hoc-prægede, og det er utilstrækkeligt.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne og institutionerne implementerer procedurer for systematisk evaluering, dokumentation og opfølgning af deres undervisningstilbud og øvrige virksomhed.

Dette kapitel handler om de undervisningstilbud der bliver udbudt til personer med hørevanskeligheder i Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter. Kapitlets analyser og vurderinger er baseret på selvevalueringsrapporter fra undervisningsinstitutionerne i de udvalgte amter, interview med ledelse og undervisere på institutionerne og de amtslige selvevalueringsrapporter. Derudover indgår en interviewundersøgelse gennemført blandt personer med hørevanskeligheder på de udvalgte institutioner.

5.1 Tilbud, målgrupper og fødekæde

Den kompenserende specialundervisning af personer med hørevanskeligheder udgør kun en lille del af de eksisterende tilbud til personer med hørevanskeligheder. I de udvalgte amter er flere forskellige instanser involveret i det samlede tilbud til personer med hørevanskeligheder. De primære aktører på området er ansatte på høreklivkerne der udleverer og tilpasser høreapparater, og hørepedagoger som er ansat på institutioner under voksenspecialundervisningen.

I de senere år har en række private aktører etableret sig som udbydere af høreapparater, og der ydes offentligt tilskud til erhvervelse af høreapparater herfra. De private udbydere udgør i dag først og fremmest et alternativ til høreklivkerne og ikke til undervisningsinstitutionerne.

Der tegner sig et billede af et område som er ugennemsigtigt, og hvor der hersker meget uklarhed om arbejdsdelingen mellem de involverede aktører. Den nuværende organisering af området må fremstå som uhensigtsmæssigt fra et brugersynspunkt.

I både Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter er det amtslige undervisningsinstitutioner som varetager specialundervisningen for personer med hørevanskeligheder. Amterne har også mulighed for at videregive undervisningsopgaver for specifikke målgrupper og personer til lands- og landsdelsdækkende institutioner. Ingen af de udvalgte amter har indgået overenskomster med private initiativtagere om undervisning af personer med hørevanskeligheder.

5.1.1 Tilbud

I de tre amter er udbuddet af undervisningstilbud til personer med hørevanskeligheder nogenlunde ensartet. Den kompenserende specialundervisning er samlet på én institution i de udvalgte amter. I Frederiksborg Amt foregår undervisningen på Kommunikationscentret, i Vejle Amt på Center for Kommunikation og Hjælpemidler (CKHM), og i Nordjyllands Amt på Høreinstitutionen.

Tilbuddet til personer med hørevanskeligheder omfatter:

- instruktion i brugen af høreapparater
- instruktion i brugen af høretekniske hjælpemidler
- efterjustering af høreapparater
- rådgivning og vejledning
- undervisningsforløb, eventuelt med deltagelse af familie eller andre pårørende
- henvisning til undervisning på landsdækkende og landsdelsdækkende institutioner
- undervisning af personale ansat på plejehjem og i kommunalt forvaltningsregi
- rådgivning af kommunerne i forbindelse med afprøvning af høretekniske hjælpemidler .

I de udvalgte amter består undervisningsforløbene i Ménière- og tinnitusundervisning, undervisning i tegnstøttet kommunikation (TSK), mundaflæsning, mund-hånd-system, brug af teksttelefon samt talekorrektion. Nordjyllands og Vejle Amter har ydermere etableret et introduktionskursus til nye høreapparatbrugere hvor der informeres om hørevanskeligheder generelt og om amternes undervisningstilbud.

5.1.2 Målgruppe

Målgruppen af personer med hørevanskeligheder er bredt sammensat af personer med meget forskellige behov og består hovedsageligt af personer med hørenedsættelse samt døve og døvblevne. Størstedelen af målgruppen er ældre mennesker. De målgrupper der er omfattet af undervisningstilbuddene, er de samme på tværs af de udvalgte amter. I selvevalueringsrapporterne er målgruppen inden for høreområdet defineret ved følgende hørevanskeligheder: tinnitus, Ménière, personer med hørenedsættelse, svært hørehæmmede, døve og døvblevne. Ligeledes udbydes undervisning til personer med Cochlear Implant, som dog kun udgør en meget lille del af den samlede målgruppe.

Den største del af målgruppen består af personer med hørenedsættelse. Kontakten til denne gruppe består hovedsageligt i udlevering af høreapparater, en kortvarig instruktion i brugen af høreapparatet af en til to ganges varighed og en efterfølgende justering hvis der er behov for det. Efterfølgende individuel rådgivning og vejledning af høreapparatbrugerne er en væsentlig aktivitet for institutionerne. En mindre del af den samlede målgruppe indgår efter udleveringen af høreap-

paratet i et længerevarende undervisningsforløb hvor familie og andre pårørende også har mulighed for at deltage.

Selvom døve er omfattet af målgruppen af personer med hørevanskeligheder som de udvalgte amter tilbyder undervisning, har institutionsbesøgene vist at der i de tre amter ofte ikke findes lokale tilbud til døve, fx danskundervisning for døve. Undervisningstilbud til denne målgruppe findes hovedsageligt på landsdækkende centre. I Vejle Amt kan døve få danskundervisning, men kun så længe det er erhvervsmæssigt relevant. I Frederiksborg Amt henvises døve til undervisningstilbud i Københavns Amt, mens døve i Nordjyllands Amt henvises til Aalborgskolen, der varetager specialundervisningen for døve og døve med yderligere funktionsnedsættelse. Her undervises i dansk, engelsk, informationssøgning, brug af teksttelefon samt tekstbehandlingsprogrammer. Undervisning af familie eller andre pårørende finder dog ikke sted på Aalborgskolen.

På høreområdet er antallet af personer med anden etnisk baggrund påfaldende lavt sammenlignet med deres antal i befolkningen generelt. Institutionsbesøgene gav det indtryk at institutionerne ikke i tilstrækkelig grad foretager det nødvendige opsøgende arbejde for at komme i kontakt med denne gruppe.

5.1.3 Fødekæde

Kontakten til undervisningsinstitutionerne sker enten ved egen eller pårørendes henvendelse, ved henvisning fra høreklubben i det enkelte amt eller gennem kontakt med en høreoplysningsrådgiver i anden sammenhæng, fx på et plejehjem. Størstedelen af personerne i målgruppen henvises til institutionerne fra høreklubberne. Hvis personen eller dennes pårørende selv kontakter institutionen, sker det typisk ved telefoniske henvendelser. I Vejle og Nordjyllands Amter kan henvendelse også ske på hovedadressen uden forudgående aftale. I Vejle Amt findes syv træffesteder med mulighed for personlig henvendelse efter forudgående tidsbestilling centralt i amtet, og i Nordjyllands Amt findes ligeledes et træffested i Aalborg og Hjørring.

Undersøgelser af hørelsen samt udleveringen og tilpasningen af høreapparater sker fra en af de høreklubber der hører ind under de amtslige sygehuse. I Frederiksborg og Vejle Amter er høreklubberne placeret på sygehusene og er dermed geografisk adskilt fra undervisningsinstitutionerne, mens høreklubben i Nordjyllands Amt er placeret i samme bygning som Høreinstituttet. I Frederiksborg Amt har Kommunikationscentret siden august 2000 også udleveret og tilpasset høreapparater til erfarne høreapparatbrugere. Omfanget har hidtil været 500 årligt. Udlevering og tilpasning sker også til en vis grad på Høreinstituttet i Nordjyllands Amt. Størstedelen af udleveringerne foregår dog på de amtslige høreklubber.

I de udvalgte amter henvises personer i målgruppen fra høreklubben til undervisningsinstitutionen for at få instruktion i hvordan de skal bruge høreapparatet. I praksis har undervisningsinstitutionerne høreopdagere placeret på klinikkerne. Her bliver førstegangsbrugere samtidig informeret om de øvrige undervisningstilbud. Instruktionen kan føre til at deltageren bliver henvist til et kortvarigt introduktionskursus, og herfra kan deltageren eventuelt blive henvist videre til et egentligt undervisningsforløb. I praksis er det kun en lille del af deltagerne der fortsætter i et egentligt undervisningsforløb.

Hvis høreapparatbrugeren efterfølgende har behov for at få justeret høreapparatet, kan undervisningsinstitutionerne tilbyde justeringer af bestemte funktioner på en række høreapparatyper. I de senere år er det blevet muligt at købe et høreapparat gennem private udbydere med offentlig tilskud. Det er dog fortsat høreklubben der står for udleveringen af størstedelen af høreapparaterne. Indtrykket fra institutionsbesøgene er at der på nuværende tidspunkt ikke findes tilstrækkeligt informationsmateriale hos de private udbydere om institutionernes undervisningstilbud, og at der er et udtalt behov for at præcisere hvornår institutionerne skal yde hjælp til personer med høreapparater fra private udbydere. Høreklubben tilbyder ikke instruktion i høreapparatforretningen, men har fremstillet et trykt kort med telefonnummer og beskrivelser af klubbens tilbud som kan stå fremme. Høreklubben kan imidlertid ikke tilbyde at efterjustere apparater købt i en forretning da garantien derved annulleres.

5.2 Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner

I de udvalgte amter er det fælles for undervisningsinstitutionerne at visitation, afdækning og udarbejdelse af individuelle undervisningsplaner foregår på de enkelte institutioner. Afhængigt af om der er tale om korte forløb der har karakter af rådgivning/vejledning, eller længevarende undervisningsforløb, har dette betydning for visitationen, afdækningen og udarbejdelsen af de individuelle undervisningsplaner.

5.2.1 Visitation

I de tre amter foretages kun en egentlig visitation til holdundervisning og til individuelle undervisningsforløb. Visitationen har til formål at afklare hvilke behov for undervisning den enkelte deltager har. Den sker på baggrund af en henvisning fra høreklubben eller hvis høreopdagere efter telefonisk eller personlig henvendelse fra deltageren vurderer at en visitation er nødvendig. I Vejle og Nordjyllands Amter kan deltageren henvises fra træffestederne til institutionerne for at blive visiteret til et undervisningstilbud.

Visitationen til længevarende undervisningsforløb foretages på baggrund af en samtale med en høreopdagere med specifik faglig indsigt i det konkrete problem. På Høreklubben i Nordjyllands

Amt gennemses alle nyindkomne sager af forstanderen, der videregiver disse til den relevante hørepedagog. På Aalborgskolen foretages ikke nogen egentlig visitation til undervisningen, men man forsøger så vidt det er muligt, at undervise de personer der henvender sig til skolen.

Hørepedagoger der foretager visitationer, har som udgangspunkt en specialpædagogisk baggrund eller tilsvarende, eventuelt med en videreuddannelse. For at sikre en kvalificeret visitation er den uddelegeret til hørepedagoger med en faglig viden om de specifikke hørevanskeligheder.

Institutionsbesøgene har vist at hørepedagogernes praksis for visitationen varierer meget. Det gælder især i Vejle og Nordjyllands Amter, hvor kontakten til en hørepedagog grundet amternes størrelse også kan finde sted gennem personlig henvendelse på forskellige lokale træffesteder efter forudgående aftale. Det er problematisk at praksis for visitation kan variere meget fordi flere forskellige hørepedagoger er involveret i visitationen. Det er derfor positivt at der flere steder er taget initiativ til at afhjælpe denne problematik. På CKHM er der planer om en oplæringsperiode for de hørepedagoger der skal forestå visitationen. Formålet er at sikre en større ensartethed i visitationen og at deltagerne dermed får tildelt de samme ydelser uanset hvilken kommune de tilhører. Denne problematik forsøger man også at tage højde for i Frederiksborg Amt, hvor man for at sikre en ensartet visitation har fastlagt rammerne for visitationen i en model for fordelingen af ressourcer som den enkelte hørepedagog skal overholde. Det vil sige at der som udgangspunkt er faste rammer for hvilke ressourcer der udløses når en borger visiteres til bestemte undervisningstilbud. Hvis det vurderes at de rådige rammer ikke er tilstrækkelige, er det den enkelte undervisers ansvar at foranstalte en revisitation. Kommunikationscentret understreger at ressourcefordelingsmodellen ikke indebærer begrænsninger i mulighederne for at tage hensyn til den enkelte deltagers behov.

5.2.2 Afdækning

Fælles for de udvalgte amter er at der ikke foretages en egentlig afdækning ved kortvarige undervisningsforløb. Det skyldes at undervisningsforløbene oftest består i instruktion i høreapparater for førstegangsbrugere og begrænser sig til en enkelt eller to undervisningsgange. Hvis det drejer sig om undervisningsforløb, foretages afdækningen af en hørepedagog med specifik faglig viden om den konkrete hørevanskelighed. Deltageren medbringer ved denne afdækning en hørekurve der er udarbejdet på hørklinikken.

Undervisningsinstitutionernes procedurer til at afdække deltagerens forudsætninger, færdigheder og behov er forskellige. På alle institutioner sker afdækningen i form af en samtale med en hørepedagog. Hørepedagogerne i Frederiksborg og Nordjyllands Amter anvender også et afdækningsskema. I Vejle Amt anvender de ikke afdækningsskemaer, men den enkelte hørepedagog sørger selv for at foretage test og pædagogisk afdækning. Når hørepedagogerne afdækker be-

hovet for undervisning i tegnstøttet kommunikation, vurderer de også om de pårørende er motiveret og har mulighed for at deltage i undervisningen. Effekten af undervisningen afhænger i høj grad af om deltageren efterfølgende har mulighed for at anvende det tillærte i kommunikationen med andre.

I Nordjyllands Amt påpeges det som en svaghed at høreopdagogen i afdækningsfasen til længevarende undervisningsforløb ikke har tilstrækkeligt kendskab til de tilbud som vedkommende ikke selv underviser i. Dette er problematisk fordi der kan opstå tvivl om hvilket undervisningstilbud der er mest relevant for deltageren.

Institutionsbesøgene gav indtryk af at institutionerne kunne yde en systematisk indsats for at afdække om deltagerne har andre vanskeligheder, fx psykiske eller sociale problemer, som påvirker udbyttet af undervisningen. Det vil være en stor fordel hvis institutionerne kan sætte ind over for skjulte eller uerkendte vanskeligheder, fx med rådgivning og vejledning, og dermed forbedre deltagerens muligheder for at få et effektivt udbytte af den kompenserende specialundervisning. I Nordjyllands Amt er en psykolog fast tilknyttet Høreinstitutionen, og psykologen indgår i et særligt fagteam som beskæftiger sig med brugere med psykosociale problemer.

5.2.3 Individuelle undervisningsplaner

I de udvalgte amter udarbejder underviserne ikke individuelle undervisningsplaner når de instruerer i brugen af høreapparater og giver rådgivning og vejledning i kortvarige forløb. Ved instruktioner i brugen af høreapparater noterer underviserne de kortvarige forløb i klientjournalerne. Målet er givet på forhånd da deltageren efter en instruktion af en til to ganges varighed skal lære at anvende et høreapparat i hverdagen. I Vejle Amt har man for disse undervisningsforløb udarbejdet beskrivelser af forløbene og opstillet kvalitetskriterier for at sikre kvaliteten.

Der udarbejdes kun individuelle undervisningsplaner når deltageren visiteres til egentlige undervisningsforløb. Det er fælles for institutionerne i de tre amter at der opstilles individuelle mål for deltagerne i alle forløb med holdundervisning.

Høreopdagogen står for at udarbejde den individuelle undervisningsplan, som udfærdiges før eller lige umiddelbart efter undervisningen begynder. Undervisningsplanen udarbejdes på baggrund af en samtale med deltageren og eventuelt pårørende, deltagerens hørekurve og en afdækning af deltagerens forudsætninger, færdigheder og behov. I Vejle og Nordjyllands Amter inddrages deltageren og dennes pårørende ikke direkte i selve udarbejdelsen af planen. I Frederiksborg Amt inddrages deltageren og pårørende direkte i formuleringen af målene for og indholdet af undervisningen. Ved udarbejdelsen af undervisningsplanerne er der forskel på hvorvidt pla-

nen udarbejdes efter en skabelon. I Nordjyllands Amt udarbejdes planen efter en fast skabelon. I de andre to amter udarbejdes den individuelle undervisningsplan ikke efter en fast skabelon.

Undervisningsinstitutionerne har ingen faste procedurer til at vurdere om målene for undervisningen er nået. Institutionerne fremhæver i deres selvevalueringsrapporter at vurderingen af opfyldelsen af målene sker ud fra en sammenligning med indholdet af de individuelle undervisningsplaner. Det fremgår ligeledes at en systematisk vurdering og evaluering af opfyldelsen af målene er vanskelig fordi tilrettelæggelsen og indholdet af undervisningen netop er baseret på individuelle undervisningsplaner.

Interviewundersøgelsen blandt personer med hørevanskeligheder viser at nogle af de interviewede deltagere ikke i alle tilfælde er klar over undervisningens formål og indholdet af den inden undervisningen begynder. Dette viser nødvendigheden af at deltagerne involveres i udarbejdelsen af den individuelle undervisningsplan så undervisningens mål og indhold er klart for deltageren.

Institutionernes selvevalueringsrapporter og institutionsbesøgene har vist at underviserne kan finde det vanskeligt at opstille mål for den undervisning der har til formål at ændre deltagerens hverdag, og som samtidig er mulige at evaluere efterfølgende.

Ved kortvarige undervisningsforløb af en til to ganges varighed evalueres undervisningen løbende efter hver undervisningsgang. I institutionernes selvevalueringsrapporter fremgår det at evalueringen af denne undervisning sker på baggrund af en samtale med deltageren om hvorvidt deltageren kan anvende det tillærte i hverdagen.

Det fremgår ikke af institutionernes selvevalueringsrapporter om der er nogle formelle krav til eller procedurer for evaluering af mål og indhold af de længerevarende undervisningsforløb i forhold til undervisningsplanen. På nuværende tidspunkt er det op til den enkelte underviser at sørge for en løbende evaluering af undervisningen. I Frederiksborg Amt foretages en midtvejsevaluering af undervisningsforløbet, men det påpeges som en svaghed at dette ikke foregår skriftligt så deltageren kan få kendskab til eventuelle ændringer af undervisningens mål i forhold til undervisningsplanen. I Nordjyllands Amt evalueres undervisningen kun midtvejs for personer med Cochlear Implant og tinnitus. På institutionsbesøgene i amterne fremgik det at underviserne oplever at det til tider kan være vanskeligt at evaluere undervisningens effekt hvis en del af formålet med undervisningen er at ændre deltagerens hverdag og ikke kun drejer sig om kompensation for tab af funktionelle færdigheder.

Det er betænkeligt at netop evalueringen af undervisningens effekt er vanskelig. Formålet med den kompenserende specialundervisning er netop at begrænse virkningerne af deltagerens handi-

cap. Derfor må undervisningens mål være så tilpas operationelle at det er muligt at efterprøve om deltagerne har fået bedre muligheder for at deltage aktivt i samfundslivet efter undervisningens ophør.

Det kan være et problem at der ikke eksisterer elektroniske journalsystemer hvor den enkelte underviser har adgang til relevante audiologiske og pædagogiske informationer om de enkelte deltagere. Institutionerne ønsker at der bliver gjort en indsats for at optimere de nuværende journalsystemer så både høreklubben og undervisningsinstitutionen i det enkelte amt har adgang til teknisk, audiologisk, klinisk og pædagogisk relevante informationer om den enkelte deltager.

I Frederiksborg og Vejle Amter har undervisningsinstitutionerne adgang til høreklubbenes elektroniske journalsystemer, men der er ikke et elektronisk journalsystem for relevante pædagogiske oplysninger. I Vejle Amt findes et internt journalsystem på institutionen, men pædagogiske oplysninger foreligger i papirform på lokale undervisningssteder. I Frederiksborg Amt er der adgang til det elektroniske journalsystem på de lokale undervisningssteder, men underviserne må medtage eventuelle papirjournaler fra Kommunikationscentrets hovedadresse i Hillerød. Der er for nylig indført et fælles elektronisk journalsystem for Kommunikationscentret og høreklubben. I Nordjyllands Amt har underviserne ikke altid adgang til den elektroniske journal. Da høreklubben og Høreinstituttet i Nordjyllands Amt er placeret i samme bygning, foregår udvekslingen af relevante informationer om deltageren ved at høreklubben henter eller afleverer journaler personligt på høreklubben. Det er indtrykket fra institutionernes selvevalueringsrapporter og institutionsbesøgene at manglen på elektroniske klientsystemer er særdeles u hensigtsmæssig for høreklubbenes arbejde. Det betyder også at der til tider udføres administrativt dobbeltarbejde.

5.2.4 Revisitation

I de udvalgte amter sker en revisitation til et nyt tilbud for personer med hørevanskeligheder oftest ved at deltageren selv henvender sig. En revisitation er ikke relevant i de kortvarige undervisningsforløb da disse udelukkende består i instruktion i brugen af høreapparater. Det fremgår ikke af institutionernes selvevalueringsrapporter om der findes nogle formelle krav til eller procedurer for en samtale om revisitation efter undervisningens afslutning ved længerevarende undervisningsforløb. Under interviewet på Kommunikationscentret blev det imidlertid tilkendegivet at der foretages en formel revisitation i forbindelse med undervisningen i tegnstøttet kommunikation. Her foretages revisitationen af den enkelte høreklubbe efter et halvt års undervisning. Det er betænkeligt hvis institutionerne ikke har formelle krav til eller procedurer for revisitationen.

5.3 Undervisningen

Undervisningen af personer med hørevanskeligheder er opdelt i forløb der består af en instruktion i høreapparater eller høretekniske hjælpemidler, eller af længerevarende forløb hvor deltageren undervises i handicapkompenserende strategier. For hovedparten af deltageres vedkommende består undervisningen af den korte instruktion af en til to ganges varighed. En mindre del af målgruppen indgår i de længerevarende undervisningsforløb der enten afholdes som eneundervisning eller holdundervisning. I Vejle og Nordjyllands Amter udbydes introduktionskurser hvor der informeres om amtets undervisningstilbud og om hørevanskeligheder generelt.

Instruktionen af førstegangsbbrugere i Frederiksborg Amt foregår på selve institutionen, mens den i Vejle og Nordjyllands Amter foregår på høreklubben. I alle tre amter varetages instruktionen dog af hørepædagoger fra undervisningsinstitutionerne. Der kan sættes spørgsmålstejn ved om den kortvarige instruktion kan betegnes som kompenserende specialundervisning. Disse undervisningsforløb har karakter af teknisk instruktion i brugen af høreapparater. Institutionsbesøgene har givet det indtryk at instruktionen som den foregår nu, kun med en meget bred fortolkning af undervisningsbegrebet kan opfattes som kompenserende specialundervisning.

5.3.1 Tilrettelæggelse

I Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter tilrettelægges undervisningen både som individuel undervisning og som holdundervisning. I Frederiksborg Amt er undervisning af personer med tinnitus, Ménière, Cochlear Implant samt undervisning i hvordan man bruger teksttelefon, tilrettelagt som eneundervisning. Undervisning i tegnstøttet kommunikation og mundaflæsning foregår som holdundervisning.

I Vejle Amt foregår undervisning til personer med Cochlear Implant og undervisning i brug af teksttelefon og talekorrektion individuelt. Undervisning i tegnstøttet kommunikation og mundhånd-system sker på hold. Undervisning til personer med Ménière og tinnitus og undervisning i at mundaflæse foregår både på hold og individuelt.

I Nordjyllands Amt foregår undervisningen af personer med tinnitus og Ménière på hold eller individuelt gennem en eller flere personlige samtaler. Undervisning i tegnstøttet kommunikation, mundaflæsning, mundhånd-system og brug af teksttelefon afholdes ligeledes på hold. Undervisning til personer med Cochlear Implant og undervisning i talekorrektion foregår individuelt.

De korte introduktionskurser i brug af høreapparat i Vejle og Nordjyllands Amter afholdes som holdundervisning. Alle tre amter udbyder ligeledes internatophold for døvblevne og svært hørehæmmede og deres pårørende. Formålet er at skabe mulighed for erfaringsudveksling blandt

personer der har den samme hørevanskelighed. Frederiksborg Amt udbyder kurserne i samarbejde med de øvrige sjællandske amter.

Det er indtrykket fra institutionsbesøgene og selvevalueringsrapporterne at der i tilrettelæggelsen af de længerevarende undervisningsforløb tages udgangspunkt i deltagerens individuelle behov, og det vurderes om undervisningen skal foregå individuelt eller på hold. Det er imidlertid uklart hvor stor en del af undervisningen der rent faktisk afholdes som henholdsvis individuel undervisning og som holdundervisning.

Det er fælles for de tre amter at en del af undervisningen søges afholdt som holdundervisning fordi det skal give mulighed for erfaringsudveksling mellem deltagerne og skabe mulighed for at danne sociale netværk. Institutionerne tilkendegiver dog at det i praksis ikke altid er muligt at danne hold på grund af for få deltagere til nogle af de udbudte fag.

En del af institutionernes undervisning er rettet mod personale på plejehjem og personale i de kommunale forvaltninger der jævnligt er i kontakt med målgruppen. Disse personalegrupper undervises i betydningen af en hørenedsættelse, i hvordan man kommunikerer med personer med hørevanskeligheder, og de bliver informeret om undervisningstilbuddene i amtet. Disse undervisningsforløb kan være yderst relevante, men det kan diskuteres om undervisningen af andre faggrupper reelt hører ind under den kompenserende specialundervisnings rammer. Det gælder især hvis undervisningen af professionelt personale ikke er knyttet direkte til sideløbende forløb med kompenserende specialundervisning for personer med hørevanskeligheder. Undervisningen af plejepersonale og lignende har karakter af ekstern kursusvirksomhed og burde formentlig udføres som indtægtsdækket virksomhed. Det bidrager ikke til gennemsigtigheden hvis institutionerne bruger nogle af de tildelte undervisningsmidler på at efteruddanne andre faggrupper, uanset hvor relevant undervisningen af plejepersonale måtte være. Kommunikationscentret udfører allerede denne type aktiviteter som indtægtsdækket virksomhed.

Flere aktører er involveret i varetagelsen af det samlede undervisningsforløb til personer med hørevanskeligheder, dvs. udleveringen af høreapparatet, høretekniske hjælpemidler, instruktionen i brugen af og en eventuelt efterjustering af apparatet samt de længerevarende undervisningsforløb. Aktørerne er undervisningsinstitutionerne, høreklivkerne, kommunerne og i nogle tilfælde private udbydere af høreapparater.

Det er indtrykket at arbejdsdelingen mellem de involverede parter ikke altid er helt klar for deltageren hvis høreapparatet fx skal efterjusteres, hvis deltageren har spørgsmål til instruktionen i brugen af høreapparatet eller andet. Deltagerne henvender sig i mange tilfælde ét sted for så at

blive henvist til et andet. Opsplitningen mellem høreklivnikker og institutioner i organisatorisk adskilte enheder og den fysiske afstand mellem dem synes ikke hensigtsmæssig fra et brugersynspunkt. Opsplitningen er snarere et udtryk for at de faglige traditioner på høreklivnikkerne og undervisningsinstitutionerne er forskellige. I institutionerne forsøger man at imødekomme denne problematik ved at indgå aftaler med høreklivnikkerne så deltagerne har mulighed for også at få efterjusteret høreapparater på undervisningsinstitutionerne. I Nordjyllands Amt afhjælpes de uhenigtsmæssige konsekvenser til en vis grad af at Høreinstitutet og høreklivnikken høre hjemme i samme bygning.

5.3.2 Indhold og form

I interviewundersøgelsen siger flere deltagere at de ikke var informeret tilstrækkeligt om indholdet af undervisningen før den påbegyndtes. Derfor efterlyses en mere detaljeret beskrivelse af institutionernes undervisningstilbud, særligt af undervisningens indhold og varighed.

Dette gør sig eksempelvis gældende i undervisningen i tegnstøttet kommunikation. Her viser undersøgelsen også at der blandt deltagerne kan herske tvivl om forskellen på det konkrete indhold af undervisning i tegnstøttet kommunikation og tegnsprog. Det fremgår desuden af undersøgelsen at undervisningen i tegnstøttet kommunikation og mundaflæsning i høj grad også har en social funktion for deltagerne i og med at samværet med andre har en stor betydning for forståelsen af den enkeltes egen livssituation i forhold til den specifikke høre vanskelighed. For nogle deltagere er samværet med andre ligestillede lige så vigtig en del af undervisningen som det faglige indhold og udbytte af den.

Pårørende tilbydes og opfordres til at deltage i en stor del af undervisningen hvis deltageren ønsker det, men det er ikke noget krav. Institutionsbesøgene og den gennemførte interviewundersøgelse blandt deltagere har imidlertid givet det indtryk at værdien af undervisningen i tegnstøttet kommunikation og mundaflæsning er begrænset netop fordi deltagerens muligheder for anvendelse efterfølgende er begrænsede. Det gælder især hvis pårørende ikke deltager i undervisningen i tegnstøttet kommunikation. Institutionsbesøgene gav også det indtryk at institutionerne ikke i tilstrækkeligt omfang sikrer pårørendes deltagelse i undervisningen da det er omgivelsernes brug af tegnstøttet kommunikation der kan være en hjælp for den hørehæmmede. Noget tyder derfor på at selve undervisningen i tegnstøttet kommunikation og mundaflæsning ikke bidrager væsentligt som handicapkompenserende strategi for deltageren. Derimod gav institutionsbesøgene det indtryk at der indgår andre elementer i undervisningen som virker handicapkompenserende. Der kunne derfor lægges mere vægt på generel hørestrategi i undervisningen, fx deltagerens placering i rummet og lydforhold, eller andre kompensatoriske strategier, fx it-understøttet kommunikation, kunne overvejes i stedet. Interviewundersøgelsen blandt deltagere peger på at undervisningen i disse fag i udpræget grad fungerer som socialt samlingssted, og at samværet med ligestillede reelt

fungerer som en nyorientering for deltageren i forhold til den specifikke hørevanskelighed. Det kan derfor diskuteres om ikke det planlagte kompenserende mål med undervisningen fortøner sig i forhold til det sociale samvær med andre ligestillede.

5.3.3 Sammenhæng og helhed

Det er indtrykket fra institutionsbesøgene og selvevalueringsrapporterne at der i næsten alle længevarende undervisningsforløb er et behov for at inddrage andre faggrupper. Ved undervisningsforløb der kun består af instruktion, inddrages andre faggrupper ikke.

I alle tre amter er de hidtidige specialkonsulenter nu ansat ved undervisningsinstitutionerne med særligt fokus på erhvervsaktive deltagere. I Frederiksborg og Nordjyllands Amter er specialkonsulenterne uddannet som socialrådgivere, mens specialkonsulenten i Vejle Amt har en hørepædagogisk uddannelsesbaggrund. Specialkonsulenterne rådgiver om og afprøver høretekniske hjælpemidler og står for kontakten til deltagernes eventuelle arbejdspladser, eventuelt i samarbejde med andre ansatte. I Nordjyllands Amt er en psykolog ligeledes tilknyttet Høreinstituttet tre timer ugentlig. I Frederiksborg Amt har Kommunikationscentret haft en psykolog ansat, men stilling er blevet nedlagt på grund af besparelser. CKHM i Vejle Amt fremhæver i sin selvevalueringsrapport at det tværfaglige samarbejde er blevet styrket efter sammenlægningen af Hjælpemiddelcentralen og Kommunikationscentret fordi flere faggrupper nu befinder sig i samme bygning. Det er dog indtrykket fra institutionsbesøgene at det tværfaglige samarbejde på institutionerne i de udvalgte amter med fordel kunne styrkes yderligere.

Det er hørepædagogens opgave at inddrage andre faggrupper når det er nødvendigt. Hørepædagogen skal videregive de relevante oplysninger til den nødvendige fagperson og fungere som tovholder eller kontaktperson under det videre forløb indtil deltagerens problemer er løst. Det er indtrykket at det er tilfældigt hvornår denne inddragelse sker da det i høj grad er op til den enkelte hørepædagog at vurdere behovet herfor. Det er problematisk at der ikke findes formulerede kriterier for hvornår andre faggrupper inddrages i undervisningsforløbet hvis deltageren har behov for dette. Det er vigtigt at sikre at andre fagpersoner ikke kun inddrages i de tilfælde hvor der er tale om særlige omstændigheder ud over funktionsnedsættelsen. Eksempelvis er det ikke kun deltagere med psykosociale problemer som ville have udbytte af at en psykolog tog del i et undervisningsforløb. Udbyttet af undervisningen vil formentlig blive forbedret for en bredere gruppe hvis en psykolog kunne hjælpe med at bearbejde almenmenneskelige problemstillinger som sorg og afmagt i forbindelse med et høretab.

Det er indtrykket fra institutionsbesøgene at indsatsen for at informere og rådgive arbejdspladser hvor personer med hørevanskeligheder er ansat, ikke hidtil har udgjort en stor del af institutioner-

nes aktiviteter. Kontakten til arbejdspladserne har i vid udstrækning været overladt til specialkonsulenterne. Integrationen af de hidtidige specialkonsulenter giver institutionerne en udfordring og en mulighed for at øge indsatsen for at fastholde personer med hørevanskeligheder i erhverv.

5.4 Underviserne

I de udvalgte amter er forskellige personalegrupper involveret i det specialpædagogiske tilbud til personer med hørevanskeligheder. De involverede personalegrupper er: audiologopæder, audiologiasistenters, hørepedagoger og høreomsorgshjælpere. Undervisningsinstitutionerne har generelt den opfattelse at underviserne skal have en baggrund som speciallærer. Der er dog variation i selve sammensætningen af undervisningsstaben.

Audiologopæder er uddannede fra Københavns Universitet og er i de udvalgte amter kun ansat på Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt, hvor de fungerer som hørepedagoger. Besøgene på institutionerne i Vejle og Nordjyllands Amter gav det indtryk at det grundet den geografiske placering er svært at tiltrække audiologopæder til institutionerne. Med oprettelsen af en audiologopædiuddannelse på Syddansk Universitet i 2002 i samarbejde med Tale- og Høreinstituttet i Fyns Amt kan dette problem muligvis udbedres. Audiologiasistenters har teknisk viden om måling af hørelsen, undersøgelse af hørelsen og tilpasning af høreapparater og er inden for specialundervisningen af personer med hørevanskeligheder i de udvalgte amter kun ansat ved Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt og forestår kun udlevering af høreapparater. I Frederiksborg og Vejle Amter er alle hørepedagoger uddannede speciallærere eller audiologopæder. I Nordjyllands Amt har de ansatte hørepedagoger enten en læreruddannelse eller en uddannelse som socialpædagog som grunduddannelse. 9 ud af 12 hørepedagoger har derudover en efteruddannelse som speciallærere. I alle amter har institutionerne desuden høreomsorgsvejledere ansat. Der er ingen formelle krav til høreomsorgshjælperes uddannelsesmæssige baggrund. I Nordjyllands Amt har de ansatte høreomsorgshjælpere en baggrund som social- og sundhedsassistenter, og i Frederiksborg Amt får høreomsorgshjælpere umiddelbart efter ansættelse et kursus på 35 timer .

I Frederiksborg og Vejle Amter er det hørepedagoger der instruerer førstegangsbrugerne i høreapparater, mens det er høreomsorgsvejledere der står for instruktionen i Nordjyllands Amt. De udbudte undervisningsforløb og rådgivning og vejledning af deltagere og eventuelt pårørende varetages i alle tre amter af hørepedagoger. På de lokale træffesteder i Vejle og Nordjyllands Amter varetages telefoniske og personlige henvendelser som tidligere nævnt af hørepedagoger. I Frederiksborg Amt modtages telefoniske henvendelser i Kommunikationscentrets træffetid af høreomsorgshjælpere hvor der bestilles tid til samtale med en hørepedagog hvis dette er nødvendigt.

Det er bemærkelsesværdigt at høreomsorgshjælpere står for instruktionen af førstegangsb brugere i Nordjyllands Amt, mens det er hørepedagoger der varetager denne funktion i Frederiksborg og Vejle Amter. Når hørepedagoger foretager instruktionen, indgår timerne i deres samlede timeforbrug til undervisning hvor der er indregnet en fast, årlig forberedelsesfaktor. Instruktionen udløser derimod ikke automatisk forberedelsestid når høreomsorgshjælpere varetager opgaven. Indtrykket er da også at instruktionen reelt ikke kræver forberedelse. Det er også bemærkelsesværdigt at telefoniske og personlige henvendelser på lokale træffesteder varetages af hørepedagoger i Vejle og Nordjyllands Amter, mens de telefoniske henvendelser forestås af høreomsorgshjælpere i Frederiksborg Amt. Forskellen på hvilken personalegruppe der udfører de nævnte arbejdsopgaver, rejser spørgsmålet om ikke hørepedagogernes varetagelse af opgaverne er en ineffektiv udnyttelse af hørepedagogernes timemæssige ressourcer.

Alle undervisningsinstitutioner prioriterer at underviserne så vidt muligt har en speciallæreruddannelse eller tilsvarende som uddannelsesmæssig baggrund. I institutionernes selvevalueringsrapporter fremhæves det desuden at underviserne uanset uddannelsesbaggrund gennem deres arbejde opnår en stor erfaring der betragtes som en vigtig kvalifikation i jobbet som underviser.

I selvevalueringsrapporten fra Nordjyllands Amt fremgår det at specialiseringen af personalet kan give problemer i forhold til at rekruttere undervisere til Høreinstitutets undervisningsteam fordi der i visse tilfælde er brug for meget specifikke kompetencer eller viden om et specifikt undervisningsområde, fx tinnitus. Hvis der mangler personale inden for et bestemt område, kan det betyde at visse udbudte fag må prioriteres lavt en periode indtil den nødvendige lærerkapacitet er til stede. Det er betænkeligt hvis dette resulterer i at deltagere med særlige undervisningsbehov ikke får den fornødne undervisning.

Undervisningsinstitutionerne i de tre amter afgør selv hvordan midler til efter- og videreuddannelse prioriteres. Det er indtrykket at efteruddannelse generelt prioriteres højt på alle institutioner, men at de samlede tildelte ressourcer ikke er tilstrækkelige til at undervisernes efteruddannelsesbehov rent faktisk kan efterkommes på et tilfredsstillende niveau. Dette skal også ses i lyset af at institutionen enten må indsætte en vikar til at varetage undervisningen eller aflyse når fastansatte undervisere deltager i længerevarende efteruddannelsesforløb.

Det er fælles for alle institutioner at der gennemføres medarbejderudviklingssamtaler med underviserne for at afdække den enkelte undervisers behov for efteruddannelse.

På Kommunikationscentret sker prioritering af midler til efteruddannelsen yderligere ved en stillingtagen til flere punkter. Det sker både ud fra ledelsens krav til efteruddannelsesniveaue og ud

fra en beslutning blandt ledelse og undervisere om hvilke undervisningsområder der kræver en særlig indsats.

På CKHM er den enkelte hørepedagog og det undervisningsteam hørepedagogen tilhører, selv ansvarlig for at den nødvendige efteruddannelse finder sted. CKHM har skriftlige procedurer for undervisernes faglige opkvalificering og efteruddannelse, herunder som tidligere nævnt en medarbejderudviklingssamtale. Procedurerne er dog meget nye, og det fremgår af selvevalueringsrapporten at der endnu ikke er mulighed for at give en vurdering af procedurerne.

På Høreinstituttet findes ingen formuleret efter- og videreuddannelsespolitik ud over de årlige medarbejderudviklingssamtaler. Behovet for efteruddannelse fastlægges på nuværende tidspunkt ud fra den enkelte undervisers oplevelse af manglende viden og kompetencer i det daglige møde med deltagerne. Høreinstituttet er ved at udarbejde en beskrivelse af krav til hørepedagogernes grundlæggende kompetencer. Beskrivelsen skal fungere som styringsredskab til at prioritere efteruddannelsesmidler og oplære nye medarbejdere.

Alle tre amter arrangerer årligt interne efteruddannelseskurser for underviserne for at opdatere deres viden om fx høreapparater eller høretekniske hjælpemidler. Institutionerne lægger generelt vægt på at viden fra efteruddannelseskurser efterfølgende formidles til kolleger på institutionen. Den teknologiske udvikling nødvendiggør ligeledes en kontinuerlig opdatering af personalets viden på dette område. På institutionsbesøgene gav underviserne udtryk for at det er vanskeligt at have en ajourført viden om høreapparater og høretekniske hjælpemidler på området, også når den teknologiske udvikling på området tages i betragtning. Det er dog indtrykket at institutionerne som led i undervisernes efteruddannelse i højere grad end det er tilfældet, kunne benytte sig af de gratis kursustilbud der udbydes af private firmaer, især når underviserne netop giver udtryk for at der mangler ajourført teknologisk viden.

5.5 De fysiske rammer

I de udvalgte amter foregår undervisningen på de centrale undervisningsinstitutioner samt decentrale undervisningssteder i kommunerne. I Frederiksborg Amt foregår undervisningen på Kommunikationscentret og på fire decentrale undervisningssteder i Frederikssund, Helsingør, Helsingør og Hørsholm. Der tages så vidt muligt hensyn til at deltageren modtager undervisning og rådgivning/vejledning i nærheden af egen bopæl. I Nordjyllands Amt er Høreinstituttet som tidligere nævnt placeret i samme bygning som høreklinikken. På Høreinstituttet er det intentionen at holdundervisning foregår i nærheden af deltagerens bopæl, og at eneundervisning foregår i deltagerens hjem. Størstedelen af undervisningen foregår dog på Høreinstituttet eller i lokaler i Hjørring. Høreinstituttets lokaler i Hjørring er per 1. august 2003 flyttet til lokaler i tilknytning til Specialsko-

len for Voksne, Vendsyssel, for at forbedre undervisningsmiljøet. Derudover stiller alle nordjyske kommuner lokaler til rådighed på plejecentre e.l. hvis der er behov for decentral undervisning. I Vejle Amt foregår undervisningen på CKHM samt på syv lokale træffesteder i amtet.

Blandt institutionerne er der generelt tilfredshed med standarden af de fysiske rammer på selve institutionerne og undervisernes adgang til undervisnings- og hjælpemidler. I selvevalueringsrapporten fra Kommunikationscentret fremgår det dog at det nuværende antal af lokaler på institutionen kræver en væsentlig koordineringsindsats for at undervisningen kan afholdes i velegnede lokaler. Institutionerne giver dog udtryk for at adgangen til egnede lokaler eller hjælpemidler på de decentrale undervisningssteder ikke er tilfredsstillende. I Frederiksborg Amt kan det være problematisk at lokalerne ikke altid kan anvendes til holdundervisning, og at et af undervisningslokalerne kun er til rådighed på bestemte ugedage. I selvevalueringsrapporten fra Vejle Amt fremgår det at lokalerne på enkelte træffesteder er for små, og at der mangler mulighed for at afprøve høretekniske hjælpemidler. I Nordjyllands Amt bliver de decentrale undervisningssteder brugt til mange formål, og det betyder at en del nødvendigt undervisningsudstyr ikke kan opbevares i alle lokaler og derfor skal medbringes af den enkelte underviser til hver undervisningsgang.

5.6 Resultater og udslusning

Undervisningsinstitutionerne har på nuværende tidspunkt ingen metoder eller procedurer til at følge op på effekten af undervisningen. Det er indtrykket fra institutionsbesøgene at institutionerne finder det vanskeligt at vurdere den samlede effekt af undervisningsindsatsen for den enkelte deltager og for hele målgruppen af personer med hørevanskeligheder. Det kan diskuteres om institutionerne gør nok for at dokumentere deltagerens handicap og den samlede undervisningsindsats over for deltageren så institutionerne kan foretage en vurdering af og opfølgning på undervisningens effekt for både den enkelte deltager og for den samlede målgruppe. Det er indtrykket fra institutionernes selvevalueringsrapporter og institutionsbesøgene at der på nuværende tidspunkt ikke gøres nok for at dokumentere undervisningens samlede effekt og effekten af undervisningen for den enkelte kursist. Det er ligeledes indtrykket at institutionerne på nuværende tidspunkt heller ikke følger tilstrækkeligt op efterfølgende på dette. Det er i denne sammenhæng positivt at Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt siden 2001 årligt har gennemført eksterne evalueringer af undervisningsaktiviteterne på et enkelt undervisningsområde.

Muligvis er det især påkrævet at følge op på undervisningens effekt efter instruktionen af ældre førstegangsbbrugere af høreapparater. Under besøgene gav underviserne udtryk for at der er et problem med såkaldte skuffeapparater, som aldrig anvendes af brugerne. Det kan skyldes at instruktionen af disse ældre deltagere ikke tager tilstrækkelig højde for deres livssituation og barrierer for at bruge høreapparatet i hverdagen. En anden forklaring kan være at der ikke sker tilstræk-

kelig opfølgning på hvorvidt instruktionen i høreapparatet er tilfredsstillende, og om deltageren under instruktionen har fået det nødvendige kendskab til muligheder og begrænsninger i brugen af et høreapparat. Hvis institutionerne har et billede af at der er et problem med manglende brug af apparaterne, burde de som minimum tydeliggøre mulighederne for efterfølgende vejledning og rådgivning over for deltagerne. Det overordnede indtryk fra selvevalueringsrapporterne og institutionsbesøgene er at den efterfølgende kontakt til deltagerne med fordel kunne styrkes.

5.7 Konklusioner og anbefalinger

5.7.1 Udvikling af nuværende tilbud

En væsentlig del af undervisningsaktiviteterne på høreområdet består i instruktion i brugen af høreapparaterne af en til to ganges varighed. Denne aktivitet tegner sig for et stort antal deltagere i specialundervisningen af personer med hørevanskeligheder, men kan kun med en bred fortolkning opfattes som kompenserende specialundervisning. Instruktionen drejer sig helt overvejende om de rent tekniske sider af at bruge høreapparat, den forudsætter ikke forberedelse, og der udarbejdes ikke individuelle undervisningsplaner for instruktionsforløbene. I de udvalgte amter kan både hørrepædagoger og høreomsorgshjælpere være involveret i instruktionen af førstegangsbbrugere. Det er en uhensigtsmæssig udnyttelse af lærerressourcerne når instruktionen defineres som undervisning.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne nøje overvejer fordele og ulemper ved at tage den kortvarige instruktion i brugen af høreapparater ud af den kompenserende specialundervisning og placere den i sundhedsregi. Undervisningsinstitutionerne skal koncentrere deres aktiviteter om personer med et reelt behov for kompenserende specialundervisning. Evalueringsgruppen anbefaler desuden at amterne overlader instruktion og andre serviceprægede opgaver til høreomsorgshjælpere for at sikre en effektiv udnyttelse af ressourcerne.

En del af de personer med hørevanskeligheder som modtager instruktion i brugen af høreapparater, har undervisningsbehov der rækker ud over den tekniske instruktion. Det er vigtigt at disse personer tilbydes et specialundervisningsforløb.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne sikrer at alle der modtager instruktion, informeres tilstrækkeligt om undervisningsinstitutionernes tilbud og mulighederne for en individuel afdækning af undervisningsbehovene.

I de udvalgte amter findes ingen formulerede procedurer for visitation til undervisningstilbuddene. Praksis omkring visitationen varierer meget og kan reelt betyde at personer med ensartede under-

visningsbehov visiteres til forskellige undervisningstilbud. Det er indtrykket at der under afdækningen ikke fokuseres tilstrækkeligt på at afdække andre fysiske og psykiske vanskeligheder som kan have betydning for deltagerens udbytte af undervisningen.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at undervisningsinstitutionerne formulerer retningslinjer for en kvalificeret visitation der sikrer at personer med ensartede undervisningsbehov visiteres til ensartede undervisningstilbud. Evalueringgruppen anbefaler desuden at andre vanskeligheder end den specifikke hørevanskelighed er omfattet af afdækningen.

Det er indtrykket at institutionerne ikke i tilstrækkelig grad sørger for at informere deltagerne om undervisningens formål og indhold inden undervisningen begynder, og at de ikke fokuserer nok på at deltagerne reelt får forbedrede kommunikationsmuligheder efter undervisningens afslutning. Deltagernes omgivelser tages ikke nok i betragtning i undervisningen, og overførelsesværdien af specialundervisningen for personer med hørevanskeligheder er derfor ikke optimal.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at institutionerne i højere grad tager deltageres omgivelser i betragtning i tilrettelæggelsen af undervisningen så dens indhold målrettes den enkelte deltager og overførelsesværdien forbedres.

Mange deltagere i den kompensierende specialundervisning for personer med hørevanskeligheder har behov for specialpædagogisk bistand i tilknytning til undervisningen. Det kan blandt andet dreje sig om bistand fra psykologer og socialrådgivere. Undervisningsinstitutionerne har imidlertid ikke formuleret klare retningslinjer for hvornår andre faggrupper inddrages i specialundervisningen. Det er indtrykket at inddragelsen sker vilkårligt, og at undervisernes personlige holdning til at inddrage andre faggrupper kan være en afgørende faktor.

Evalueringgruppen anbefaler at institutionerne overvejer hvordan de sikrer at deltagerne modtager relevante tilbud fra andre faggrupper der kan understøtte undervisningen af personer med hørevanskeligheder.

5.7.2 Videre perspektiver

Høreområdet er et særdeles forgrenet og uoverskueligt område. I de udvalgte amter er der mange aktører involveret i det samlede tilbud til personer med hørevanskeligheder. Det drejer sig blandt andet om høreklinikkerne på de amtslige sygehuse, undervisningsinstitutionerne under specialundervisningen, lands- og landsdelsdækkende institutioner, sagsbehandlere i de enkelte kommuner, privatpraktiserende øre-næse-hals-læger, hjælpemiddelcentraler og private udbydere af høreapparater. Dertil kommer en række private institutioner og foreningen, som har undervisnings- og ser-

vicetilbud til målgruppen. Arbejdsdelingen mellem dem er ugennemskuelig fra et brugersynspunkt, og organiseringen af opgaverne synes at være et udtryk for faglige traditioner og ikke begrundet ud fra en hensyntagen til brugerne. Den nuværende organisering fremstår derfor som rodet og uhensigtsmæssig. Det er indtrykket at der i høj grad er behov for en reorganisering af området, og at det kræver en grundigere analyse end denne evaluering har givet mulighed for.

Evalueringen har givet et billede af at målgruppens sammensætning og undervisningsbehov på sigt vil ændre sig. I dag udgør ældre mennesker størstedelen af målgruppen, men meget tyder på at gruppen af yngre med hørevanskeligheder vokser i fremtiden. De yngre deltagere vil formentlig have større behov for rådgivning og vejledning i tilknytning til undervisningen. Gruppen af personer med hørevanskeligheder med et undervisningsbehov må samlet forventes at stige. Høreområdet er kendetegnet ved en hastig teknologisk udvikling af høreapparater og høretekniske hjælpemidler. Indtrykket er at der i fremtiden er behov for at sikre en kontinuerlig opdatering af teknologisk viden hos alle personalegrupper der har tilknytning til høreområdet, for at sikre kvaliteten i det samlede tilbud til målgruppen.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at staten og amterne iværksætter en tværgående analyse af området hvor alle aktører indgår, og at der på denne baggrund tages initiativ til at reorganisere området. Evalueringsgruppen anbefaler desuden at staten og amterne sideløbende overvejer hvordan et forventeligt større afdæknings-, undervisnings- og vejledningsbehov i den samlede målgruppe håndteres. Betydningen af nye teknologiske muligheder skal også tages i betragtning så man sikrer kvaliteten af det samlede tilbud til personer med hørevanskeligheder.

6 Tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade

Dette kapitel analyserer og vurderer undervisningstilbuddene til personer med sent erhvervet hjerneskade og fokuserer på tilbuddene i Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter. Kapitlet baserer sig på amternes selvevalueringsrapporter, selvevalueringsrapporterne fra de i alt ti institutioner som varetager undervisningen i de tre amter, og på interview med institutionernes ledelser og undervisere. Desuden inddrages resultater fra interviewundersøgelsen blandt undervisningsdeltagere fra fem af institutionerne.

6.1 Tilbud, målgrupper og fødekæde

6.1.1 Tilbud

Alle amter i Danmark har undervisningstilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. Tilbuddene kan opdeles i tre kategorier:

- taleundervisning
- rehabiliteringsforløb
- kurser med generelt eller tematisk indhold.

Taleundervisningen henvender sig til personer som i større eller mindre grad har mistet de sproglige og/eller talemæssige færdigheder som følge af en hjerneskade. Taleundervisningen iværksættes som regel meget kort tid efter at hjerneskaden er opstået, og mens patienten endnu er indlagt. Undervisningen i denne indledende fase er intensiv – fra to eller tre gange ugentligt til daglig eneundervisning. Kun Københavns Amt skriver i sin selvevalueringsrapport at kontakten til de ramte personer på sygehusene nu varetages af talepædagoger ansat af sygehusene selv og dermed ikke længere er en del af tilbuddet under specialundervisning for voksne.

Efter udskrivelsen fra sygehuset eller genoptræningscenteret kan undervisningen fortsætte som ene- eller holdundervisning med et lavere timetal. Holdundervisningen kan have karakter af undervisning i kommunikation uden direkte fokus på deltagernes sprog- og talefærdigheder. I Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter er det henholdsvis Kommunikationscentret, Center for

Kommunikation og Hjælpemidler (CKHM) og Taleinstituttets afasiafdeling som varetager taleundervisningen.

Som det eneste sted i landet tilbyder Nordjyllands Amt et egentligt rehabiliteringsforløb som et tilbud under lov om specialundervisning for voksne. Hjerneskadecentret under Taleinstituttet har tre forskellige tilbud om optræning, blandt andet et intensivt forløb med daglig undervisning i fem til seks timer i et halvt år. Optræningsforløbene henvender sig til personer som har behov for indsigt i og erkendelse af hjerneskadens karakter og konsekvenser. Her træner og øver deltagerne forskellige funktioner og indlærer strategier for hvordan de kan kompensere for funktionsnedsættelserne i hverdagen. Personerne i målgruppen er lægeligt færdigbehandlede og har som regel afsluttet den eventuelle taleundervisning. Undervisningen på det intensive forløb tilbydes som holdundervisning.

Alle amter på nær Frederiksberg Kommune har tilbud om kursusundervisning til personer med sent erhvervet hjerneskade. I de udvalgte amter udbydes kurser af Egedammen i Frederiksborg Amt, Vejle Amts tre specialundervisningscentre for voksne (ASV'erne) og de tre specialskoler for voksne i Nordjyllands Amt. Der er væsentlige forskelle på kursernes omfang og indhold i de tre amter. Egedammen tilbyder et generelt grundkursus for hjerneskadede, og ASV Kolding-Fredericia har ligeledes kurser uden en tematisk overbygning. Ellers er kurserne typisk tilrettelagt som tematiske kurser hvor undervisningen er bygget op om et fag, et emne eller en aktivitet.

Kurser med generelt eller tematisk indhold har i vid udstrækning samme overordnede formål som optræningsforløbene, men i de tematiske kurser indarbejder institutionerne det kompensatoriske sigte i en faglig ramme for undervisningen. Dertil kommer at kurserne ofte sigter mod at give deltagerne et nyt livsindhold ved at introducere emner og aktiviteter som kan dyrkes som fritidsbeskæftigelse.

Deltagerne på Egedammens generelle grundkursus modtager tre til fem timers undervisning en til to dage om ugen i et skoleår. Specialskolen for Voksne, Aalborg, har ligeledes et grundlæggende tilbud som dog er langt mere tematisk orienteret. På dette kursus undervises deltagerne 16 lektioner om ugen i et halvt år. Ellers varer de tematisk tilrettelagte kurser typisk to til seks timer per uge, men på flere institutioner kan den enkelte deltager melde sig til mere end et fag ad gangen.

Flere steder i landet samarbejder amterne om at udbyde kurser til personer med sent erhvervet hjerneskade. Mange amter har desuden særlige kurser for pårørende. De tre udvalgte amter tilbyder alle kurser til pårørende der deltager i voksenspecialundervisningen. Der kan være tale om egentlige undervisningsforløb eller eventuelt blot om en informationsaften. Kommunikations-

centret, CKHM og Taleinstituttet tilbyder derudover undervisning i kommunikation for plejepersonale, personlige hjælpere mv.

Amterne afgrænser voksenspecialundervisningen fra tilgrænsende sektorer på forskellige måder når det gælder tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. Eksempelvis er det kun Nordjyllands Amt der betragter deciderede rehabiliteringsforløb som en aktivitet der hører under voksenspecialundervisningen. Det er uhensigtsmæssigt og bidrager til en uklar profil for voksenspecialundervisningen at der er så markante forskelle på hvilke tilbud personer med sent erhvervet hjerneskade kan få i de enkelte amter.

6.1.2 Målgrupper

De forskellige tilbud henvender sig i nogen grad til forskellige målgrupper. Taleundervisningen som udbydes af Kommunikationscentret, CKHM og Afasiafdelingen på Taleinstituttet henvender sig især til personer med afasi og dysartri som følge af en ny hjerneskade.

For at blive optaget på optræningsforløbene på Taleinstituttets hjerneskadecenter i Nordjyllands Amt forudsættes det blandt andet at man er fysisk selvhjulpent, og at man har bevaret en del af sin kommunikationsevne. Hjerneskadecentrets målgruppe er personer med let til middelsvær hjerneskade.

I Frederiksborg Amt er det primært personer med moderat hjerneskade af nyere dato der benytter Egedammens generelle hjerneskadekursus, og det er som hovedregel deltagere herfra der fortsætter i de tematiske tilrettelagte kursustilbud. I Nordjyllands Amt er målgruppen for kursustilbuddene på de tre specialskoler personer med sværere hjerneskade. Specialskolen for Voksne, Aalborg, nævner at der som regel er gået mindst et halvt år fra at skaden er opstået, til at deltageren ansøger om at blive optaget på et kursus. I Vejle Amt har de enkelte institutioner deltagere med hjerneskade af meget varierende sværhedsgrad, dog er der kun få deltagere med let hjerneskade.

Nogle undervisningstilbud er åbne for personer med fremadskridende hjerneskade såsom Parkinsons syndrom og Alzheimers syndrom. Det gælder eksempelvis kursustilbuddene på Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, og ASV Vejle, men derimod ikke Egedammens kursustilbud og optræningsforløbene på Hjerneskadecentret.

I Vejle og Nordjyllands Amter har institutionerne med kursustilbud tilsyneladende ikke god kontakt med målgruppen af yngre personer med sent erhvervet hjerneskade. På ASV Kolding-Fredericia er de fleste deltagere eksempelvis over 50 år, og Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, nævner at man her har deltagere som er yngre end 35 år, men at hovedvægten ligger på dem over 35 år. I Frederiksborg Amt har Egedammen to hold på det generelle grundkursus som henvender sig til

ynge personer. Det ene hold er målrettet personer som i tilknytning til hjerneskaden har massive sociale og psykiske problemer, mens det andet hold henvender sig til personer med skader i højre hjernehalvdel som potentielt kan fortsætte et erhvervsaktivt liv. Desuden har personer under 25 år mulighed for at benytte Egedammens daghøjskole, som dog ikke i øjeblikket har deltagere med sent erhvervet hjerneskade. Egedammen skriver i sin selvevalueringsrapport at et målrettet tilbud til de helt unge med sent erhvervet hjerneskade kræver at de amtslige enheder i hovedstadsregionen samarbejder på tværs fordi der (heldigvis) ikke er tilstrækkelig mange unge i Frederiksborg Amt alene.

Institutionerne med kursustilbud har som regel ingen eller kun ganske få erfaringer med deltagere med en anden etnisk baggrund. En undtagelse er ASV Horsens, der gennem sit samarbejde med det lokale sprogcenter også har fået kontakt til dele af denne målgruppe. Det er beklageligt at institutionerne ikke gør en tilstrækkelig indsats for at informere om mulighederne for undervisning på en måde der også når ud til personer med en anden etnisk baggrund.

Som allerede nævnt kan der være forskelle fra institution til institution inden for det samme amt med hensyn til hvilke dele af målgruppen man henvender sig til. Det afhænger blandt andet af hjerneskadens sværhedsgrad. At de lokale tilhørsforhold kan være afgørende, illustreres også af at Specialskolen for Voksne, Himmerland, slet ikke har deltagere fra Østhimmerland til hjerneskadeholdene i Aars, men kun visiterer personer fra Vesthimmerland. Det er ligeledes kun ASV Vejle som aktuelt tilbyder målrettede undervisningsforløb til frontalskadede personer i Vejle Amt .

Hvor der er en naturlig afgrænsning af målgruppen til taleundervisningen, kan det være vanskeligt at se en rød tråd i afgrænsningen af målgrupperne til optrænings- og kursustilbuddene. I Frederiksborg Amt er der eksempelvis ingen kurser til personer med sværere hjerneskade, mens kursus-tilbuddene til denne målgruppe er veludbyggede i Nordjyllands Amt. Personer med svær hjerneskade kan dog få tilbudt individuel undervisning i Frederiksborg Amt.

Undervisningstilbuddene har tilsyneladende udviklet sig gradvist uden en overordnet plan eller viden om udviklingen i antallet af personer med forskellige typer hjerneskade og behov. Det er i særdeleshed problematisk at det lokalt inden for et amt kan være forskelligt om personer med sent erhvervet hjerneskade overhovedet tilbydes undervisning.

6.1.3 Fødekæde

I alle tre amter indgår talepædagoger fra henholdsvis Kommunikationscentret, CKHM og Taleinstituttet i de tværfaglige behandlergrupper på sygehusene. Sygehusene henviser patienter med sproglige vanskeligheder til taleundervisning som iværksættes under indlæggelsen på linje med blandt andet ergo- og fysioterapeutisk behandling. Efter udskrivelsen kan undervisningen fortsæt-

te ambulant, enten på hospitalet eller på institutionen. Taleinstituttet nævner i sin selvevalueringsrapport at det kan være et problem at sygehusene i Nordjyllands Amt anvender uens kriterier for hvornår patienter henvises til undervisning.

Henvisninger til optræningsforløbene på Taleinstituttets hjerneskadecenter kommer typisk fra praktiserende læger og sygehusene. Deltagere kan også blive henvist fra blandt andet taleundervisningen.

Deltagerne på de tematisk tilrettelagte kurser henvender sig typisk fordi de selv eller deres pårørende er blevet gjort opmærksomme på undervisningstilbuddet, fx via brugerorganisationer, kommunale sagsbehandlere eller taleundervisningen. Deltagerne kan også blive henvist direkte fra sygehusene.

Det er ofte tilfældet på Egedammen, hvis kursustilbud henvender sig til personer med en hjerneskade af nyere dato. Her oplever man at en generelt kortere indlæggelsestid på sygehusene bevirker at institutionen nu får kontakt med færre af de personer med lettere skader som det generelle kursus for senhjerneskadede ellers oprindeligt var designet til. Egedammen vurderer at en systematisk informationsindsats over for blandt andet læger og skadestuer ikke ville kunne rette op på problemet da sygehusene heller ikke har kontakt med disse personer efter indlæggelsen. Desuden har Egedammen ikke ressourcer til at undervise en større gruppe ekstra deltagere.

Henvisning og visitering til institutionernes undervisningstilbud bærer præg af manglende systematik. Besøgene på institutionerne gav et klart indtryk af at søgningen er så stor at institutionerne sagtens kan udnytte deres kapacitet fuldt ud. Institutionerne kommer dog ikke nødvendigvis i kontakt med alle med et behov for undervisning, og undervisningen gives ikke nødvendigvis til de personer som kan profitere mest af den. Eksempelvis henvises yngre personer og personer som har mulighed for at fortsætte et arbejdsliv, stort set ikke til kursustilbuddene i Vejle og Nordjyllands Amter. Institutionerne har også påfaldende få deltagere over 70 år og deltagere som bor i plejeboliger eller beskyttede boliger. Det er problematisk.

6.2 Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner

Visitationen af deltagere i de tre amter sker decentralt på den enkelte institution, og ansvaret for at afdække deltagernes forudsætninger, færdigheder og behov samt for at udarbejde den individuelle undervisningsplan er typisk overladt til underviserne.

6.2.1 Visitationen

Det er typisk afdelingslederen som har det praktiske ansvar for visitationen. Ansvaret forvaltes eventuelt i samarbejde med et visitationsudvalg. På Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt, CKHM i Vejle Amt og Taleinstituttet i Nordjyllands Amt har de talepædagoger som er tilknyttet sygehusene, kompetence til selv at foretage en foreløbig visitation og iværksætte undervisning.

6.2.2 Afdækning

Der er betydelige variationer i omfanget og karakteren af den indledningsvise afdækning af deltagernes forudsætninger, færdigheder og behov. Variationerne afspejler dels at de forskellige undervisningstilbud har forskelligt fokus, dels at institutionerne generelt vægter betydningen af den indledningsvise afdækning forskelligt.

I taleundervisningen testes deltagernes sprogfunktion, dvs. evnen til at udtrykke sig, forstå, skrive og læse, og talepædagogen vurderer i hvilken grad hjerneskaden har påvirket deltagerens intellektuelle evner. Oplysninger fra pårørende og den tværfaglige behandlergruppe på sygehuset indgår i den samlede vurdering og afdækning. Det er karakteristisk at deltagerens vanskeligheder ofte ændrer sig meget i de første måneder efter hjerneskadens opståen, og at målet for og indholdet af taleundervisningen derfor løbende må revurderes. Undervisningen i den indledende fase på sygehusene har derfor i sig selv et diagnosticerende sigte. Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt efterlyser i sin selvevalueringsrapport velegnede danske test til at afdække deltagernes færdigheder og behov som grundlag for at formulere evaluerbare mål for undervisningen. De nuværende gængse afasitest belyser udelukkende deltagernes sproglige forudsætninger.

På Egedammen gennemfører en underviser en samtale med deltageren som led i visitationen og den pædagogiske afdækning før det generelle kursus for personer med sent erhvervet hjerneskade begynder. Samtalen gennemføres oftest i deltagerens hjem og varer typisk halvanden til to timer, eventuelt med deltagelse af en pårørende. Ud over det fysiske og kognitive funktionsniveau giver samtalen underviseren et indtryk af deltagerens egen oplevelse af hjerneskaden og dens konsekvenser samt en række personlige og praktiske oplysninger. Underviseren kan ligeledes gennemføre en eller flere neuropsykologiske test. Der er som regel gået nogle uger fra udskrivelsen før samtalen finder sted, og underviseren har forud for samtalen modtaget oplysninger fra tidlige undersøgelser af deltageren og eventuelt beskrivelser af forudgående talepædagogisk undervisning. Underviseren skriver en rapport på baggrund af samtalen, og på det efterfølgende ugentlige visitationsmøde i afdelingen besluttet det hvilket hold deltageren skal placeres på. Deltageren informeres herefter skriftligt om holdplacering, startdato mv. De første seks kursusgange betragtes som en del af afdækningen.

På Hjerneskadecentret under Taleinstituttet i Nordjyllands Amt gennemføres der ligeledes hjemmebesøg som led i afdækningen. Hjemmebesøgene gennemføres dog ikke af pædagogisk uddannet personale, men af en socialrådgiver og en psykolog. Proceduren er i vid udstrækning den samme som på Egedammen, men Hjerneskadecentret lægger tilsyneladende betydelig mere vægt på at gennemføre neuropsykologiske og pædagogiske test som led i afdækningen.

De institutioner der har tilbud om overvejende tematisk tilrettelagte kurser, lægger ikke alle samme vægt på den indledningsvise afdækning af deltagerne. Forskellene i praksis drejer sig blandt andet om hvor konsekvent institutionerne indhenter oplysninger, journaler, testresultater mv. fra det hidtidige rehabiliteringsforløb, om de gennemfører test som en del af afdækningen, og om afdækningens resultater dokumenteres og formidles til hele teamet af undervisere.

Specialskolen for Voksne, Aalborg, fremstår som en institution der lægger stor vægt på den indledende afdækning. Relevante oplysninger og testresultater fra det forudgående rehabiliteringsforløb indhentes systematisk, og hvis en neuropsykologisk test ikke foreligger, sørger skolen for at den foretages. Skolen gennemfører interview og test med deltageren, og resultaterne nedfældes i en udredningsrapport. I skolens selvevalueringsrapport nævnes det dog som en svaghed ved afdækningen at der kun sjældent gennemføres hjemmebesøg. Også ASV Horsens lægger stor vægt på den indledningsvise afdækning af deltagerne medmindre de har meget specifikke mål for undervisningen. Afdækningen med relevante test foretages af en underviser med særlige kvalifikationer til at varetage arbejdet. På et efterfølgende afleveringsmøde præsenterer underviseren resultaterne for deltageren, dennes pårørende og den fremtidige kontaktlærer. ASV Horsens fremhæver i sin selvevalueringsrapport at den grundige afdækning resulterer i en mere målrettet undervisning med færre timer og kortere forløb for den enkelte deltager.

6.2.3 Individuelle undervisningsplaner

Det er vanskeligt at udarbejde en individuel undervisningsplan for taleundervisningen i den første tid efter at en person har erhvervet en hjerneskade fordi deltagerens situation kan ændre sig fra dag til dag. Talepædagogerne på CKHM og Taleinstituttet udarbejder ikke særskilte individuelle undervisningsplaner i forbindelse med taleundervisningen under indlæggelsen på sygehusene. I stedet nedskriver talepædagogerne beslutninger om undervisningen i journalnotater sammen med vurderinger af deltagerens situation. På CKHM i Vejle Amt har man udviklet et fælles skema for undervisningsplanerne, men det benyttes ikke i praksis. I den første periode opstiller talepædagogerne tilsyneladende ikke individuelle mål for undervisningen, men tager derimod udgangspunkt i hvilken type afasi eller dysartri deltageren har.

I de øvrige undervisningstilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade udarbejdes der altid individuelle undervisningsplaner. Planerne udarbejdes dog ikke altid før deltageren begynder på

undervisningen. På flere institutioner er det almindeligt at en deltager placeres på hold på baggrund af foreløbige mål for undervisningen, og at de første fire til seks kursusgange betragtes som diagnosticerende undervisning. Først herefter udarbejdes en individuel undervisningsplan. Det er eksempelvis tilfældet på Egedammen, ASV Vejle og ASV Kolding-Fredericia. Det kan være hensigtsmæssigt at betragte den første del af undervisningen som en forlængelse af den indledningsvise afdækning af deltageren, men det virker alligevel problematisk hvis institutionerne betragter en sådan praksis som en fast procedure. Det gælder især hvis der er tale om relativt korte forløb. Det vil fremme en målrettet undervisning hvis institutionerne i stedet prioriterer en grundig afdækning inden undervisningen begynder.

Både ledere og undervisere fremhæver formuleringen af mål som en stor udfordring. Målene formuleres ofte for generelt og langsigtet så målopfyldelsen bliver vanskelig at vurdere. Undervisningsplanen mister dermed sin værdi som styringsredskab for underviseren. Flere institutioner fremhæver især vanskelighederne ved at formulere mål som handler om deltagernes personlige færdigheder og fremtidige livsindhold. På Specialskolen for Voksne, Aalborg, har man i en årrække arbejdet med målformuleringerne i de individuelle undervisningsplaner med sigte på at orientere dem mere direkte mod deltagernes behov og ønsker til fremtiden så undervisningen fremmer den aktive samfundsdeltagelse. På ASV Kolding-Fredericia arbejder man ligeledes med målformuleringen som et indsatsområde for at gøre målene mere og mere specifikke og evaluerbare. Sigtet er at skabe bedre sammenhæng mellem afdækningen af deltagerens forudsætninger, færdigheder og behov på den ene side og undervisningens mål og indhold på den anden.

Det kan dog også være problematisk at formulere for specifikke mål. Undervisningsmålene for deltagerne på Egedammens tekstbehandlingskursus kan være meget detaljeret beskrevet med udgangspunkt i edb-programmernes enkeltfunktioner. Det er ikke alle deltagere der har mulighed for at mestre funktionerne, og derfor forelægges den endelige, skriftlige version af undervisningsplanen ikke nødvendigvis for den enkelte deltager af frygt for at påføre deltageren et nederlag. I de tilfælde betragtes undervisningsplanen primært som et instrument i underviserens planlægningsarbejde. Det må betragtes som u hensigtsmæssigt at formulere mål i de individuelle undervisningsplaner som ikke kan præsenteres for deltagerne.

Virkningerne af hjerneskaden kan have betydning for i hvilken grad deltageren er med til at udarbejde den individuelle undervisningsplan. En deltagers evne til at tale og forstå kan være stærkt reduceret, eller en deltager kan være i en fase hvor han eller hun endnu ikke har erkendt de ændringer som den erhvervede hjerneskade har medført. I sådanne situationer vil undervisningsstederne typisk forsøge at inddrage pårørende for at få informationer som kan ligge til grund for at opstille mål og fastlægge indhold, eller nøjes med at formulere meget overordnede mål. Egedammen anfører eksempelvis at en af grundene til at man her først udarbejder undervisningspla-

nen efter seks kursusgange, er at deltagerne har behov for erkendelse og indsigt før det er muligt at aftale adfærdsændrende mål.

Institutionerne lægger imidlertid også forskellig vægt på betydningen af at inddrage deltagerne i udarbejdelsen af den individuelle undervisningsplan. Institutionernes forskellige praksis hænger blandt andet sammen med at deltagerne befinder sig i forskellige faser af deres rehabiliteringsforløb når de begynder undervisningen. Deltagerne har ikke nødvendigvis selv erkendt deres nye situation endnu. Hjerneskadecentret beder deltagerne på det intensive genoptræningsforløb om at udarbejde en skriftlig målsætning for undervisningen som optakt til arbejdet med undervisningsplanen. På specialskolerne i Aalborg og Himmerland bliver undervisningsplanen betragtet som en overenskomst mellem skolen og deltageren, og planen underskrives af deltageren som et vigtigt dokument.

Deltagerne har tilsyneladende ikke altid et klart billede af undervisningen før kursusstart selvom de fleste institutioner anstrænger sig for at inddrage deltagerne i fastlæggelsen af mål og indhold. Deltagerne som deltog i interviewundersøgelsen, gav udtryk for at de før start kun havde meget overordnede og utydelige forestillinger om hvad de skulle begynde på. Enkelte deltagere udtrykker direkte skuffede forventninger til undervisningen og kan ikke se sammenhængen mellem deres personlige mål og undervisningens indhold. Det generelle billede er at deltagerne er tilfredse med undervisningen, og at det har haft stor og positiv betydning for dem at deltage. Alligevel bør institutionerne i endnu højere grad sikre at formålet med undervisningen står klart for deltagerne fra begyndelsen. En praksis hvor den skriftlige undervisningsplan ikke præsenteres for deltagerne, synes problematisk både ud fra en pædagogisk og en etisk synsvinkel.

Når målene for undervisningen løbende justeres, er der behov for også at revidere de individuelle undervisningsplaner. Nogle institutioner arbejder med logbøger hvor ændringer skrives ned. Andre institutioner har faste intervaller for hvornår den individuelle undervisningsplan skal revideres, fx i forbindelse med en re-visitation. Flere institutioner nævner at der findes barrierer for at den individuelle undervisningsplan løbende ajourføres. Barriererne kan blandt andet bestå i at skulle nedskrive overvejelser om deltagerens udvikling og aktuelle behov, at få adgang til den arkiverede plan eller at få overblik over de forskellige typer dokumenter hvor de nyeste målsætninger kunne være nedfældet, samt dagligt tidspres. En institution nævner it-baserede undervisningsplaner som en mulig løsning til at sikre at undervisningsplanerne løbende ajourføres.

6.2.4 Revisitation

Institutionerne kan re-visitere til undervisning hvis den oprindelige periode udløber uden at målene er opnået, eller hvis der er kommet nye mål for undervisningen.

Deltagerne i taleundervisningen revisiteres som hovedregel indtil der ikke længere kan konstateres fremskridt i tale- og sprogfærdighederne. På Kommunikationscentret er det en vurdering af deltagerens potentiale for at udvikle de kommunikative ressourcer der ligger til grund for revisitationen. Taleinstituttets hjerneskadecenter har sjældent sager om revisitation til det intensive optræningsforløb.

Revisitationer foretages derimod ofte på de institutioner som tilbyder kursusundervisning. Deltagerne er normalt blevet visiteret til undervisning i en periode, og når perioden udløber, evalueres udbyttet, og en eventuel revisitation diskuteres mellem deltageren og en eller flere af de involverede undervisere. De fleste institutioner vurderer behovet for fortsat kursusundervisning efter seks måneder. På Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, kan vurderingen ske allerede efter tre måneder, mens man på Specialskolen for Voksne, Himmerland, kan vente i helt op til et år før der skal ske en revisitation.

Besøgene på institutionerne gav indtryk af at deltagere ofte revisiteres til fortsat undervisning. Underviserne gav i mange tilfælde udtryk for at det kan være vanskeligt at afslutte undervisningen når der ikke eksisterer andre tilbud om undervisning eller samvær ud over specialundervisningen for voksne. Deltagere har således kunnet deltage i tematisk tilrettelagte kurser i lange perioder, eventuelt med varierende indhold. Besøgene gav dog også indtryk af at institutionerne i dag er mere tilbageholdende med at revisitere deltagerne til fortsat undervisning. Det skyldes blandt andet at der er stor efterspørgsel på kurserne og dermed behov for et vist gennemløb.

Det er positivt at institutionerne ikke blot forlænger undervisningen for de personer som allerede er i gang med kursusforløb. Undervisningen skal have et kompenserende sigte, og revisitation bør ikke ske hvis årsagen først og fremmest er et ønske om at tilgodese deltagerens sociale behov og faglige interesser.

6.3 Undervisningen

6.3.1 Tilrettelæggelse

Kommunikationscentrets, CKHM's og Taleinstituttets taleundervisning til patienter på sygehuse og genoptræningscentre er primært tilrettelagt som eneundervisning. I Frederiksborg og Nordjyllands Amter kan undervisningen tilrettelægges i små grupper efter den helt akutte fase mens patienten fortsat er indlagt. I Vejle Amt tilbyder man udelukkende eneundervisning under indlæggelsen. I de senere faser efter udskrivelsen fra sygehuset tilrettelægges undervisningen i højere grad som gruppe- eller holdundervisning. Mange deltagere modtager dog også fortsat eneundervisning.

På Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt vil man i fremtiden øge fokus på holdundervisningen fordi man mener at deltagerne får andre og udvidede muligheder som eneundervisning ikke giver, fx at arbejde med deres kommunikative færdigheder og nye identitet. Samtidig ønsker man at inddrage deltagerens pårørende og netværk mere direkte i undervisningen.

Det intensive optræningsforløb på Hjerneskadecentret på Taleinstituttet i Aalborg består af både individuel undervisning og holdundervisning samt andre individuelle elementer, fx psykologsamtaler og fysioterapi. Der er otte deltagere på hvert hold. Derudover tilbyder Hjerneskadecentret også et individuelt optræningsforløb og et arbejdsintegreret optræningsforløb som begge er tilrettelagt for en enkelt deltager.

Kursustilbuddene på Egedammen, de tre ASV'er i Vejle Amt og de tre specialskoler for voksne i Nordjyllands Amt er ligeledes tilrettelagt som holdundervisning. Eneundervisning tilbydes kun i særlige tilfælde og da kun i en kort periode ad gangen.

Institutionerne giver alle udtryk for at de tilrettelægger undervisningen efter den enkelte deltagers forudsætninger, færdigheder og behov. Det er som regel underviseren selv som har udarbejdet den individuelle undervisningsplan. Derfor har underviseren et naturligt kendskab til planens beskrivelser af mål og indhold. På Hjerneskadecentret afsætter det samlede undervisningsteam to dage til i fællesskab at udarbejde individuelle undervisningsplaner for deltagerne på hvert af de intensive genoptræningshold. Dermed har alle undervisere en viden om målsætningerne for den enkelte deltager. Andre institutioner nævner derimod at det kan være et problem at koordinere og sikre et kendskab til undervisningens formål og forløb hvis en deltager har kontakt til flere undervisere på samme tid. Det er naturligvis problematisk, og institutionerne fremhæver selv at der er behov for at sikre en bedre koordinering mellem undervisere.

I undervisning tilrettelagt for grupper eller hold er der en balance mellem mål der er fælles for alle deltagerne, og individuelle mål. Besøgene på institutionerne gav indtryk af at underviserne er meget opmærksomme på denne balance, og at det i vid udstrækning lykkes i praksis at tilgodese deltagerens individuelle behov og mål. Indtrykket bekræftes i nogen grad af deltagerens udsagn i deltagerundersøgelsen. En af grundene til at det lykkes, er naturligvis at holdene har en begrænset størrelse, og at undervisningen er tilrettelagt med en blanding af fælles og individuelle aktiviteter.

Et andet kritisk punkt er sammensætningen af hold. Alle institutionerne giver udtryk for at de forsøger at danne grupper og hold så sammensætningen afspejler de enkelte deltagers forudsætninger, færdigheder og behov. Nogle institutioner forsøger som hovedregel at danne homogene hold hvor deltagerne alle har den samme type hjerneskade og funktionsnedsættelse. Desu-

den kan det faglige og sociale samspil mellem deltagerne være et afgørende kriterium i holddannelsen. På ASV Horsens danner man i nogle tilfælde ligefrem blandede hold for personer med sindslidelser, fysiske vanskeligheder og sent erhvervet hjerneskade. Underviserne oplever selv at der er en række fordele forbundet med at danne blandede hold, men denne praksis virker alligevel umiddelbart betænkelig i forhold til at sikre en målrettet og fagligt kvalificeret undervisning når målgrupperne har så vidt forskellige funktionsnedsættelser og kompensationsbehov.

Institutionerne forsøger som regel at balancere mellem de forskellige hensyn når de sammensætter hold. Ud over funktionsnedsættelsen, de faglige interesser og det sociale samspil kan institutionerne forsøge at tage hensyn til deltagernes alder, graden af indsigt og erkendelse, deltagernes fremtidsperspektiver og den konkrete gruppe af aktuelle ansøgere. Institutioner med mange deltagere og hold synes at have bedre mulighed for at tage varierede hensyn end institutioner med få deltagere. I interviewundersøgelsen giver enkelte deltagere udtryk for at de – trods en overordnet tilfredshed – gerne ville have et andet undervisningsindhold end det der tilbydes på det hold hvor de aktuelt er placeret.

6.3.2 Indhold og form

I den første periode efter at hjerneskaden er indtruffet, fokuserer taleundervisningen til personer med afasi og dysartri på at følge og støtte den spontane bedring af de sproglige færdigheder samt at give rådgivning og vejledning til patienten og dennes pårørende og netværk. Undervisningen er diagnosticerende på den måde at underviseren forsøger at udrede de kommunikative vanskeligheder og identificere de bevarede færdigheder.

Der kan stilles spørgsmålstegn ved om aktiviteten i den første periode kan betragtes som kompenserende taleundervisning. Deltagerens udgangspunkt kan være så forandret fra gang til gang at det ikke giver mening for talepædagogen at forberede sig og opstille individuelle mål for deltageren. Derfor virker det – isoleret betragtet – u hensigtsmæssigt at aktiviteten udføres af personer som er ansat på en overenskomst med en fast del af arbejdstiden reserveret til forberedelse.

Med tiden bliver taleundervisningen mere rettet mod at give deltageren indsigt i og erkendelse af den nye situation og at træne de sproglige færdigheder og andre udtryksformer. Efter udskrivningen er der tilbud om fortsat taleundervisning samt kommunikationsundervisning i alle tre amter. Her bliver det også muligt at tage udgangspunkt i deltagernes nye hverdag.

Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt er ved at ændre sin tilgang til tale-, sprog- og kommunikationsvanskeligheder. I stedet for at fokusere snævert på de hjerneskadede personers tale- og sprogfærdigheder skifter fokus til de funktionelle kommunikative færdigheder og en systemisk

tankegang hvor de pårørende og netværket i stigende grad tænkes ind som støttende samtalepartnere for deltageren i dagligdagen.

Den ændrede tilgang betyder at Kommunikationscentret vil lægge større vægt på at undervise pårørende og det øvrige netværk omkring den enkelte deltager. Derfor vil rådgivnings- og vejledningsopgaver for plejepersonale og sagsbehandlere blive opprioriteret på bekostning af den direkte undervisning af de senhjerneskadede personer. Brugen af informationsteknologiske kommunikationshjælpe midler og undervisningsprogrammer vil ligeledes få større plads.

På Taleinstituttet i Nordjyllands Amt mener man at undervisernes specifikke og faglige viden både med hensyn til deltagernes tale- og sprogvanskeligheder og med hensyn til deltagernes funktionelle kommunikative færdigheder skal være udgangspunkt for undervisningen. Det er vanskeligt at afgøre hvordan institutionerne og underviserne skal balancere mellem at fokusere på deltagernes tale- og sprogfærdigheder på den ene side og deres funktionelle kommunikative færdigheder på den anden. Det er imidlertid vigtigt at institutionerne og underviserne fastholder en høj grad af faglig viden og ekspertise om karakteren og konsekvenserne af forskellige typer hjerneskade samtidig med at de sikrer at undervisningen har en høj overførselsværdi til dagligdagen efter endt undervisning.

Det intensive optræningsforløb på Hjerneskadecentret er et decideret tværfagligt forløb som integrerer en lang række forskellige aktiviteter, fx morgengymnastik, individuel og gruppebaseret træning, kognitiv træning, psykologsamtaler, gruppeterapi, socialrådgiverbistand, individuel fysioterapi, afspænding, motionscenter og selvtræning. Hjerneskadecentret lægger dog primært vægt på at forløbet skal forbedre deltagernes kognitive færdigheder.

Lignende tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade eksisterer også andre steder i landet, men det er kun i Nordjyllands Amt at optræningsforløb drives under lov om specialundervisning for voksne. Store dele af indholdet har karakter af terapi og træning, og Hjerneskadecentret anvender heller ikke selv termen undervisning, men optræning om aktiviteterne. Det individuelle og det arbejdsintegrerede optræningsforløb på Hjerneskadecentret har hidtil været tilbud om rådgivning og vejledning uden tilhørende undervisning, men fra 2003 har forløbene også tilkøbt undervisning.

Evalueringen har givet indtryk af at Hjerneskadecentrets intensive optræningsforløb er et godt eksempel på et tværfagligt samarbejde der er kvalificeret og særdeles relevant og udbytterigt for de personer som benytter det. Alligevel bør det overvejes om rehabiliteringstilbud af denne type fortsat skal drives udelukkende i henhold til en lov om undervisning, eller om det vil være mere

hensigtsmæssigt at tilbuddet i fremtiden også drives i henhold til en anden lovgivning, fx inden for det sundhedsfaglige eller sociale område.

Kurstilbuddene til personer med sent erhvervet hjerneskade har enten et generelt indhold eller et tematisk indhold som er bygget op om et fag eller emne.

På Egedammen i Frederiksborg Amt begynder langt hovedparten af deltagerne på det generelle grundkursus. Der er mere end ti hold i gang sideløbende, og Egedammen har derfor god mulighed for at tilpasse indholdet efter forskellige målgrupper. På hold for deltagere uden afasi består undervisningen blandt andet af arbejde med kognitive færdigheder og begrænsninger, opøvelse af hukommelsesteknikker, samarbejds- og planlægningsøvelser, information om beskæftigelsesmuligheder og fritidstilbud, undervisning i hjernens opbygning og funktion samt ekskursioner. På hold for deltagere med afasi fokuserer undervisningen langt mere på deltagernes kommunikative færdigheder uden dog at være decideret taleundervisning. Andre institutioner har ligeledes kurser med et generelt indhold. Fx udbyder ASV Kolding-Fredericia kurser med titler som personligt perspektiv, kommunikations- og hukommelsestræning samt afasiundervisning, og Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, har et såkaldt horisonthold som fokuserer på de eksistentielle spørgsmål som kan opstå i forbindelse med en hjerneskade.

En væsentlig del af kurstilbuddene i de tre amter er tematisk orienterede kurser. Undervisningen er bygget op om kommunikative, kreative, kropslige og samfundsaktuelle fag og emner. Det kan eksempelvis være fag og emner som edb, læsning, regning, engelsk, dansk kultur, litteratur, kunst som udtryksform, musik, glaskunst, sløjd, yoga, afspænding, vandgymnastik, idræt, motion, kost og krop, kend lokalsamfundet og aktuel orientering. Institutionerne lægger stor vægt på at fagene ikke er et mål i sig selv, men netop en ramme som den kompenserende undervisning kan indbygges i. Derfor understreger flertallet af institutionerne også at der ikke er tale om et statisk udbud af fag og emner, men at kursernes tematiske indhold løbende kan tilpasses interesserne hos de aktuelle deltagere.

I løbet af evalueringen har ledere og undervisere givet udtryk for at de oplever det som et dilemma at institutionerne på den ene side beskriver og udbyder tematiske kurser og på den anden side ikke betragter kursernes tematiske indhold som et mål i sig selv. Institutionerne har imidlertid behov for at kunne beskrive undervisningens indhold for nye ansøgere på en måde der rækker ud over det individuelle udgangspunkt og det kompenserende sigte. Der skal – populært sagt – være varer på hylden. Evalueringen har givet indtryk af at institutionerne og underviserne i vid udstrækning er i stand til at håndtere balancegangen mellem et tematisk indhold og undervisningens individuelle udgangspunkt og kompenserende sigte.

Omvendt er der i evalueringen også fremkommet eksempler hvor kursernes tematiske indhold synes at være blevet et mål i sig selv. Nogle institutioner og undervisere har således givet udtryk for at undervisningen skal introducere personer med hjerneskade til nye former for fritidsbeskæftigelser. Tabet af livsindhold er ofte stort efter en hjerneskade, og det kan naturligvis være til stor glæde for deltagerne at lære nye ting som kan erstatte det tabte. Hvis faget eller emnet er blevet det primære mål for undervisningen, er der imidlertid ikke længere tale om kompenserende specialundervisning, men om hensyntagende specialundervisning. Regelgrundlaget åbner mulighed for at etablere hensyntagende specialundervisning i tilknytning til den kompenserende specialundervisning, men undervisning der helt overvejende har faglige mål, hører ikke ind under lov om specialundervisning for voksne.

I forlængelse heraf giver interviewundersøgelsen et billede af at deltagerne i nogle tilfælde primært profiterer af den sociale sammenhæng som undervisningen tilbyder. Gruppeundervisning fremhæves som meget værdifuld af de fleste deltagere. Undervisningen opleves som et mødested for ligestillede hvor deltagerne føler sig accepterede og værdsat. Ligeledes fremhæves undervisningen som et alternativ til en dagligdag præget af isolation. Her spiller det fælles sociale samvær med andre og udflugterne en stor rolle. De sociale relationer mellem deltagerne er naturligvis vigtige for deltagernes erkendelsesproces og selvindsigt. Alligevel bør undervisningen have et kompenserende sigte som rækker ud over at være et rum for sociale relationer deltagerne imellem. Ellers kan formålet opfyldes gennem klubber og sociale mødesteder.

6.3.3 Sammenhæng og helhed

Tilbuddene om specialpædagogisk bistand til deltagerne har forskelligt omfang i de tre amter. Omfanget af den specialpædagogiske bistand afhænger også af hvilket undervisningstilbud man deltager i.

Mens patienter med sprog- og talevanskeligheder fortsat er indlagt på sygehus eller genoptræningscenter, arbejder talepædagogen som en del af det tværfaglige team omkring den enkelte patient. Talepædagogen deltager i tværfaglige møder hvor der opstilles mål for patienten, så undervisningen indgår som en integreret del af et samlet forløb. Rådgivning og vejledning til både patienten, pårørende og øvrigt personale er en vigtig del af tilbuddet i denne periode.

Institutionerne giver udtryk for at det er vanskeligere at fastholde sammenhængen mellem undervisningen og de øvrige tilbud til deltageren i den ambulante periode fordi talepædagogen ikke længere deltager i det tværfaglige samarbejde som de gjorde mens deltageren var indlagt på sygehuset. Rådgivning og vejledning til både deltageren og pårørende udgør fortsat en vigtig del af tilbuddet. CKHM i Vejle Amt har tilbud om socialrådgivning samt ergo- og fysioterapi i tilknytning til undervisningen, og i Nordjyllands Amt kan Taleinstituttets afasiaafdeling tilbyde deltagerne psy-

kologsamtaler, socialrådgivning og fysioterapi. Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt har tidligere tilbudt deltagerne samtaler med en psykolog, men tilbuddet er skåret bort af økonomiske årsager.

Det intensive optræningsforløb på Hjerneskadecentret i Nordjyllands Amt er som tidligere nævnt et decideret tværfagligt forløb som i høj grad integrerer specialpædagogisk bistand.

Omfanget af den specialpædagogiske bistand til deltagerne i kursusundervisningen er som regel mere begrænset. Rådgivning og vejledning er integreret i undervisningen. Nogle institutioner ønsker eller har allerede en struktur med vejledningssamtaler efter faste intervaller. Formålet med skemalagte samtaler er at forhindre at vejledningen glemmes i en travl hverdag, og de skal samtidig give pårørende bedre mulighed for at deltage i vejledningssamtalerne.

Institutionerne kan henvise deltagerne i kursustilbuddene til psykologer, fysioterapeuter, ergoterapeuter mv. I Frederiksborg Amt er eksperterne ikke knyttet til det specialpædagogiske undervisningstilbud, og den tilgang og ekspertise som disse faglige grupper besidder, indgår derfor ikke som en integreret del af det samlede tilbud til deltagerne. Nordjyllands og Vejle Amter har et beredskab hvor institutionerne kan trække på hjælp fra blandt andet psykolog, fysioterapeut og socialrådgiver ansat af amtet, og her er institutionerne tilfredse med mulighederne for at integrere den specialpædagogiske bistand i undervisningen. CKHM har selv en lang række faggrupper ansat. I praksis er der dog store forskelle på hvor regelmæssigt underviserne samarbejder med de øvrige faggrupper.

Personer med sent erhvervet hjerneskade har ofte behov for en meget tværfaglig og tværsektoriel indfaldsvinkel og koordinering da skaden kan have påvirket personen på mange planer, fx fysisk, kognitivt, mentalt, socialt og i forhold til at kunne kommunikere. Derfor er det vigtigt at der tilbydes specialpædagogisk bistand fra fagpersoner, fx fysioterapeuter og psykologer, i nær tilknytning til undervisningen. Det er også vigtigt at fagpersonerne har et indgående kendskab til hjerneska-
deområdet og en løbende, tæt kontakt til underviserne.

6.4 Underviserne

Institutionerne har forskellige opfattelser af hvad der er fornødne kvalifikationer alt efter hvilke tilbud de er involveret i.

Flertallet af talepædagogerne på Kommunikationscentret, CKHM og Taleinstituttets afasiafdeling er uddannet speciallærere som en overbygning på en lærer- eller pædagoggrunduddannelse. På Kommunikationscentret er ca. en tredjedel af talepædagogerne uddannet som audiologopæder

fra Københavns Universitet. Afasiaafdelingen på Taleinstituttet har én audiologopæd ansat og desuden også en psykolog og en socialrådgiver.

På Hjerneskadecentret på Taleinstituttet udgør det speciallæreruddannede personale kun lidt under halvdelen af de ansatte. De øvrige ansatte er uddannet psykologer, socialrådgivere og fysioterapeuter.

Underviserne på institutioner med kursustilbud har stort set alle en læreruddannelse som grunduddannelse. Underviserne på de tematiske kurser har ofte et relevant linjefag. På nogle institutioner har alle eller næsten alle en supplerende uddannelse som speciallærer eller en pædagogisk diplomuddannelse, mens det på andre institutioner kun er en mindre del af underviserne. Undervisere uden en speciallæreruddannelse har i vid udstrækning deltaget i kurser og andre former for efteruddannelse.

Evalueringen har givet indtryk af at underviserne er særdeles engagerede i undervisningen af personer med sent erhvervet hjerneskade. Det er positivt at næsten alle institutioner lægger vægt på at underviserne som minimum har en speciallæreruddannelse eller tilsvarende som uddannelsesbaggrund. Indtrykket af engagerede undervisere bekræftes i høj grad af de deltagere som har deltaget i den gennemførte interviewundersøgelse. Deltagerne beskriver undervisernes indstilling og holdning som et meget væsentlig element i den samlede oplevelse af undervisningen og fremhæver underviserne som tålmodige, tolerante, forstående, lyttende og venlige. Deltagere med mere specifikke vanskeligheder fremhæver også undervisernes faglige kunnen.

Alle institutionerne gennemfører medarbejderudviklingssamtaler mv. for at afdække undervisernes behov for efter- og videreuddannelse. De lægger som helhed stor vægt på efter- og videreuddannelse, og underviserne har gode muligheder for at deltage i kurser og konferencer for at uddybe deres viden og holde sig ajour med udviklingen. Institutionerne i Vejle og Nordjyllands Amter har mulighed for at bruge mange ressourcer på at efteruddanne underviserne. I Frederiksborg Amt har Egedammen tilsyneladende begrænsede ressourcer til efter- og videreuddannelse, mens Kommunikationscentret har flere ressourcer, blandt andet fra indtægtsdækket virksomhed. Ud over specifik efter- og videreuddannelse om personer med sent erhvervet hjerneskade nævner institutionerne blandt andet behov for kurser i voksenpædagogik og i rådgivning, formidling og samtale.

En række institutioner klager over at de ikke har nok underviserressourcer til at efterkomme behovet for undervisning. I alle tre amter opererer man med ventelister for taleundervisningen, dog kun periodevist i Frederiksborg Amt. Institutioner med kursusundervisning afviser som regel ikke elever, men nogle oplever at man kun har kontakt med en lille del af den samlede målgruppe. Man er dog tilbageholdende med at lave opsøgende kontakt da man enten ikke kan tilbyde undervisning

eller må skære i timetallet for de personer der allerede deltager i undervisningen. Det er meget utilfredsstillende at ressourceforhold kan være afgørende for om institutionerne forsøger at nå ud til en så bred del af målgruppen som muligt.

Både Kommunikationscentret, CKHM og Taleinstituttets afasiafdeling prioriterer den tidlige indsats over for patienterne på sygehusene højt. Det betyder at de mange undervisningstimer afvikles på sygehusene. Talepædagogerne på sygehusene identificerer sig ikke kun med deres undervisningsinstitution, men opfatter sig også som en del af det tværfaglige team på det enkelte sygehus. Det er tilsyneladende mest udpræget i Vejle Amt, hvor nogle af talepædagogerne ville finde det mere hensigtsmæssigt at de var ansat direkte af sygehusene. Denne opfattelse deles ikke af talepædagogerne i Frederiksborg og Nordjyllands Amter, der ser det som en fordel at taleundervisningen udgår fra den samme institution gennem hele forløbet selvom en ny talepædagog overtager undervisningen når deltageren udskrives. Både CKHM og Kommunikationscentret fremhæver dog at talepædagogernes ret til forberedelsestid kan være en psykologisk og/eller praktisk barriere for samarbejdet med de øvrige faggrupper på sygehusene. Det skyldes at eksempelvis læger og fysioterapeuter ikke afvikler en del af arbejdstiden uden for sygehuset.

6.5 De fysiske rammer

Taleundervisningen til personer med afasi og dysartri foregår som tidligere nævnt på sygehusene i den tidlige fase af forløbet. Taleinstituttets afasiafdeling nævner i sin selvevalueringsrapport at der kan være plads- og lydproblemer der hæmmer undervisningen på nogle sygehuse, men ellers er Kommunikationscentret, CKHM og Taleinstituttet overvejende tilfredse med de fysiske rammer på sygehusene. Institutionerne er også overvejende tilfredse med deres egne lokaler og undervisnings- og hjælpemidler. Kommunikationscentret savner dog store lokaler til holdundervisning, og Taleinstituttet har haft pladsproblemer som dog nu afhjælpes med nye tilbygninger, og mangler audio-visuelt udstyr.

Hjerneskadecentret på Taleinstituttet flytter ind i de nye tilbygninger og forventer dermed at få meget velegnede rammer for undervisningen. Bygningerne mangler dog værksteder.

Standarden af undervisningslokalerne varierer for de institutioner som udbyder kurser til personer med sent erhvervet hjerneskade. Flere institutioner har behov for mere plads og faciliteter til fx idræt, musik og værkstedsfag. Institutionerne i Vejle og Nordjyllands Amter er som hovedregel godt tilfredse med deres fysiske rammer, mens Egedammen nævner en række konkrete mangler. Egedammens lokaler i Hillerød har ringe lydisolering mellem de enkelte rum, og lokalerne er for få og for små. Egedammen vurderer dog selv at lokalerne i Hillerød og Frederikssund er tilfredsstillende.

lende. Egedammen skal opføre nye bygninger til undervisningen af personer med sent erhvervet hjerneskade i Hillerød, hvilket vil afhjælpe de nuværende problemer.

Institutionerne med kursustilbud oplever som hovedregel at være velforsynede med undervisnings- og hjælpemidler, fx computere og specialprogrammer. Egedammen efterlyser dog audio-visuelt udstyr.

Institutionsbesøgene bekræftede indtrykket af at undervisningslokalerne har en tilfredsstillende – og nogle steder flot – standard, og at de planlagte renoveringer og udvidelser vil udbedre de mangler som der givet er på enkelte institutioner.

6.6 Resultater og udslusning

6.6.1 Løbende evaluering af målopfyldelse

Institutionerne har meget forskellige tilgange til at evaluere opfyldelsen af målene i de individuelle undervisningsplaner. Det er ikke mindst graden af formalisering og skriftlighed som varierer fra institution til institution.

På næsten alle institutionerne er den løbende evaluering baseret på underviserens observationer af deltagerens udvikling og udbytte af undervisningen. Observationerne bliver enkelte steder suppleret af formaliserede samtaler mellem underviseren og den enkelte deltager som en integreret del af undervisningsforløbet. Underviserne samarbejder i flere tilfælde om at evaluere målopfyldelsen og deltagerens udbytte af undervisningen. På ASV Horsens har man eksempelvis et tolærersystem med fælles evaluering af den enkelte deltager, og på de ugentlige teammøder foregår der ligeledes en løbende evaluering. Ifølge ASV Horsens' selvevalueringsrapport er det ofte nødvendigt at justere undervisningsmålene for den enkelte deltager efter en evaluering.

Kommunikationscentret og Taleinstituttet er tilsyneladende de eneste institutioner som anvender test i den løbende evaluering af deltagerne. Afasiadivisionen på Taleinstituttet tester således deltagerens sproglige og kommunikative funktioner undervejs i forløbet. På Afasiadivisionen udarbejder man ligeledes en såkaldt beskrivende undervisningsstatus med evaluering af målene mens undervisningen fortsat pågår.

Institutionerne har som regel en mere formaliseret tilgang til evaluering ved afslutningen af undervisningen med samtaler og en højere grad af skriftlighed. På de institutioner hvor deltagerne kun visiteres en bestemt periode, kan evalueringen have karakter af en revisitation og dermed betragtes som en del af den løbende evaluering af deltagerens udbytte og målopfyldelse.

Specialskolen for Voksne, Aalborg, fremstår som en institution der lægger stor vægt på at vurdere målopfyldelsen. Skolens praksis kan formentlig være til inspiration for andre institutioner. Hver sjette måned foretager underviseren og deltageren i fællesskab en skriftlig evaluering. Underviseren laver et skriftligt oplæg til evalueringen i stikordsform som deltageren får med hjem for at diskutere med pårørende. Et par dage senere har underviseren og deltageren en samtale af ca. en lektions varighed hvor underviseren tager referat. På baggrund heraf udformer underviseren et endeligt udkast til evalueringen. Underviseren og deltageren diskuterer endnu engang det endelige udkast, og hvis der er enighed, underskrives dokumentet med kopier til deltageren, underviseren og skolens arkiv.

På Taleinstituttet i Nordjyllands Amt udarbejder underviserne et afslutningsnotat ved undervisningens ophør som beskriver undervisningens formål og evaluerer om de enkelte delmål er nået. Hvis de ikke er nået, beskrives årsagerne til den manglende målopfyldelse. Der gennemføres ligeledes en udslusningssamtale hvor pårørende også kan deltage.

ASV Vejle nævner i sin selvevalueringsrapport at man beder de pårørende om at vurdere deltagerens udbytte af undervisningen ved at udfylde et evalueringsskema. ASV Horsens og ASV Kolding-Fredericia ønsker også at inddrage de pårørende mere aktivt i evalueringen af undervisningen.

Kommunikationscentret i Frederiksborg Amt laver en egentlig effektvurdering af deltagerens udvikling ved at gennemføre en test både ved undervisningens begyndelse og afslutning.

På CKHM i Vejle Amt gennemføres der ikke en egentlig evaluering af målopfyldelsen da institutionen stort set ikke udarbejder individuelle undervisningsplaner. I stedet udarbejder underviserne en statusvurdering ved undervisningens ophør hvor resultaterne beskrives.

Flere institutioner nævner at det kan være vanskeligt at evaluere opfyldelsen af mål der sigter på at udvikle deltagerens sociale kompetencer, deres indsigt og erkendelse og andre mere bløde sider.

Evalueringen af deltagerens udbytte bør lægges i fastere rammer på mange institutioner. Der er behov for en højere grad af struktur og skriftlighed så evalueringsprocesserne formaliseres, og resultaterne kan fastholdes. Hvis der eksisterer relevante test, som fx på taleområdet, vil det være en fordel at anvende dem som led i dokumentationen af deltagerens udbytte. Hvis undervisningen sigter mod mere bløde mål, fx at udvikle deltagerens sociale kompetencer, bør underviserne opstille kriterier for hvornår målene er opfyldt.

6.6.2 Udslusningsindsats

Udslusningen er et stort problem for alle de institutioner som oplever at den kompenserende specialundervisning er det sidste i rækken af tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. Det er især institutionerne med kursustilbud der har vanskeligt ved at henvise deltagerne til meningsfyldte aktiviteter efterfølgende. Det skyldes dels at mange deltagere er for unge til at ville og kunne benytte plejehjemmenes aktivitetstilbud som er målrettet ældre pensionister, dels at mange lokalområder kun har få andre undervisnings- og aktivitetstilbud som er tilrettelagt for målgruppen. Da deltagerne i kursusundervisningen som hovedregel har fået tilkendt pension, betragter underviserne heller ikke arbejde og uddannelse som relevante muligheder.

Næsten alle institutioner med kursustilbud har derfor aktivt bidraget til at etablere klubber, cafeer, idrætsforeninger e.l. i deres lokalområde. Institutionerne har som regel brugt ressourcer i opstartsfasen og stiller i flere tilfælde lokaler gratis til rådighed for aktiviteterne. De tre ASV'er i Vejle Amt har hver deres egen klub for hjerneskadede som er oprettet i samarbejde med de lokale kommuner og drives i henhold til lov om social service.

Afasiaafdelingen på Taleinstituttet lægger tilsyneladende stor vægt på at bygge bro til tilbud efter endt taleundervisning. Afdelingens socialrådgiver afdækker aktivitetsmulighederne i de enkelte kommuner, og afdelingen har været med til at etablere dameselvhjælpsgrupper og kor- og malergrupper i samarbejde med de lokale oplysningsforbund.

Hjerneskadecentret på Taleinstituttet har som de eneste en procedure for opfølgning efter endt undervisning. Alle deltagere følges minimum i et halvt år, og Hjerneskadecentrets medarbejdere samarbejder i denne periode med de instanser som overtager kontakten med den enkelte deltager. CKHM har gennemført en evaluering med en mindre del af deltagerne tre måneder efter endt undervisning. Alle andre steder har man ingen systematisk viden om deltageres efterfølgende situation og deres faktiske udbytte af undervisningen i hverdagen. Flere institutioner nævner dog at de har planer om en struktureret opfølgningsindsats.

Det er stærkt bekymrende at der mange steder ikke findes relevante tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade ud over den kompenserende specialundervisning. Det er glædeligt at institutionerne selv gør en indsats for at etablere sociale og andre tilbud, men denne indsats er tydeligvis ikke tilstrækkelig til at dække de faktiske behov. Samtidig er det problematisk at institutionerne med en enkelt undtagelse ikke indsamler viden om hvordan deltagerne klarer sig efter undervisningens afslutning. En viden om deres efterfølgende situation kunne bidrage med vigtig inspiration til at udvikle undervisningen, og institutionerne kunne konstatere om der er behov for opfølgende undervisning.

6.7 Konklusioner og anbefalinger

6.7.1 Udvikling af nuværende tilbud

Der er store variationer i indholdet og karakteren af de tilbud om undervisning som de tre amter har til personer med sent erhvervet hjerneskade. Området synes at have udviklet sig ved knop-skydning ud fra lokalt opståede behov og interesser uden overordnede målsætninger og planer. Det er ofte vanskeligt at afslutte undervisningen fordi institutionerne ikke har sociale tilbud, tilbud om hensyntagende undervisning eller andre former for tilbud at henvise deltagerne til.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne – eventuelt i samarbejde med kommunerne og andre myndigheder – kritisk revurderer om der er en tilstrækkelig bredde i de lokale tilbud til personer med sent erhvervet hjerneskade. Desuden bør de afklare hvilken rolle og funktion voksenspecialundervisningen skal have i forhold til tilbud i de tilgrænsende sektorer og undervisningsområder.

Institutionerne reagerer på de henvendelser de får, men gør ikke en systematisk indsats for at komme i kontakt med alle personer i de relevante målgrupper. Institutionernes indsats for at informere om undervisningstilbuddene kan forbedres væsentligt, og det bør sikres at personer som har været i kontakt med sygehusene på grund af en erhvervet hjerneskade, henvises til voksenspecialundervisningen hvis de kan profitere af et specialpædagogisk forløb. Dette samarbejde fungerer tilsyneladende nogenlunde tilfredsstillende for personer med afasi og dysartri, men ikke for personer med andre former for funktionsnedsættelser som følge af en erhvervet hjerneskade. I dag er det i for høj grad tilfældigheder som afgør om personer med behov for undervisning orienteres om mulighederne.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at institutionerne øger deres opsøgende indsats for at informere om undervisningstilbuddene. De bør blandt andet aktivt søge samarbejde med sygehusene for at fastlægge kriterier og procedurer for hvornår de skal henvise personer til voksenspecialundervisningen.

Den indledende afdækning af deltagernes forudsætninger, færdigheder og behov prioriteres forskelligt fra institution til institution. En grundig afdækning, herunder en viden om hjerneskadens karakter og konsekvenser og deltagerens ønsker og muligheder, er nødvendig for at kunne udarbejde en undervisningsplan med udgangspunkt i den enkelte deltager. Undervisningen af målgruppen sigter ofte mod at give indsigt og erkendelse, men det er vigtigt at målene formuleres så de er retningsgivende for undervisningen og mulige at evaluere.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at institutionerne bruger de fornødne ressourcer på den indledende afdækning af personer med sent erhvervet hjerneskade og bruger afdækningen som grundlag for at tilrettelægge målrettede undervisningsforløb i samarbejde med deltageren.

Personer med sent erhvervet hjerneskade har i mange tilfælde behov for en tværfaglig tilgang i rehabiliteringen fordi hjerneskaden kan have følgevirkninger på mange forskellige planer. Institutionerne har imidlertid varierende muligheder og praksis for at inddrage andre fagpersoner i eller i tilknytning til undervisningen. Det kan eksempelvis være psykologer, fysio- og ergoterapeuter og socialrådgivere.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at institutionerne aktivt vurderer behovet for specialpædagogisk bistand til den enkelte deltager, og at institutionerne integrerer relevante fagpersoner med kendskab til hjerneskadeområdet i tilbuddet til deltagerne. Amterne bør skabe gode rammer for dette samarbejde.

Institutionerne har – med en enkelt undtagelse – ingen kutymer eller procedurer for at følge deltagerne efter at undervisningen er afsluttet. Institutionerne har dermed yderst begrænsede muligheder for at belyse om den gennemførte undervisning har positiv effekt på deltagerens muligheder og livssituation på bare lidt længere sigt, eller om undervisningens mål og indhold burde ændres på væsentlige områder. Det gælder både for taleundervisningen og kursustilbuddene.

Evalueringgruppen anbefaler derfor at institutionerne i langt højere grad tager initiativ til at belyse undervisningens overførselsværdi og effekt på deltagerens liv efter endt undervisning, og at underviserne tilrettelægger undervisningen med udgangspunkt i at den hjerneskadede person skal opøve færdigheder og kompetencer der forbedrer mulighederne i den efterfølgende livssituation.

6.7.2 Videre perspektiver

Det er et væsentligt karakteristikum at den kompenserende specialundervisning kun kommer i kontakt med en mindre del af den samlede målgruppe af personer med sent erhvervet hjerneskade i de tre amter:

- Kun i Frederiksborg Amt er der kursustilbud som henvender sig til yngre personer. I Vejle og Nordjyllands Amter er der kun få yngre deltagere i kurserne for hjerneskadede.
- Personer med en let hjerneskade får ofte ikke et tilbud til trods for at et specialpædagogisk tilbud kunne hjælpe netop disse grupper med at fastholde en eventuel tilknytning til arbejdsmarkedet. I Vejle og Nordjyllands Amter modtager stort set alle deltagere en pension.
- Personer som efter hjerneskaden bor i plejebolig, ses kun sjældent som deltagere i voksen-specialundervisningen. Ligeledes ses personer over 70 år sjældent i tilbuddene.

- Kun enkelte institutioner har erfaringer med deltagere med en anden etnisk baggrund end dansk.

Personer med afasi og dysartri får som regel tilbud om taleundervisning på grund af det nære samarbejde mellem sygehusene og talepædagogernes institutioner. Evalueringsgruppen har derfor anbefalet at de øvrige institutioner forstærker samarbejdet med og informationsindsatsen over for sygehusene. Det er imidlertid et åbent spørgsmål om det vil være tilstrækkeligt til at sikre en mere systematisk henvisning af personer med sent erhvervet hjerneskade til den kompenserende specialundervisning, eller om det er nødvendigt med mere overordnede tiltag for at sikre en tilfredsstillende brobygning fra sundhedssystemet. Dels vil viden om undervisningstilbuddene i mange tilfælde være bundet op på enkeltpersoner på sygehusene, og de overdrager ikke nødvendigvis deres viden til afløseren ved et jobskifte. Dels vil der naturligt opstå forskellige kriterier og procedurer for at henvise til voksenspecialundervisningen på forskellige hospitaler.

Det er vigtigt at alle personer med en konstateret hjerneskade får vurderet behovet for kompenserende specialundervisning på linje med andre behov, fx for behandling og sociale servicetilbud. Der er behov for et organ som kan sikre en tværfaglig vurdering af behovene hos den enkelte hjerneskadede. Organet skulle kunne henvise og visiterer til tilbud på tværs af traditionelle sektorgrænser.

I mange amter eksisterer der allerede hjerneskade-team mv., men de har som hovedregel ikke kompetence til at visiterer til forskellige tilbud. Kun Århus Amt har vedtaget særlige visitationsprocedurer for kursustilbuddene til personer med sent erhvervet hjerneskade. Amtets Neuroteam er en tværfaglig gruppe som koordinerer indsatsen for senhjerneskadede i hele amtet og visiterer til amtets tilbud for senhjerneskadede – tilsyneladende på tværs af traditionelle grænser mellem undervisnings-, sundheds- og socialsektor. Ideen med en central og tværfaglig visitation af personer med sent erhvervet hjerneskade virker interessant og kan muligvis være til inspiration for andre amter. Det er især tilfældet hvis proceduren sikrer at der gennemføres en systematisk vurdering af behovene hos alle personer som rammes af en hjerneskade, og at undervisningen kommer til at indgå i et samlet forløb hvor tilbud fra andre sektorer er tænkt med i et helhedsorienteret perspektiv.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne sikrer at alle personer med en sent erhvervet hjerneskade får vurderet behovet for kompenserende specialundervisning på linje med behovet for behandling og sociale servicetilbud.

7 Tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder

Dette kapitel indeholder en analyse og vurdering af amternes tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder og fokuserer især på tilbuddene i Frederiksborg, Vejle og Nordjyllands Amter. Kapitlet baserer sig på de amtslige selvevalueringsrapporter og selvevalueringsrapporterne fra de i alt otte institutioner i de tre udvalgte amter der varetager tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Endelig bygger kapitlet på interview blandt de otte institutioners ledelser og undervisere og på resultater fra interviewundersøgelsen blandt nogle af institutionernes elever.

7.1 Tilbud, målgrupper og fødekæde

De længerevarende ungdomstilbud, forstået som forløb af minimum et halvt års fuldtidsundervisning, dækker over en bred variation fra amt til amt, blandt andet med hensyn til tilbuddenes omfang og målgruppe. Ud over de længerevarende ungdomstilbud har flere amter kursustilbud der helt eller delvist henvender sig til unge med generelle indlæringsvanskeligheder.

Det følgende handler alene om de længerevarende ungdomstilbud. Samtidig er fokus tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Denne gruppe betegnes mange steder også unge udviklingshæmmede. Betegnelsen generelle indlæringsvanskeligheder anvendes i denne rapport fordi det er den officielle betegnelse for gruppen, og fordi det er tilbuddene til denne gruppe som de selvevaluerende institutioner er blevet bedt om at forholde sig til.

Som det vil fremgå af et senere afsnit, er betegnelsen generelle indlæringsvanskeligheder imidlertid ikke entydig på tværs af amterne. Det eneste der er fælles, er at gruppen af unge med generelle indlæringsvanskeligheder udgør en del af den gruppe af unge der betegnes som unge med særlige behov. Begge betegnelser vil derfor blive anvendt i det følgende afhængigt af sammenhængen og vil uanset sprogbrug dække gruppen af unge med en lang række forskellige diagnoser og betegnelser, men hvor det fælles er at de på grund af deres handicap ikke på nogen reel måde vil kunne deltage i en af de ordinære ungdomsuddannelser. Deres eneste mulighed for et

undervisningsforløb af længerevarende karakter er dermed ungdomstilbuddene under lov om specialundervisning for voksne.

7.1.1 Tilbud

Der er kun tre amter der direkte har vedtaget en politik om at unge med generelle indlæringsvanskeligheder har ret til et længerevarende ungdomstilbud. I Vestsjællands Amt besluttede det politiske udvalg i 1996 at elever fra amtets børnespecialskoler har ret til et treårigt voksenskoletilbud, og i Bornholms Regionskommune gælder ligeledes en politisk vedtaget ungdomsgaranti til et treårigt tilbud for unge der forlader folkeskolens vidtgående specialundervisning. I Fyns Amt kan samtlige elever der er undervist efter folkeskolens § 20, stk. 2, optages i ungdomstilbuddet umiddelbart efter.

Derudover har flere amter en fast praksis om at alle unge med generelle indlæringsvanskeligheder skal have ret til et ungdomstilbud. Det er dog en praksis der ikke er forankret i en politisk beslutning i amtsrådet eller et politisk udvalg.

Alle amter med undtagelse af Frederiksberg Kommune har dog længerevarende ungdomstilbud der er målrettet unge med generelle indlæringsvanskeligheder. I Frederiksberg Kommune henvises unge der ikke kan have gavn af et af kommunens egne tilbud, til tilbud i andre amter.

I syv amter er der kombinerede undervisnings- og botilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder som ikke kun gælder amternes egne borgere, men som også er lands- eller landsdelsdækkende. Vestsjællands, Fyns, Vejle, Ringkjøbing og Nordjyllands Amter har kombinerede undervisnings- og botilbud der supplerer amternes generelle ungdomstilbud. I Storstrøms og Sønderjyllands Amter er der udelukkende kosttilbud for unge. Tilbuddene på henholdsvis Marie Grubbe Skolen i Storstrøms Amt og Voksenskolen i Tønder suppleres med andre ord ikke af dagtilbud. Sønderjyllands Amt mener at det er en kommunal opgave at drive et dagtilbud for unge der har behov for et særligt tilbud ved overgangen fra skole til voksenliv.

I flere amter er ungdomstilbuddet ikke et rent undervisningstilbud, men et tilbud der kombinerer undervisning og socialpædagogiske aktiviteter. I Bornholms Regionskommune kan tilbuddet til en ung med generelle indlæringsvanskeligheder have karakter af daghøjskolelignende undervisning, men der kan også være tale om at eleven tilbydes undervisning kombineret med beskyttet beskæftigelse i ugemoduler, eller at tilbuddet primært består i beskyttet beskæftigelse kombineret med daglig undervisning. Århus Amt er ved at ændre ungdomstilbuddet til en såkaldt brobygningsskole med halv undervisning og halv aktivitet/praktik som skal fokusere på at forberede eleverne til den efterfølgende erhvervsmæssige beskæftigelse. Brobygningskonceptet indføres for alle

hold fra 2004. Københavns Amt planlægger også at ændre sit nuværende undervisningscentrerede tilbud til et tilbud der består af en kombination af undervisning, aktivitetstilbud og praktik. Det er positivt at der er en vis bredde i ungdomstilbuddene så der er forskellige muligheder at vælge imellem, fx dag- og kosttilbud. Bredden vil formentlig især være til glæde for de stærkere elever. Det er også positivt at nogle amter udvikler ungdomstilbuddet så det i højere grad sigter mod at forberede eleverne på den efterfølgende beskæftigelse ved at integrere erhvervspraktik og andre tiltag til brobygning i forløbet.

Det er imidlertid helt afgørende at ungdomstilbuddet fastholdes som et undervisningscentreret forløb for den enkelte unge så det ikke blot bliver en tidligere placering i et socialpædagogisk aktivitetstilbud end det ellers ville have været. For langt størstedelen af eleverne i ungdomstilbuddene under voksenspecialundervisningen vil det under alle omstændigheder fortsat være vigtigst at fokusere på udviklingen af kommunikative, sociale og personlige kompetencer. Det gælder også i forhold til at forberede eleverne til den fremtidige beskæftigelse i beskyttede værksteder eller under særlige vilkår. Eksemplerne på at ungdomstilbuddet udvikler sig i retning af et kombineret special- og socialpædagogisk tilbud, synes ikke i alle tilfælde at være styret af en pædagogisk vision, men snarere af økonomiske overvejelser.

Længden af ungdomstilbuddet varierer fra minimum et år i Ribe Amt til op imod fire år i Københavns Amt. I Ribe Amt modtager eleverne i ungdomstilbuddet minimum undervisning i et år og maksimalt i tre år. I Københavns Amt er det normale ungdomstilbud p.t. af tre års varighed, men enkelte elever kan få bevilget et kombineret undervisnings- og boophold uden for amtet i endnu et år.

Halvdelen af amterne tilbyder et toårigt undervisningsforløb til unge inden for rammerne af specialundervisning for voksne. Det er tilfældet i Frederiksborg, Roskilde, Storstrøms, Sønderjyllands, Vejle, Århus, Ringkjøbing og Nordjyllands Amter. I Vejle Amt er der dog ikke nødvendigvis tale om et længerevarende undervisningsforløb i to år. Ungdomstilbuddet er organiseret efter en klippekortsmodel hvor eleverne har ret til en grunduddannelse med fuldtidsundervisning i fire semestre a et halvt års varighed. De fire semestre kan spredes over en årrække, men de fleste tager de fire semestre i træk. Eleverne visiteres dog for et år ad gangen til det kombinerede undervisnings- og botilbud på ASV Kolding-Fredericia. I Århus og Nordjyllands Amter kan elever blive visiteret til et tredje skoleår.

Som nævnt har Københavns Amt p.t. som udgangspunkt et treårigt ungdomstilbud. Det samme gør sig gældende for Københavns Kommune, Vestsjællands Amt, Bornholms Regionskommune, Fyns Amt og Viborg Amt. Vestsjællands Amt opererer ligesom Vejle Amt med en klippekortsmodel.

del. Ifølge Amtsrådsforeningen¹ har de fleste amter med et treårigt tilbud i tilknytning hertil en politisk vedtaget læseplan.

Nogle amter har angivet det ugentlige timetal i ungdomstilbuddet. Det svinger fra 21,5 lektioner om ugen i Ribe Amt til 30 lektioner om ugen i Københavns Kommune. Ingen af amterne med et kombineret special- og socialpædagogisk tilbud har angivet det ugentlige lektionstal for undervisningsdelen.

Det er stærkt problematisk at der ikke er en fælles standard på tværs af amterne for hvilket omfang et længerevarende tilbud til unge med særlige behov skal have. De regionale forskelle i tilbuddenes omfang er uacceptable. Det er uforståeligt og kritisabelt at der for ungdomstilbuddene til unge med særlige behov i modsætning til andre typer ungdomsuddannelser, fx de gymnasiale uddannelser, ikke eksisterer nationale bestemmelser om omfang mv. som sikrer at alle unge med særlige behov – uanset geografisk tilhørsforhold – får tilbudt undervisningstilbud af samme omfang.

Det er ikke blot på tværs af amterne der er forskel i ungdomstilbuddenes omfang. Dokumentationen fra Nordjyllands Amt viser at der også er eksempler på markante forskelle i omfanget af de tilbud som sammenlignelige institutioner inden for et amt udbyder.

I Nordjyllands Amt består tilbuddene til unge på specialskolerne for voksne i Aalborg og Himmerland af længerevarende undervisningsforløb af to års varighed. På Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, er det længste undervisningstilbud til unge imidlertid et forløb af et års varighed med undervisning fire dage om ugen. Principielt kan de søge om at blive optaget på tilbuddet flere gange, og tilbuddet kan også søges af andre end unge, men ungdomstilbuddet er fortrinsvis forbeholdt unge førstegangsansøgere mellem 18 og 25 år. Der er således betydelig forskel på omfanget af tilbuddene på de tre voksenspecialskoler der dækker hvert deres geografiske område. Det betyder i praksis at unge med bopæl i eksempelvis Skagen tilbydes et korterevarende undervisningsforløb end unge i eksempelvis Aalborg.

At der i nogle amter reelt er forskel i tilbuddet til en ung med særlige behov afhængigt af vedkommendes geografiske tilhørsforhold, er uacceptabelt.

¹ *Amternes Specialundervisning for Voksne, Amtsrådsforeningen, 2003.*

7.1.2 Målgrupper

Målgrupper på landsplan

Målgrupperne for ungdomstilbuddet er vanskelige at beskrive fordi sprogbrugen om forskellige funktionsnedsættelser ikke er entydig. Det er eksempelvis uklart hvor bredt de enkelte amter definerer gruppen unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Desuden har amterne beskrevet målgrupperne med varierende detaljeringsgrad i selvevalueringsrapporterne. Endelig kan der, som det vil fremgå nedenfor, være forskel på den formelle beskrivelse af målgruppen og de ungegrupper som i praksis modtager et ungdomstilbud.

Nogle amter har valgt at beskrive målgruppen for ungdomstilbuddet som alle unge med funktionsnedsættelser som ikke kan profitere af de ordinære ungdomsuddannelser. Det gælder Københavns Kommune, Vestsjællands Amt, Ribe Amt og Nordjyllands Amt. I praksis dækker disse amters egne undervisningstilbud imidlertid ikke alle unge som kunne være omfattet af beskrivelsen. Københavns Kommune har eksempelvis eksplicit besluttet ikke at udvikle egne undervisningstilbud til unge med høre-, syns- eller bevægelseshæmning.

Generelt er det uklart om unge med specifikke funktionsnedsættelser, fx høre- og synshandicap, tilbydes et lands- eller landsdelsdækkende kosttilbud, men der er tilsyneladende ingen amter som har dagtilbud til unge med syns- og hørevanskeligheder. Amternes lokale ungdomstilbud henvender sig således i praksis først og fremmest til unge med særlige behov, men uden specifikke kommunikations- eller bevægevanskeligheder som det primære handicap. Gruppen amterne beskriver, omfatter derfor unge med en vifte af diagnoser, fx psykisk og/eller fysisk udviklingshæmning, sen udvikling, Aspergers syndrom, ADHD/DAMP, autisme, multiple funktionsnedsættelser, sent erhvervet hjerneskade, socio-emotionelle vanskeligheder, gennemgribende udviklingsforstyrrelser.

Der er dog forskelle mellem amterne på hvor bred en del af gruppen der reelt er omfattet af ungdomstilbuddene. Tilbuddene i nogle amter kan eksempelvis ikke rumme unge med multiple funktionsnedsættelser eller svær autisme. I Københavns Amt får unge med multiple funktionsnedsættelser uden en ja/nej-funktion ca. seks lektioners deltidsundervisning uden for det generelle ungdomstilbud, og unge med infantil autisme får et kombineret undervisnings- og værkstedstilbud. I Ribe Amt er der et særligt specialpædagogisk aktivitets- og udviklingstilbud til unge med meget svære funktionsnedsættelser hvor der gives undervisning i ca. otte lektioner om ugen. I Storstrøms Amt er der tilsyneladende kun et egentlig ungdomstilbud til de syv unge per år som vil kunne benytte kosttilbuddet på Marie Grubbe Skolen. Øvrige unge kan eventuelt deltage i et kombineret undervisnings- og værkstedsprojekt eller i projekter og tilbud med integreret undervisning som udbydes i Storstrøms Amt i henhold til anden lovgivning. Også i Sønderjyllands Amt er der aktuelt kun et egentlig ungdomstilbud til de unge som kan profitere af det toårige kosttilbud på Voksen-

skolen i Tønder. Ringkjøbing Amt fremhæver det som en svaghed ved ungdomstilbuddet at det ikke retter sig mod alle unge med særlige behov, fx svært fysisk handicappede og svært psykisk handicappede med eller uden autisme.

Målgrupper i de udvalgte amter

Dokumentationsmaterialet fra de tre amter viser desuden at der også kan være et misforhold mellem den amtslige definition af tilbuddenes målgrupper og de målgrupper der reelt er omfattet af tilbuddene. Det betyder at ikke alle dem der falder ind under målgruppen, modtager et ungdomstilbud. Endelig viser dokumentationsmaterialet at der kan være variationer i hvilke grupper af unge der er omfattet af tilbuddene på de forskellige institutioner inden for et amt.

Nordjyllands Amter har defineret hvilke handicapgrupper der er omfattet af de længerevarende ungdomstilbud som amtet tilbyder. På lignende vis har Vejle Amt defineret hvilke målgrupper grunduddannelses tilbuddet retter sig mod.

Som tidligere nævnt tilkendegiver Nordjyllands Amt i sin selvevalueringsrapport at amtet tilstræber at der er et tilbud til alle i gruppen af unge der på grund af deres handicap ikke har reel mulighed for at benytte en af de ordinære ungdomsuddannelser. Reelt er der imidlertid betydelig forskel i voksenspecialskolernes elevgrupper. Specialskolen for Voksne, Aalborg, er den af specialskolerne der målt i variationen i elevgruppen og i antallet af elever har det mest omfattende ungdomstilbud. Specialskolen for Voksne, Aalborg, er den eneste af skolerne i Nordjyllands Amt der reelt har et ungdomstilbud til blandt andet multihandicappede. Multihandicappede unge fra hele amtet kan dog henvises til dette tilbud, men det sker ikke altid i praksis, blandt andet på grund af de store geografiske afstande i amtet og målsætningen om at de unge skal modtage det tilbud der ligger nærmest deres bopæl.

Vejle Amt udbyder ifølge amtets selvevalueringsrapport et grunduddannelses tilbud der dækker udviklingshæmmede, autister, multihandicappede og ligestillede. Personer med Aspergers syndrom, sindslidelser eller socialt emotionelle handicap er generelt ikke omfattet af grunduddannelses tilbuddet, men får typisk tilbud om kursusundervisning, eventuelt for efterfølgende at kunne modtage undervisningstilbud på fx VUC. Set i forhold til amtets formulering af hvilke grupper af unge med særlige behov der er omfattet af amtets tilbud, er det bemærkelsesværdigt at ASV Vejle alene definerer psykisk udviklingshæmmede som målgruppen for sit tilbud, og at alle ASV'erne i Vejle Amt i øjeblikket har meget få multihandicappede i deres tilbud. Under institutionsbesøgene begrundede institutionerne dette med at der ikke har været rejst konkrete ønsker om undervisning fra multihandicappede.

Generelt er det påfaldende at andelen af elever med anden etnisk baggrund i både Vejle og Nordjyllands Amter er lavt set i forhold til den andel de statistisk set udgør af gruppen af unge med generelle indlæringsvanskeligheder.

Indtrykket fra institutionsbesøgene i både Nordjylland og Vejle Amter er at flere af institutionerne undlader at tilbyde undervisning til nogle af de unge som ellers principielt tilhører målgruppen. Det sker primært når institutionerne vurderer at en elev ikke er "moden" til at indgå i et undervisningsforløb og/eller vil profitere mere af eksempelvis et værkstedsophold. Der er dog også institutioner der under besøgene gav udtryk for at de indimellem afviser at optage unge hvis de ikke mener de kan magte dem i deres nuværende tilbud. Eksempelvis forsøger Limfjordsskolen at optage både lettere og sværere handicappede, men af praktiske hensyn optages der maksimalt én kørestolsbruger per bogruppe. Under institutionsbesøget påpegede ledelsen også at der er nogle unge som skolen ikke kan magte at undervise.

I modsætning til Vejle og Nordjyllands Amter har Frederiksborg Amt ikke fra central side en ekspliteret politik for hvilke målgrupper der har ret til amtets tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Det er dermed lagt ud til Egedammen at vurdere hvorvidt den enkelte unge kan indplaceres i et af institutionens undervisningstilbud. Antallet af Egedammens tilbud målrettet forskellige grupper af unge med generelle indlæringsvanskeligheder giver et indtryk af at alle relevante målgrupper er dækket ind af Egedammens tilbud. Dette indtryk bekræftes af at de ansatte på Egedammen giver udtryk for at de oplever at institutionen kan rumme alle de elever der bliver henvist, og at der er et passende tilbud til alle. Kun enkelte elever har i tidens løb været vanskelige at indplacere i et af Egedammens tilbud. Det eneste af de tre udvalgte amter hvor alle unge med generelle indlæringsvanskeligheder tilsyneladende får bevilget et længerevarende undervisningstilbud uanset karakteren og omfanget af deres handicap og deres bopæl, er dermed Frederiksborg Amt.

De forhold der kendetegner dækningsgraden af undervisningstilbuddene til unge med generelle indlæringsvanskeligheder er uacceptable på flere måder. For det første er det problematisk når flere amter hverken opererer med en ret til et ungdomstilbud eller sikrer at alle unge med særlige behov i praksis får et tilbud. Resultatet er at der er amter hvor den definerede målgruppe for ungdomstilbuddene og den reelle er forskellig. Fx er der amter hvor unge med de sværeste handicap enten ikke får et længerevarende ungdomstilbud, får et længerevarende tilbud med et stærkt reduceret lektionstal i forhold til amtets øvrige unge med generelle indlæringsvanskeligheder, eller tilsyneladende slet ikke får et undervisningstilbud. En fast kutyme med ringere tilbud til de svageste grupper er ikke tilfredsstillende, og det er uacceptabelt at nogle institutioner vælger at afvise enkelte elever alene ud fra en begrundelse om at de ikke kan magte dem, eller at eleverne ikke er tilstrækkeligt modne. Specialundervisningsstedernes fornemste opgave er netop at tilrettelægge

undervisningen ud fra elevernes aktuelle udviklingssted. Der kan være pædagogiske grunde til kun at tilbyde undervisning i et reduceret lektionstal til individuelle elever, men den gældende kutyme i nogle amter synes i høj grad alene at være betinget af økonomiske og praktiske overvejelser.

For det andet er det problematisk at der i nogle amter er markante forskelle i de tilbud der er til eksempelvis en multihandicappet ung, afhængigt af hvilken institution der ligger nærmest den unges bopæl. Det er uacceptabelt at det geografiske tilhørsforhold på den måde er afgørende for hvilket ungdomstilbud den enkelte har mulighed for at benytte.

Afgrænsning i forhold til de ordinære ungdomsuddannelser

Foruden forskelle i hvor bredt tilbuddene til unge dækker i de forskellige amter, er der forskelle på hvordan amterne afgrænser målgruppen for ungdomstilbuddet i forhold til hvem der burde benytte de ordinære ungdomsuddannelser. Ribe Amt er eksempelvis ved at udvikle et tilbud om fuldtidsundervisning til unge med psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser som også omfatter sindslidende. I Københavns Kommune er unge med sindslidelser derimod hidtil ikke blevet betragtet som en del af den primære målgruppe for ungdomstilbuddet, og her har man i stedet ønsket at henvise denne gruppe til det ordinære uddannelsessystem eller til behandling. Voksen-specialundervisningen i Københavns Amt tilbyder også undervisning af unge sindslidende, men kun mens de er indlagt på den ungdomspsykiatriske afdeling på Glostrup Sygehus. På lignende vis tilbyder Fyns Amt undervisning på ungdomspsykiatrisk afdeling på Odense Universitetshospital.

Flere amter har eller arbejder på at etablere undervisningstilbud til unge som ikke er mentalt retarderede, men som eksempelvis har alvorlige kontakt- og kommunikationsvanskeligheder. Denne gruppe har i mange tilfælde ikke tidligere været dækket af amternes ungdomstilbud, og man har formodet at gruppen kunne benytte de ordinære ungdomsuddannelser. Eleverne har tilsyneladende ikke nødvendigvis deltaget i folkeskolens vidtgående specialundervisning (§ 20.2 i folkeskoleloven), men kan have gået i kommunale specialklasser (§ 20.1 i folkeskoleloven). Det kan fx dreje sig om unge med diagnoser som ADHD/DAMP, Aspergers syndrom, autisme, socio-emotionelle vanskeligheder eller gennemgribende udviklingsforstyrrelser. Planerne om et fuldtidstilbud til unge med psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser i Ribe Amt er et eksempel på et tilbud til denne målgruppe. Ligeledes har Nordjyllands Amt truffet en politisk beslutning om at der skal udvikles et tilbud til unge med ADHD/DAMP, og Ringkjøbing Amt har planer om at udvide ungdomstilbuddet til også at gælde unge med gennemgribende udviklingsforstyrrelser. Fyns Amt har en meget bred målgruppe for sit ungdomstilbud som også omfatter funktionelle analfabeter. Også andre amter arbejder på at udvikle tilbud til elevgrupper som traditionelt ikke har været omfattet af ungdomstilbuddet under lov om specialundervisning for voksne. Endelig har nogle amter også undervisningstilbud til unge med svære bevægelsesvanskeligheder, fx Fyns Amt.

Det er positivt at amterne og institutionerne fortsætter med at redefinere målgrupperne for ungdomstilbuddet og udvikle nye tilbud i takt med at der opstår nye undervisningsbehov. Ungdomstilbuddets målgruppe må dog ikke blive så bred at den omfatter unge som med specialundervisning og specialpædagogisk bistand og støtte ville kunne gennemføre en ordinær ungdomsuddannelse. De ordinære ungdomsuddannelser skal fortsat være omfattet af sektoransvarlighedsprincippet. Institutionerne for specialundervisning for unge og voksne kan imidlertid hjælpe de ordinære ungdomsuddannelser med at leve op til sektoransvarlighedsprincippet ved at udvikle koncepter og ydelser der bidrager til at fastholde elever med særlige behov i det ordinære system. Ydelserne kan eventuelt udføres som indtægtsdækket virksomhed.

7.1.3 Fødekæde

Målgruppen for amternes ungdomstilbud varierer ikke kun med hensyn til karakteren og sværhedsgraden af de unges funktionsnedsættelser. Tilbuddene henvender sig også til forskellige aldersgrupper. På baggrund af amternes selvevalueringsrapporter tegner der sig et billede af at amterne øst for Storebælt samt Viborg Amt giver tilbud til unge mellem 16 og 21 år eller umiddelbart efter undervisningspligtens ophør. I Fyns, Ribe, Århus, Vejle og Ringkjøbing Amter gives tilbuddet hovedsageligt til unge fra 18-års-alderen. I Ribe Amt er der taget en politisk beslutning om at tilbuddet først skal gives fra det kalenderår hvor den unge fylder 18 år. I Sønderjyllands og Nordjyllands Amter er der tilsyneladende ikke nogen samlet politik eller praksis for hvilke aldersgrupper man optager i ungdomstilbuddene.

Dokumentationsmaterialet fra institutionerne i de udvalgte amter bekræfter dette overordnede billede, men viser samtidig at billedet ikke nødvendigvis er dækkende for praksis på alle institutioner inden for de enkelte amter.

Blandt de institutioner der har været involveret i evalueringen, optager både Egedammen, specialskolerne for voksne i Himmerland og Aalborg, Limfjordsskolen og ASV Kolding-Fredericia typisk de unge umiddelbart efter at de har afsluttet deres grundskoleforløb. På Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, indskrives man også unge under 18 år, men ungdomstilbuddet er fortrinsvis beholdt unge mellem 18 og 25 år.

Grunduddannelsestilbuddet på ASV'erne i Vejle Amt retter sig ikke specifikt mod unge. I stedet henvender det sig til personer med generelle indlæringsvanskeligheder som ikke tidligere har modtaget grunduddannelsestilbuddet, eller som ikke har opbrugt alle de "klip" de er berettigede til. I praksis er der også stor spredning i alderssammensætningen i Horsens og Vejle. ASV Horsens' grunduddannelsestilbud omfatter i øjeblikket personer i alderen 17 til 56 år, og på ASV Vejle er eleverne fra under 20 til 60 år. I ASV Kolding-Fredericias tilsvarende dagtilbud er der ikke den samme aldersspredning. Her omfatter både dagtilbuddet og det kombinerede undervisnings- og

botilbud unge der netop har afsluttet deres grundskoleforløb. ASV Kolding-Fredericia er dermed den eneste institution i Vejle Amt der har et reelt ungdomstilbud til den gruppe af unge der ikke ønsker eller kan profitere af et kombineret undervisnings- og botilbud.

Når alderssammensætningen i tilbuddene varierer, er der naturligvis også forskel på hvorfra i systemet eleverne i de enkelte tilbud kommer. I de tilfælde hvor de unge typisk starter i ungdomstilbuddet i umiddelbar forlængelse af deres grundskoleforløb, er der en automatisk brobygning mellem de to undervisningsforløb. Muligheden for praktikophold på disse institutioner er også et vigtigt element i brobygningen. Samtidig begrænser den direkte overgang fra grundskole til ungdomstilbuddene risikoen for at nogle unge ufrivilligt ryger ud af uddannelsessystemet.

På de institutioner der først optager de unge efter de er fyldt 18 år, og typisk når de er endnu ældre, forholder det sig anderledes. I disse tilfælde er der ikke en automatisk brobygning mellem uddannelsesniveauerne, og der opstår et vakuum i de unges undervisningsforløb. Dette vakuum er blevet øget af at mange kommuner de senere år har valgt at nedlægge muligheden for et 11. grundskoleår for elever med særlige behov. Derudover er det indtrykket fra institutionsbesøgene at den manglende direkte overgang fra grundskole til ungdomstilbud betyder at nogle unge aldrig får et ungdomstilbud. Under interviewene gav alle de institutioner hvor de unge ikke optages direkte efter grundskolen, udtryk for at de tror at der er unge i målgruppen der ikke henvises til deres tilbud.

Der er således flere uheldige konsekvenser ved at tilbuddene til unge flere steder først optager de unge fra 18-års-alderen.

7.2 Visitation, afdækning og individuelle undervisningsplaner

Dette og de følgende afsnit bygger alene på dokumentationsmaterialet fra de tre udvalgte amter. I alle disse amter foregår visitationen, afdækningen og udarbejdelsen af individuelle undervisningsplaner decentralt på de enkelte institutioner.

7.2.1 Visitation

På alle institutioner er det forstanderen der har det overordnede ansvar for visitationen af kommende elever. I praksis er det typisk forstanderen eller afdelingsledere der varetager visitationen, eventuelt i samarbejde med et internt visitationsudvalg med repræsentanter for andre relevante personalegrupper.

På alle institutioner sker visitationen af den enkelte unge på baggrund af en konkret henvendelse fra eller dialog med den afgivende institution (børnespecialskole, specialklasse) og/eller den enkeltes elevs netværk (forældre, sagsbehandler, bosted e.l.).

Enkelte institutioner holder desuden jævnlige møder med repræsentanter for de afgivende institutioner. Møderne har enten til formål at drøfte potentielle kommende elever og vurdere dem med henblik på praktikophold på voksenskolen og relevant indplacering i forhold til skolens tilbud. Andre steder holdes der informationsarrangementer for potentielle kommende elever og deres netværk.

På de fleste institutioner kommer de elever der er visiteret til et tilbud, på besøg på institutionen inden undervisningsforløbet start. På ASV Horsens, på Specialskolen for Voksne, Himmerland, Specialskolen for Voksne, Aalborg, og i enkelte tilfælde på Limfjordsskolen tilbydes potentielle elever at komme i praktik på institutionen inden undervisningsforløbet start. På ASV Kolding-Fredericia og på Egedammen kommer alle som hovedregel i praktik inden start. Begge institutioner fremhæver i deres selvevalueringsrapporter praktikken som et vigtigt element i afklaringen af kommende elevers forudsætninger, færdigheder og behov.

7.2.2 Afdækning

Institutionerne afdækker på forskellige måder elevernes forudsætninger, færdigheder og behov. Variationen gælder både omfanget af institutionernes indsats i forhold til afdækning og hvordan den foregår. Det er bemærkelsesværdigt at variationen ikke blot er fremtrædende på tværs af de tre amter, men også blandt institutioner inden for samme amt.

I Vejle Amt er institutionernes rolle i forhold til afdækningen generelt omfattende og illustreres blandt andet i at alle lærere har gennemført grundlæggende kurser i pædagogisk afdækning. På Egedammen i Frederiksborg Amt bliver et mindre antal elever pædagogisk afdækket.

Blandt institutionerne i Nordjyllands Amt ses den største variation i afdækningens karakter inden for samme amt. Limfjordsskolens indsats i forhold til afdækning er meget begrænset. Det skyldes at skolen ikke selv foretager en afdækning af eleverne, men opnår indsigt i den enkeltes kompetencer og særlige behov via den indledningsvise og løbende dialog med de afgivende institutioner, elevens netværk og besøg i elevens hjem før undervisningen begynder. I modsætning hertil er indsatsen på Specialskolen for Voksne, Himmerland, omfattende. Her foretages der en pædagogisk afdækning af alle elever inden for en tomåneders periode medmindre der foreligger en nogenlunde frisk afdækning allerede.

Variationen i omfanget af institutionernes afdækningspraksis betyder at der er forskel på i hvilket omfang institutionerne sikrer en afdækning af den enkelte elevs forudsætninger, færdigheder og behov.

Det er dog vigtigt at fremhæve at i de tilfælde hvor der sker en afdækning via test, gennemføres disse af personale med særlige kvalifikationer i forhold til afdækning, vejledning, specialpædagogik e.l. Indtrykket er således at de personer der varetager afdækningen i dag, er kvalificerede til det, men at der er behov for en større grad af tværfaglighed i afdækningen, og at der dermed foruden pædagogiske test også anvendes eksempelvis psykologiske test.

7.2.3 Individuelle undervisningsplaner

Alle institutioner udarbejder individuelle undervisningsplaner for hver enkelt elev. I sin selvevalueringsrapport skriver Limfjordsskolen dog at man her ikke hidtil har fundet det produktivt at basere undervisningen på individuelle undervisningsplaner. Planernes form og processen omkring udarbejdelsen har derfor afvejet fra praksis andre steder. På baggrund af et krav fra forvaltningen har forstanderen dog besluttet at ændre udformningen af de individuelle undervisningsplaner. Det er kritisabelt at Limfjordsskolen i årevis har kunnet udarbejde individuelle undervisningsplaner der afviger fra forvaltningens krav uden påtale. Omvendt er det positivt at både forvaltningen og forstanderen nu har taget initiativ til at ændre praksis.

Blandt de øvrige institutioner er der både forskelle og ligheder med hensyn til karakteren af de individuelle undervisningsplaner, hvornår de udarbejdes, hvem der medvirker til at formulere dem, og hvordan man arbejder med at evaluere og justere undervisningsplanernes mål og indhold.

Nogle institutioner har en standard-skabelon eller et standard-skema for individuelle undervisningsplaner. Andre har en nedskrevet procedure for udarbejdelsen af individuelle undervisningsplaner, men ikke en generel skabelon. Institutionerne i Vejle Amt har haft tradition for at bruge den samme skabelon for individuelle undervisningsplaner.

Generelt er det karakteristisk for undervisningsplanerne at deres indhold, herunder formuleringerne af mål relaterer sig til de oplysninger institutionerne har fået i forbindelse med visitationen, til den indledningsvise afdækning og til læreres observationer af eleven i løbet af den første undervisningstid. Da afdækningen og den eventuelle observation som hovedregel strækker sig over en længere periode, betyder det at ingen af institutionerne udarbejder individuelle undervisningsplaner før undervisningens start. I stedet udarbejder de planerne i løbet af to uger til to måneder efter undervisningens start. Flere af de institutioner der udarbejder individuelle undervisningsplaner inden for to uger efter undervisningens start tilkendegiver i deres selvevalueringsrapporter at det kan være vanskeligt at nå fordi afdækningen ikke nødvendigvis er afsluttet så tidligt i forløbet.

Med målet om at den individuelle undervisningsplan skal afspejle elevens forudsætninger, færdigheder og behov, er det en hensigtsmæssig praksis at institutionerne først udarbejder de individuelle undervisningsplaner efter at undervisningen er begyndt. Det sikrer at der skabes en sammenhæng mellem elevernes forudsætninger, færdigheder og behov og mål og indhold i de individuelle undervisningsplaner.

I udarbejdelsen af individuelle undervisningsplaner, herunder opstillingen af mål, involverer institutionerne eleverne i det omfang eleverne kan magte det, og eventuelt elevens netværk. Typisk er det den enkelte elevs kontaktlærer e.l. der udarbejder et forslag som eleven og dennes netværk kan kommentere og komme med ændringsforslag til. Generelt er det dog indtrykket fra institutionernes selvevalueringsrapporter og institutionsbesøgene at eleverne kan involveres i langt højere grad end de bliver i dag. Dette understøttes af elevundersøgelsen hvor en af observationerne er at de interviewede elever på flere af institutionerne har begrænset eller intet kendskab til deres individuelle undervisningsplan eller indholdet af den. Flere af institutionerne fremhæver også i deres selvevalueringsrapporter at de er blevet opmærksomme på at der er et udviklingspotentiale i forhold til formuleringen af de individuelle undervisningsplaner. Dels kan processen udvikles så den sikrer en større elevinddragelse og dermed sikrer at eleverne er bevidste om undervisningens formål. Dels kan institutionerne arbejde med at sikre at undervisningsplanerne i højere grad bliver formuleret i et sprog eller på en måde som eleverne er fortrolige med, så de kan være aktive medspillere i undervisningen.

Alle institutionerne har i deres selvevalueringsrapporter og/eller under besøgene fremhævet vanskeligheder ved at formulere mål i de individuelle undervisningsplaner. En af årsagerne til dette kan være at der er meget få centralt formulerede mål for undervisningen, og at de der er, er meget generelt formuleret. Det er derfor op til institutionerne selv at fastlægge hvilket overordnet mål undervisningen skal sigte mod. Institutionerne giver udtryk for at det er muligt og også lykkes for dem at formulere konkrete og evaluerbare mål i forhold til funktionelle færdigheder, mens de finder det langt mere vanskeligt når det gælder mål i forhold til personlige og sociale kompetencer. Erkendelsen af at målformuleringer er vigtige, men vanskelige, har ført til at de tre voksenspecialskoler i Nordjyllands Amt alle har sat fokus på målformuleringerne i de individuelle undervisningsplaner. Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, har her en god praksis med at lægge vægt på at formulere målene i de individuelle undervisningsplaner så de er målbare, og for hvert mål markere hvilken måltype der er tale om. Målene er eventuelt billedbaserede fordi det i nogle tilfælde fungerer bedst for eleven. På Specialskolen for Voksne, Himmerland, er der på lignende vis fokus på at sikre at de individuelle undervisningsplaner indeholder konkrete og evaluerbare mål samt både kort- og langsigtede mål.

Ikke blot formuleringen af mål, men også fokus i og brugen af individuelle undervisningsplaner er et emne som institutionerne generelt har fokus på og gør eller har gjort meget for at udvikle. På Egedammen og ASV Horsens lægger man eksempelvis meget vægt på at tage udgangspunkt i elevens stærke sider og interessefelter. Erfaringen med at fokusere på styrkesider er at det i sig selv giver den kommende elev et løft. På Specialskolen for Voksne, Aalborg, har en forbedring af kvaliteten af de individuelle undervisningsplaner været et indsatsområde de seneste fem år. Nu er ambitionen at udvide planerne til at være uddannelsesplaner med et bredere sigte i forhold til elevens øvrige liv ud over selve undervisningsforløbet. Formålet er blandt andet at sikre at fokus bliver rettet mod hvad undervisningen skal bruges til. På ASV'erne i Vejle Amt og i særlig grad på ASV Horsens er fokus i forhold til de individuelle undervisningsplaner i særdeleshed rettet mod den løbende sikring og dokumentation af den enkeltes progression i forhold til målene. De metoder der anvendes i dette arbejde, er blandt andet logbøger, portfoliosystemer, fast ugentlig tid for vejledning og rådgivning i forhold til individuelle undervisningsplaner, og Marte Meo-metoden.

Disse metoder fremstår som relevante for at sikre at individuelle undervisningsplaner anvendes som et aktivt redskab i undervisningen. Metoderne kan også sikre at eleverne føler at de er involveret i at formulere og løbende justere de individuelle undervisningsmål.

Alle institutioner fremhæver i deres selvevalueringsrapporter at mål og indhold i de individuelle undervisningsplaner bliver evalueret og justeret løbende. Indtrykket er dog at en systematisk og skriftlig evaluering og justering af mål og indhold generelt er begrænset til at foregå i forbindelse med revisitationsmøder o.l. Én undtagelse er her Specialskolen for Voksne, Himmerland, hvor de individuelle undervisningsplaner evalueres og suppleres med nye mål fire gange årligt i forbindelse med opstart på en ny projektperiode. Dette sker i samarbejde med eleven og så vidt muligt også dennes pårørende. En anden undtagelse er ASV Horsens, som har et omfattende fokus på den individuelle undervisningsplan som et dynamisk dokument. Den gode praksis er her dels systemet med et fast ugentligt tidsrum hvor eleverne får rådgivning og vejledning i forhold til deres individuelle undervisningsplan, dels logbogssystemet. De elever fra ASV Horsens der indgik i elevundersøgelsen, udtrykte stor tilfredshed med logbogssystemet og begrundede det med at de derved oplevede at udvikle sig. En generel konklusion fra elevundersøgelsen er da også at den enkelte oplever et ansvar når vedkommende er bevidst om målet med undervisningen.

7.2.4 Revisitation

I de tre udvalgte amter afspejler institutionernes praksis med hensyn til revisitation i høj grad tilbuddenes forskellige længde og hvorvidt tilbuddene gives som et samlet forløb eller er opdelt i forløb af kortere varighed.

Det er således karakteristisk for dagtilbuddene på institutionerne i Vejle Amt at der foretages revisitation en til to gange årligt. På den måde afklarer man om det er mest relevant at den enkelte elev fortsætter et halvt år mere i umiddelbar forlængelse af et afsluttet semester, eller om det er mere relevant at eleven laver noget andet i en periode og så eventuelt modtager mere undervisning senere hen. Beslutningen tages i dialog med eleven og dennes netværk. ASV Kolding-Fredericia fremhæver i sin selvevalueringsrapport at styrken ved den halvårslige revisitation er at den sikrer at der følges op på elevernes undervisning, og at ingen elev modtager undervisning uden at der kan dokumenteres et udbytte heraf. Samtidig er et argument at det giver sikkerhed for at elever der ikke er motiveret for undervisning, stopper og dermed ikke spilder sit grunduddannelses tilbud.

På specialskolerne for voksne i Himmerland og Aalborg foretages en årlig revisitation hvor der på baggrund af status for elevens hidtidige undervisning tages stilling til om eleven skal tilbydes yderligere et års undervisning. På Specialskolen for Voksne, Vendsyssel, er der ikke et fast tidspunkt for revisitation.

På Limfjordsskolen afholdes der en årlig elevkonference hvor medarbejdere fra skolen, eleven og personer fra elevens netværk deltager. På konferencen bliver der gjort status over elevens kompetenceudvikling og fremtidsperspektiver, herunder om eleven skal fortsætte på skolen yderligere et år efter første eller andet år.

Frederiksborg Amts tilbud om et samlet toårigt forløb betyder at der ikke i udgangspunktet foretages revisitation i Egedammens ungdomstilbud. Afhængigt af hvilket tilbud der er tale om, afholdes der dog en til to gange om året en elevkonference.

Praksis på Egedammen minder således om den faste kutyme på uddannelserne i det ordinære ungdomsuddannelsessystem. Eleverne på disse uddannelser er på forhånd sikret retten til at deltage i det fulde undervisningsforløb. Det er problematisk at samme ret og praksis ikke gælder for ungdomstilbud til unge med særlige behov. Det er dog positivt at flere af institutionerne med ungdomstilbud i stedet for decideret revisitation har implementeret en model der primært fokuserer på at sikre at der sker en progression i den enkelte unges undervisningsforløb, frem for en stillingtagen til hvorvidt den enkelte kan fortsætte i undervisningsforløbet.

7.3 Undervisningen

7.3.1 Tilrettelæggelse

På alle institutioner er der som udgangspunkt tale om holdundervisning, og på de institutioner hvor der er mere end én ungegruppe, er eleverne typisk inddelt i grupper med udgangspunkt i enten deres handicaptyp, specifikke behov, kompetencer eller undervisningsmål. Dannelsen af hold synes således i udstrakt grad at tage udgangspunkt i elevernes individuelle forudsætninger, færdigheder og behov. Enkelte af institutionerne udtrykker dog at dannelsen af hold (også) afspejler hvad der er praktisk muligt inden for de eksisterende ressourcemæssige og fysiske rammer. Det individuelle hensyn kunne derfor i nogle tilfælde sikres i større grad hvis der var ressourcer til oprettelse af flere hold end tilfældet er i dag.

På nogle institutioner foregår undervisningen altid i en stamgruppe, mens den på andre i større eller mindre omfang også foregår på tværs af stamgrupperne. Dette sker typisk når der er tale om undervisning i valgfag o.l. Netop holdinddelingen har været et fokus i elevundersøgelsen. De interviewede elever gav i den sammenhæng udtryk for at en fast gruppeinddeling og en fast tilknyttet lærer kan blive så tæt at nogle elever oplever at være isolerede i forhold til andre elever på institutionen. Set i dette lys er det forståeligt at de interviewede generelt efterlyser flere arrangementer for hele institutionen som kan give fælles oplevelser og mulighed for at lære nogle nye at kende. På den måde kan arrangementerne medvirke til at der skabes venskaber og fællesskaber, som eleverne mener er en vigtig funktion for institutionerne. Når institutionerne fastlægger balancen mellem faste og varierede strukturer, er det vigtigt at disse udmeldinger fra de interviewede elever tages i betragtning. Samtidig er det dog også vigtigt at have in mente at elevgrupper der ikke har været omfattet af elevundersøgelsen, kan have markant andre behov for struktur og forudsigtelighed.

Evalueringen har givet det indtryk at institutionerne har fundet en hensigtsmæssig balance mellem holdundervisning og individuel tilrettelæggelse. Hvor holdundervisningen i høj grad bidrager til at udvikle elevernes sociale kompetencer, sikrer den individuelle tilrettelæggelse i særdeleshed at eleverne udvikler de funktionelle færdigheder. Det er indtrykket at jo mere institutionerne fokuserer på den individuelle undervisningsplan som et grundlag for undervisningens tilrettelæggelse, des mere formår de at sikre undervisningens individuelle perspektiv. For at det individuelle perspektiv sikres, er det derfor vigtigt at alle institutioner anvender individuelle undervisningsplaner som udgangspunkt for undervisningens tilrettelæggelse.

7.3.2 Indhold og form

Den undervisningsform som institutionerne tilbyder, kan overordnet inddeles i fagundervisning, funktionsundervisning og projektundervisning. Fagundervisning er mest fremtrædende på ASV Vejle, hvor grunduddannelsen er opbygget af en række fagmoduler, fx dansk og idræt. Funktionsundervisning er den mest udbredte undervisningsform blandt de fleste af institutionerne og fokuserer på at udvikle elevernes evner til at varetage bestemte funktioner som eksempelvis indkøb og madlavning. Traditionelle fag som dansk og matematik er her en integreret del af undervisningen. Projektundervisningsformen er mest fremtrædende på Limfjordsskolen, hvor en del af undervisningen består af projekter som at øve og fremvise en teaterforestilling, afholde en koncert e.l. Bredden i de elevgrupper som nogle af institutionerne har, gør det vanskeligt at sige noget generelt om relevansen af de forskellige undervisningsformer. Det lovfæstede mål om at undervisningen skal forbedre elevernes funktionelle færdigheder og sikre dem en bedre mulighed for aktivt at deltage i samfundslivet, peger dog på at en undervisningsform der kombinerer teori og praksis, er vigtig.

Det er indtrykket fra de beskrivelser af og refleksioner over undervisningen som institutionerne har leveret, at det specifikke indhold af undervisningen generelt bestemmes ud fra overvejelser om hvad undervisningen for den enkelte skal føre til. Dette er i overensstemmelse med den forståelse af meningen med undervisningen som interviewpersonerne i elevundersøgelsen fremhæver. De giver alle udtryk for at meningen med undervisningen for dem er at kunne klare hverdagslivet, at lære at klare sig selv og at få venner og sociale kompetencer. Hvilket specifikt undervisningsindhold der kan sikre at denne mening nås, varierer for de enkelte elever. Elevundersøgelsen giver indtryk af at der generelt er forskel på hvilket specifikt indhold de kommunikationsstærke henholdsvis kommunikationssvage elever mener kan indfri deres behov i forhold til at "kunne klare hverdagslivet" og "klare sig selv". Dette skal naturligvis ses i lyset af at den voksertilværelse de skal forberedes til, varierer med hensyn til blandt andet boform og erhvervstilknytning, og at de kompetencer eleverne kan og skal opnå, derfor også varierer.

Konklusionen fra elevundersøgelsen er at de interviewede elevgrupper oplever undervisningens indhold som mest interessant når det relaterer sig til personlige interesser og til konkrete forhold som den enkelte ønsker at lære noget om. For de bedst kommunikerende er almen viden særligt væsentligt, mens alle ser det som vigtigt at skabe sammenhæng mellem undervisningens indhold og fremtidens mål i voksenlivet. Konkret giver de interviewede elever udtryk for at samværsregler, konfliktløsning og kammeratskab er vigtigt at lære. Elevernes vægtning af at undervisningen skal bidrage til at udvikle det sociale og personlige, hænger godt sammen med hvad institutionerne vægter. Alle institutionerne fremhæver med andre ord at den personlige og sociale udvikling er et centralt fokus i deres undervisning af de unge med generelle indlæringsvanskeligheder.

En anden konklusion fra elevundersøgelsen er at de interviewede elevgrupper er mest begejstrede for undervisning der underbygger en personlig udvikling, og foretrækker projekter og temaer hvor meningen med undervisningen hele tiden er synlig for den enkelte. Endelig er en konklusion fra elevundersøgelsen at brug af billedmedier i undervisningen øger elevernes – ikke mindst de svages – evne til selv at udtrykke sig og huske undervisningen. Eksempelvis var eleverne bedre i stand til at udtrykke sig om det arbejde de havde lavet, på de institutioner hvor eleverne havde deres egne oplevelser på cd-rom, hvor man havde en instruktion via billeder, eller hvor Marte Meo-metoden blev anvendt.

7.3.3 Sammenhæng og helhed

Ungdomstilbuddenes længerevarende karakter, inddelingen i stamhold og et begrænset antal lærere om undervisningen af den enkelte elev sikrer i sig selv en form for sammenhæng i undervisningen. Dette understøttes af at de fleste af institutionerne lægger en del ressourcer i udveksling af informationer og koordination mellem de lærere der underviser den samme gruppe elever. Flere institutioner har også implementeret lærerteam der fremstår som en god praksis i forhold til at sikre yderligere sammenhæng og helhed i ungdomstilbuddet.

I Vejle Amt hvor dagundervisningsforløbene formelt kun strækker sig over et halvt år ad gangen, er sammenhængen i det samlede grunduddannelsesforløb umiddelbart mindre åbenlys end den er på de øvrige institutioner hvor der planlægges et undervisningsforløb for minimum et år ad gangen. Til gengæld sikrer den udstrakte brug af logbogssystemet i Vejle Amt at sammenhæng i de korte undervisningsforløb bliver indfriet.

Limfjordsskolens og ASV Kolding-Fredericias integrerede undervisnings- og botilbud sikrer desuden en helhed i den enkelte elevs liv i den tid eleven er i ungdomstilbuddet. Som ASV Kolding-Fredericia skriver i sin selvevalueringsrapport, så muliggør et integreret tilbud at det der arbejdes på i undervisningen, kan følges op i fritiden, og at der kan undervises i områder der efterspørges fra socialpædagogisk side.

Blandt dagtilbuddene er der ikke den samme automatiske sikring af helhed. I flere af dagtilbuddene tilstræber man dog at opnå denne sammenhæng og helhed i den enkelte elevs liv ved fx en tæt kontakt til elevernes forældre eller boinstitution. Eksempelvis fremstår Egedammen som en institution der lægger vægt på en daglig kontakt til og samarbejde med elevernes forældre for at sikre at der bliver overensstemmelse mellem de mål som der arbejdes hen imod i undervisningen, og det som der arbejdes hen imod i hjemmet. Den tætte kontakt til forældre er dog primært et fænomen i de tilbud der hovedsageligt modtager elever umiddelbart efter afsluttet grundskole. Særligt ASV Horsens og ASV Vejle, som har den ældste elevgruppe, lægger på den anden side meget vægt på kun at inddrage pårørende i begrænset omfang. Det begrundes de med at elever-

ne er voksne mennesker med ret til selv at bestemme hvor meget de vil have deres pårørende inddraget.

Alle institutioner fremhæver at specialpædagogisk rådgivning og vejledning er en integreret del af undervisningen der varetages af lærerne. Enkelte institutioner har da også lærere med vejlederuddannelse/vejlederkurser bag sig, og i tilbuddet til autister på Specialskolen for Voksne, Aalborg, lægger man vægt på at sikre et helhedstilbud bestående af både special- og socialpædagogik. Generelt er indtrykket dog at specialpædagogisk rådgivning og vejledning ved specialister er begrænset. Under institutionsbesøgene udtrykte især en del af de interviewede lærergrupper da også at det ville være hensigtsmæssigt med øget specialpædagogisk rådgivning og vejledning. Særligt øgede muligheder for at trække på psykologer og fysioterapeuter blev fremhævet. På Limfjordsskolen gav de interviewede imidlertid udtryk for at skolen bevidst søgte at minimere omfanget af specialpædagogisk bistand for at undgå en u hensigtsmæssig afbrydelse af et længerevarende undervisningsforløb.

På ingen af institutionerne er de ergoterapeuter, fysioterapeuter, socialrådgivere, psykologer, mfl. der bidrager med specialpædagogisk rådgivning og vejledning, ansat ved institutionerne. Typisk er der tale om personale ansat og fysisk placeret i forvaltningen som enten tilkaldes efter behov eller kommer på faste ugentlige tidspunkter. Indtrykket er dog at mange institutioner kun i begrænset omfang benytter sig af denne mulighed set i forhold til at de underviser unge med mange forskellige former for fysiske og psykiske handicap. Det er betænkeligt at den tværfaglige ekspertise er så ringe repræsenteret på institutionerne.

7.4 Underviserne

Der er forskel på hvad institutionerne opfatter som fornøden uddannelsesmæssig kompetence i forhold til at varetage undervisningen af unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Forskellene i de uddannelsesmæssige karakteristika ved institutionernes nuværende underviserstab samt indsats og prioriteringer i forhold til efter- og videreuddannelse afspejler i høj grad dette.

På alle institutioner varetages undervisningen enten udelukkende eller hovedsageligt af læreruddannede. På de institutioner hvor andet personale er tilknyttet undervisningen, er der primært tale om pædagoger eller pædagogmedhjælpere. Limfjordsskolen har desuden én underviser der er uddannet dramaturg, mens én underviser på Specialskolen for Voksne, Aalborg, er uddannet musikerterapeut.

På Egedammen er indstillingen den at en læreruddannelse og lærerpersonligheden er afgørende og at ingen andre faggrupper kan erstatte lærernes kvalifikationer. Blandt institutionerne i Nordjyl-

lands Amt er indstillingen også at læreruddannet personale skal udgøre kernen i undervisningspersonalet. De nordjyske institutioner giver imidlertid også udtryk for at det er hensigtsmæssigt at undervisningspersonalet også omfatter andre faggrupper, og fremhæver at tværfagligheden bør styrkes og gøres mere veldefineret.

Institutionerne i Vejle Amt fremstår som de institutioner der har den højeste grad af prioritering af at de lærere der varetager undervisningen af unge med generelle indlæringsvanskeligheder, er speciallæreruddannede eller har en diplomuddannelse i specialpædagogik. Alle tre ASV'er har både i deres selvevalueringsrapporter og under institutionsbesøgene fremhævet at deres mål er at alle lærere skal have en diplomuddannelse i specialpædagogik, og alle tre institutioner anvender mange ressourcer på efteruddannelse for at sikre dette. Blandt specialskolerne i Nordjyllands Amt er der også en holdning til at speciallæreruddannelse eller tilsvarende er det optimale, men indsatsen for at sikre dette mål er ikke så fremtrædende som blandt institutionerne i Vejle Amt. Hverken Limfjordsskolen eller Egedammen prioriterer i samme grad at lærerne er særskilt uddannede i specialpædagogik. Egedammen udtrykker dog et ønske om at flere tager specialpædagogisk efteruddannelse, og den interviewede lærergruppe efterlyste generelt mulighed for at deltage i længerevarende efter- og videreuddannelsesforløb. En barriere for at opfylde dette ønske er at institutionen mangler efteruddannelsesmidler. På Limfjordsskolen er den grundlæggende holdning at lysten og gejsten til at varetage undervisningen af skolens elevgrupper er vigtigere end den enkeltes uddannelsesbaggrund. Lærerne opfordres dog til at tage en diplomuddannelse, men ikke specifikt i specialpædagogik. Tilskyndelsen for den enkelte kan dog også formodes at være begrænset fordi reglen er at det alene er transport og kursusudgifter ved ekstern efter- og videreuddannelse der finansieres af skolen, mens lærerne selv skal dække den tid de bruger.

Det samlede indtryk er at institutionernes fokus på efteruddannelse generelt er højt. Alligevel er det vigtigt at fremhæve at indtrykket fra institutionsbesøgene er at de fleste institutioner prioriterer efteruddannelse af de lærere der varetager undervisningen af elever med generelle indlæringsvanskeligheder, lavere end efteruddannelse af de der underviser personer med specifikke handicap. Denne prioritering er uheldig.

På alle institutioner gennemføres der medarbejderudviklingssamtaler eller lignede der fokuserer på at afdække den enkelte lærers efteruddannelsesbehov og -ønsker. Særligt ASV Horsens har implementeret et omfattende system til at afdække efteruddannelsesbehov. Her afholdes der årligt både medarbejderudviklingssamtaler, uddannelsessamtaler og samtaler med de enkelte team. Hvor fokus i de to førstnævnte samtaler er de individuelle behov og ønsker, fokuserer teamsamtalerne på at afdække teamets samlede eller primære behov for kompetenceudvikling.

Flere institutioner påpeger at efter- og videreuddannelsesudbuddet i forhold til undervisning af voksne med generelle indlæringsvanskeligheder er begrænset. De efterlyser en landsdækkende database med oversigt over efter- og videreuddannelses tilbud der er relevante for undervisere af personer med generelle indlæringsvanskeligheder.

Elevundersøgelsen indikerer at der er en udpræget grad af tilfredshed med underviserne uanset variationerne i undervisernes uddannelsesbaggrund, formelle kompetenceniveau og institutionernes prioriteringer mv. i forhold til kompetenceudvikling. På alle de institutioner der indgik i elevundersøgelsen, føler de interviewede sig respekterede og vellidte. De oplever at blive set, hørt og forstået og ser lærernes personlige kompetencer som en vigtig årsag til det. På alle institutionerne oplever de interviewede elever også at have lærere der kan give en form for modspil som de mener er vigtig fordi det viser at læreren tror på elevens stærke sider og på at eleven kan udvikle sig. Eleverne lægger også vægt på lærere der kan engagere, selv er engagerede og aktivt deltager i undervisningen. Sammenfattende giver elevundersøgelsen indtryk af at underviseren har en central funktion som både tryghedsbase, rollemodel og modspiller, og at relationen mellem elev og lærer har stor betydning. Endelig fremhæver eleverne i undersøgelsen at den gode lærer blandt andet er den der har humor og godt humør og har lært eleven noget som eleven forventer vil være vigtigt i fremtiden. Dette understøtter endnu engang at undervisningens formål set med elevernes øjne er at bidrage til at de kan "klare hverdagslivet" og "klare sig selv".

7.5 De fysiske rammer

Der er markant forskel mellem de tre amter med hensyn til standarden af de undervisningslokaler, udendørsfaciliteter og undervisnings- og hjælpemidler som institutionerne råder over eller har adgang til.

Både i Vejle Amt og Nordjyllands Amt er standarden for de fysiske rammer generelt høj. Institutionerne i begge amter giver overvejende udtryk for at de har velegnede og veludstyrede lokaler, at udendørsfaciliteterne generelt er tilfredsstillende, og at institutionerne er veludrustede med hensyn til hjælpe- og undervisningsmidler eller har god adgang til disse via amtscentralen. ASV Vejle giver dog udtryk for at de fysiske rammer ikke er velegnede til multihandicappede og heller ikke kan rumme mange bevægelseshandicappede på én gang. På lignende vis sætter de fysiske rammer på Limfjordsskolen som tidligere nævnt grænser for hvor mange kørestolsbrugere skolen kan optage per bogruppe. Det er uacceptabelt hvis de fysiske rammer på nogle institutioner er afgørende for om en ung med generelle indlæringsvanskeligheder tilbydes et relevant undervisningsforløb.

I Frederiksborg Amt er der et stort potentiale for at forbedre omfanget og standarden af undervisningslokalerne. For det første fremhæver Egedammen at placeringen af ungdomstilbuddet i flere

bygninger reducerer muligheden for samspil mellem de enkelte elevgrupper. For det andet oplever Egedammen at der generelt er for lidt plads både til de enkelte undervisningsgrupper og i de enkelte lokaler, og at ikke alle lokaler er handicapvenlige. For det tredje giver Egedammen udtryk for at der mangler værkstedsfaciliteter, at køkkenet er nedslidt, og at der er problemer med lydisolering og ventilationsforhold. Egedammen forventer at en forestående renovering og udbygning af institutionen vil afhjælpe en del af de problemer der er ved de nuværende rammer for undervisningen. Det er dog nødvendigt med mere omfattende renovering end den planlagte for at sikre at rammerne for undervisningen på Egedammen er af tilstrækkelig standard, og at institutionen kan rumme det stigende antal elever som den forventer vil komme i årene frem. Standarden af uden-dørsfaciliteter samt undervisnings- og hjælpemidler er generelt betydeligt bedre end lokaleforholdene.

I forhold til de fysiske rammer for undervisningen er én central konklusion fra elevundersøgelsen at undervisningsaktiviteter uden for institutionernes fysiske rammer er i høj kurs blandt eleverne. Specifikt giver de interviewede elever udtryk for at ture og rejser rummer de bedste oplevelser ved det undervisningsforløb de har oplevet, og at værdien i ture og rejser er oplevelsen af at deltage i fællesskaber og at få venner. Limfjordsskolen er den institution der i sin undervisningspraksis i mest udpræget grad vægter at en stor del af undervisningen foregår uden for skolens fysiske rammer. For at understøtte dette har skolen blandt andet investeret i fem minibusser der gør det let at placere undervisningen hvor som helst i Limfjordsegnen. Længerevarende studierejser er også en del af undervisningsforløbet.

En anden central konklusion fra elevundersøgelsen der relaterer sig til rammerne for undervisningen, er at de interviewede elever ligger meget vægt på at institutionen udgør et miljø hvor eleverne møder ligestillede og kan udfolde sig uden at føle sig anderledes. I den sammenhæng er det igen værd at fremhæve Limfjordsskolen som en institution der i særlig grad har formået at skabe et ungdomsmiljø. En grundlæggende årsag til det er naturligvis at skolens altovervejende opgave er undervisning af unge, og at skolen kun omfatter tilbud til personer med generelle indlæringsvanskeligheder. At undervisningstilbuddet ofte er et treårigt forløb, og at det er et kombineret bo- og undervisningstilbud, understøtter også opbygningen af et ungdomsmiljø. Endelig bidrager skolens indretning til et indtryk af at der er tale om et ungdomsmiljø.

De institutioner der både har tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder og til andre grupper, har ikke i samme grad som Limfjordsskolen et ungdomsmiljø.

På ASV Horsens og ASV Vejle, hvor grunduddannelsen ikke specifikt er målrettet unge og reelt også omfatter både unge og ældre, er indtrykket at ungdomsmiljøet er minimalt. Set i lyset af at mange unge med særlige behov kan have vanskeligt ved at finde relevante ungdomsmiljøer andre

steder, er det beklageligt at nogle institutioner ikke har mulighed for eller ikke lægger vægt på at skabe et ungdomsmiljø.

7.6 Resultater og udslusning

7.6.1 Løbende evaluering af målopfyldelse

Som tidligere beskrevet evaluerer alle institutioner mere eller mindre systematisk og jævnligt i hvilket omfang de mål der er opsat for undervisningen af den enkelte elev, bliver indfriet. Derigennem sker der på alle institutioner i større eller mindre grad løbende en opfølgning på og en sikring af at undervisningen forbedrer elevernes færdigheder og kvalifikationer som tiltænkt i de individuelle undervisningsplaner.

Ligesom der er forskel i graden af systematik og hyppighed i den løbende evaluering af undervisningens resultater, er der betydelig forskel institutionerne imellem med hensyn til dokumentation af resultaterne for den enkelte elev.

Blandt institutionerne i Vejle Amt udgør logbogssystemet en central kilde til dokumentation af undervisningens resultater. Derudover er det portfoliokassesystem som ASV vejle beskriver i sin selvevalueringsrapport, værd at fremhæve. ASV Kolding-Fredericia anvender desuden Marte Meo-metoden og ser den som en hensigtsmæssig metode til at registrere og dokumentere elevernes løbende udvikling. Specialskolen for Voksne, Aalborg, fokuserer også på at dokumentere undervisningens resultater. På de øvrige institutioner er der ikke på samme måde en systematisk indsats for at følge op på undervisningens resultater. Egedammen har dog besluttet at nedsætte en arbejdsgruppe der har til formål at undersøge om det er muligt at udarbejde et koncept for yderligere afdækning af undervisningens resultater end den måde det foregår på i dag. Det er positivt at flere institutioner har implementeret systemer til dokumentation af undervisningens resultater, og at andre har taget initiativ til det. Der er dog for alle institutionernes vedkommende behov for fortsat at have særligt fokus på dette område.

7.6.2 Udslusningsindsats

Institutionernes indsats i forhold til udslusning varierer også betydeligt, men på de fleste institutioner er indsatsen begrænset.

Institutionernes primære indsats i forhold til udslusning består af at en del af institutionerne sørger for at eleverne kommer i erhvervspraktik i løbet af undervisningsforløbet med det formål at afklare deres fremtidsperspektiver. Nogle institutioner sætter også fokus på fremtidsperspektivet gennem eksempelvis præsentation af relevante bo- og jobtilbud eller erhvervsbesøg.

Institutionernes begrænsede udslusningsindsats betyder at der er et misforhold mellem det fokus institutionerne har på at undervisningen skal give de unge relevante kompetencer i forhold til aktiv deltagelse i samfundslivet og deres indsats for at bidrage til og følge op på at det reelt sker.

En af årsagerne til institutionernes begrænsede indsats kan være at det for mange elevers vedkommende på forhånd er besluttet hvad der skal ske efter undervisningsforløbets afslutning. Eksempelvis skriver Limfjordsskolen i sin selvevalueringsrapport at det er en formuleret forudsætning når skolen optager en elev, at andre instanser tager suverænt over når eleven slutter på Limfjordsskolen.

En effektiv udslusningsindsats forudsætter naturligvis at der findes relevante og tilstrækkelige udslusningsmuligheder. Voksenspecialskolerne i Nordjyllands Amt fremhæver at udslusningsmulighederne er et stort problem, og Specialskolen for Voksne, Aalborg, har derfor taget initiativ til at kortlægge udslusningsmulighederne for sine elever. På Specialskolen for Voksne, Himmerland, giver man udtryk for at manglen på tilstrækkelige/ordentlige udslusningsmuligheder i amtet kan føre til at man revisiterer nogle til fortsat undervisning i ungdomstilbuddet selvom de måske ville have mere gavn af en anden type tilbud.

Manglen på relevante udslusningsmuligheder er naturligvis problematisk og kan hæmme motivationen for at satse på udslusningsvejledning. Det uheldige ved et manglende eller meget begrænset fokus på udslusningen er at det indebærer en risiko for at der ikke i relevant udstrækning sker en overførsel af de kompetencer den enkelte elev har opnået gennem undervisningsforløbet, til den efterfølgende hverdag. Mere generelt kan et begrænset fokus på elevernes efterfølgende tilværelse også medføre at eleverne ikke får lært kompetencer der måske ville kunne gøre dem i stand til at klare en mindre beskyttet tilværelse end først antaget.

Flere af institutionerne er opmærksomme på at deres udslusningsindsats er begrænset, og at den bør intensiveres. Det gælder fx Voksenspecialskolerne i Nordjyllands Amt. I amtsligt regi er der også sat fokus på at arbejde med netop udslusningsproblematikken. Specialskolen for Voksne, Himmerland, udtrykker at der er en forventning om at arbejdet munder ud i et arbejdsredskab for institutionerne, og det er skolens vision at sikre at undervisning, botræning og beskæftigelse hænger bedre sammen end de mener det er tilfældet i dag.

Ansættelse af vejledere er generelt ikke et prioriteret område, og som den eneste institution har ASV Horsens en uddannet vejleder der varetager alt om elevernes praktik og beskæftigelse/uddannelse. På Specialskolen for Voksne, Aalborg, overvejer man at etablere en vejlederfunktion, og én lærer er i gang med en vejlederuddannelse.

Det er betænkeligt at der er så begrænset vejledningsindsats over for unge med generelle indlæringsvanskeligheder for hvem vejledning og opfølgning kan have afgørende betydning for fx muligheden for at bestride et skånejob. I 2004 træder en ny lov om vejledning om valg af uddannelse og erhverv i kraft. Loven sigter blandt andet på at øge indsatsen i vejledningen af unge med særlige behov. Evalueringen har ikke forholdt sig til hvilke nye muligheder den nye lov giver, men voksenspecialundervisningens institutioner vil formentlig stadig skulle spille en væsentlig rolle i forbindelse med at sikre kvaliteten i vejledningen til unge med særlige behov.

7.7 Konklusioner og anbefalinger

7.7.1 Udvikling af nuværende tilbud

Kun ganske få amter har vedtaget en ret til et længerevarende ungdomstilbud for alle unge som ikke kan benytte de ordinære ungdomsuddannelser, og ikke alle amter har i praksis et længerevarende undervisningstilbud til alle unge med generelle indlæringsvanskeligheder. I et ligebehandlingsperspektiv er det problematisk at unge der ikke kan profitere af de ordinære ungdomsuddannelser, ikke tilbydes et alternativt undervisningstilbud der i omfang kan sidestilles med en ordinær ungdomsuddannelse.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne sikrer at alle unge med særlige behov har adgang til et relevant ungdomstilbud der i omfang svarer til de ordinære ungdomsuddannelser. Amterne skal desuden sikre at ungdomstilbuddet fastholdes som et undervisningscentreret forløb. Oprettelse af ungdomstilbud der kombinerer undervisning, praktik og socialpædagogiske elementer, skal således ud fra en uddannelsessynsvinkel være pædagogisk velbegrundede.

Blandt de udvalgte amter er der både i Vejle Amt og Nordjyllands Amt forskel på de enkelte institutioners tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder. Det betyder at nogle unge med ensartede undervisningsbehov bliver tilbudt markant forskellige undervisningstilbud afhængigt af deres geografiske tilhørsforhold. Denne form for forskelsbehandling er ikke acceptabel.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at amterne formulerer en politik for deres tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder der indeholder minimumskrav til institutionernes undervisningstilbud til denne målgruppe. Minimumskravene skal sikre den enkelte unge ret til et relevant undervisningstilbud uanset hvor i amtet vedkommende bor, og hvilken funktionsnedsættelse vedkommende har.

Der er betydelig forskel på om institutionerne med tilbud til unge med generelle indlæringsvanskeligheder henvender sig til unge der netop har afsluttet grundskoleforløb, eller kun optager unge

der er minimum 18 år. I de tilfælde hvor de unge ikke optages i umiddelbar forlængelse af deres grundskoleforløb, sker der ikke en automatisk brobygning, og nogle unge mister tilknytningen til undervisningssektoren.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at tilbuddene rettes specifikt mod unge der netop har afsluttet deres grundskoleforløb. Det vil kunne sikre en automatisk brobygning og at ingen unge ryger ud af undervisningssystemet medmindre det er pædagogisk velbegrundet. Desuden vil tilbud rettet specifikt mod unge være befordrende for at udvikle et ungdomsmiljø i stil med det man kan finde på de ordinære ungdomsuddannelser.

Institutionernes fokus på og praksis i forbindelse med afdækning af en elevs forudsætninger, færdigheder og behov varierer betydeligt. En grundig, tværfaglig afdækning er en forudsætning for at sikre at den individuelle undervisningsplan tager udgangspunkt i elevens forudsætninger, færdigheder og behov.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at alle institutioner foretager en grundig tværfaglig afdækning og anvender relevante test. Afdækningen skal gennemføres af kvalificerede fagpersoner, og det er derfor vigtigt at der er tilknyttet et tværfagligt team hvor der foruden undervisere indgår eksempelvis psykolog og fysioterapeut. Praktikforløb for kommende elever kan kvalificere afdækningen, og evalueringsgruppen anbefaler derfor at institutioner der ikke i dag tilbyder praktikforløb, overvejer at indføre det.

De individuelle undervisningsplaner er et centralt redskab for undervisningen, og mange af institutionerne har haft og har stadig meget fokus på at udvikle deres praksis i forhold til udarbejdelse af og opfølgning på de individuelle undervisningsplaner. For at sikre at de kan fungere efter hensigten, er det vigtigt at dette fokus fastholdes, og at eleverne indtænkes mere i både udarbejdelse og opfølgning.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at institutionerne fastlægger en metode og fast rutine i forhold til at udarbejde og evaluere de individuelle undervisningsplaner. Modellen skal blandt andet indeholde elementer der kan sikre at eleverne i højere grad end i dag involveres i at udarbejde og følge op på mål osv.

Specialpædagogisk rådgivning og vejledning i tilknytning til undervisningen er begrænset. Det er problematisk fordi deltagerne i undervisningstilbuddene er unge med mange forskellige former for fysiske og psykiske handicap.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne tager initiativ til at undersøge om organiseringen af den tværfaglige ekspertise er hensigtsmæssig, og at institutionerne opprioriterer specialpædagogisk rådgivning, vejledning og bistand i tilknytning til undervisningen.

Det er problematisk at der er en tendens til at institutionerne overvejende prioriterer specialpædagogisk efter- og videreuddannelse af undervisere der varetager undervisning af personer med specifikke handicap .

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at institutionerne i særlig grad opprioriterer indsatsen for at sikre relevant efter- og videreuddannelse af undervisere af unge med generelle indlæringsvanskeligheder.

De fysiske rammer sætter på nogle institutioner grænser for hvem der kan deltage i undervisningstilbuddene, og hvilke undervisningsformer der kan gennemføres i undervisningslokalerne.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at amterne og institutionerne kritisk vurderer de fysiske rammer for undervisningen. Som minimum skal de sikre at det er muligt for alle uanset handicap at deltage i undervisningen. Derudover bør amterne og institutionerne sikre at lokalerne er indrettet så de muliggør forskellige undervisningsformer.

Det gælder for hovedparten af institutionerne at indsatsen i forhold til opfølgning på undervisningsresultater og udslusning af eleverne er begrænset. Dette er problematisk set i forhold til at undervisningen skal være målrettet og anvendelsesorienteret.

Evalueringssgruppen anbefaler derfor at institutionerne opprioriterer deres udslusnings- og opfølgningsindsats og desuden udbygger samarbejdet med de relevante institutioner og virksomheder som eleverne efterfølgende kommer i kontakt med.

7.7.2 Videre perspektiver

Da lov om specialundervisning for voksne blev fremlagt for Folketinget i 1978, stod der i bemærkningerne til lovforslaget at det forudsattes at amterne videreførte undervisningen af unge åndssvage som hidtil var blevet givet under særfor sorgen. Siden har ungdomstilbuddet været en integreret del af voksenspecialundervisningen uden dog at være nævnt i loven. Der har løbende været diskussion om det hensigtsmæssige i at ungdomstilbuddet blev reguleret gennem den samme lov som den øvrige voksenspecialundervisning, eller om undervisningen af unge med særlige behov burde have sin egen lovgivning.

Denne evaluering viser at der er en række uheldige konsekvenser ved at ungdomstilbuddet reguleres gennem lov om specialundervisning for voksne:

- Loven sikrer ikke i praksis at alle unge med særlige behov har adgang til et længerevarende undervisningstilbud.
- Loven sikrer ikke landsdækkende normer for indholdet, omfanget og længden af et ungdomstilbud, men åbner tværtimod mulighed for at amter og enkeltinstitutioner inden for samme amt har meget forskellige tilbud.

Ungdomstilbuddet er den eneste mulighed for en uddannelse ud over folkeskolen for unge som på grund af deres handicap ikke kan profitere af de ordinære ungdomsuddannelser. I Norge har alle unge en lovfæstet ret til en ungdomsuddannelse når grundskolen er fuldført. Lovmæssigt er der én ungdomsuddannelseslov. For unge med generelle indlæringsvanskeligheder er omfanget af undervisningen tre år, men kan udvides til fem år. I Sverige er alle ungdomsuddannelser samlet i det gymnasiale system, som er ansvarlig for at tilbyde undervisning til alle unge. Den overordnede målsætning er derfor den samme for alle unge, men i loven er der desuden præciseringer om mål og indhold der er målrettet unge med psykisk udviklingshæmning og ligestillede. Desuden er omfanget fastlagt til minimum 3600 timer over tre år. I Danmark er ungdomsuddannelserne ikke samlet i ét system, og det er derfor svært at håndhæve sektoransvarlighedsprincippet på samme måde som i folkeskolen.

De ordinære ungdomsuddannelser skal naturligvis i videst mulig udstrækning også varetage ansvaret for undervisningen af handicappede, men der vil være en gruppe af unge hvis handicap medfører at de ikke på nogen reel måde vil kunne deltage i den undervisning og opnå de beskrevne kompetencer. Ligeledes vil de unge ikke kunne indgå i de sociale relationer der er væsentlige og udviklende i uddannelsesstedets tilhørende ungdomsmiljø. Ungdomstilbuddet under lov om specialundervisning for voksne må derfor betragtes som ungdomsuddannelsen for de unge som ikke kan have udbytte af undervisningen på de ordinære ungdomsuddannelser. Det bestyrkes af målsætningen om at 95 % af en årgang skal have en kompetencegivende ungdomsuddannelse. Hvis de unge med udviklingshæmning eller andre funktionsnedsættelser ikke automatisk betragtes som tilhørende de resterende 5 %, må ungdomstilbuddet under specialundervisning for voksne betragtes som en del af det samlede ungdomsuddannelsessystem i Danmark.

Ungdomstilbuddene har en funktion som uddannelser med et mere alsidigt formål og sigter som de øvrige ungdomsuddannelser på at udvikle elevernes erhvervmæssige, studiemæssige og personlige kompetencer. Ungdomstilbuddet adskiller sig med andre ord væsentligt fra de øvrige undervisningsaktiviteter under voksenspecialundervisningen. Det vil derfor være hensigtsmæssigt at ungdomstilbuddet i fremtiden ikke udbydes under lov om specialundervisning for voksne, men at der etableres et andet lovgrundlag for ungdomstilbuddet.

Danmark har som underskriver af FN's standardregler om lige muligheder for handicappede forpligtet sig til som minimum at tilbyde elever med handicap samme uddannelsesressourcer som elever uden handicap. I det danske system med flere adskilte ungdomsuddannelser er der behov for at sikre handicappede unges lige muligheder gennem et retskrav. I dag er det en praktisk, ressourcemæssig eller faglig vurdering i det enkelte amt eller på den enkelte institution som afgør om en elev visiteres til undervisning. Der kan i individuelle tilfælde være hensyn der taler for at unge med svære funktionsnedsættelser ikke skal tilbydes et helt ungdomsuddannelsesforløb, men der bør være tale om et positivt fravalg og ikke en manglende ret.

En ungdomsuddannelse for unge med særlige behov bør være treårig ligesom de fleste øvrige ungdomsuddannelser. Formuleringen i FN's standardregler om at elever med handicap som minimum skal tilbydes samme uddannelsesressourcer, berettiger sandsynligvis ikke til et treårigt forløb hvis uddannelsesressourcer opfattes som økonomiske ressourcer. Allerede i dag opfattes begrebet dog som et tidsmæssigt begreb i folkeskolen hvor elever i specialundervisningen tilbydes ti års undervisning ligesom alle andre og endda eventuelt et 11. skoleår. I Norge og Sverige tilbydes unge med særlige behov da også særligt tilrettelagte programmer der i omfang svarer til de øvrige uddannelsesprogrammer for unge, dvs. minimum tre år.

Den nuværende situation for unge med særlige behov i Danmark må overordnet vurderes som vilkårlig og som særdeles utilfredsstillende. Årsagen er lovgivningens brede rammer og de enkelte amters udmøntning heraf.

Evalueringsgruppen anbefaler derfor at der skabes et lovgivningsmæssigt grundlag der fastslår alle unges ret til en ungdomsuddannelse.

Evalueringsgruppen anbefaler desuden at ungdomstilbuddet udvikles til en egentlig ungdomsuddannelse for elever som ikke kan profitere af en af de ordinære uddannelser, og at den får et omfang som svarer til dem. Den nye uddannelse bør beskrives på linje med andre ungdomsuddannelser og ikke ud fra diagnoser hos de elever som forventes at benytte den.

8 Tværgående udviklingsmuligheder

Dette kapitel behandler en række problemstillinger som evalueringen har vist på tværs af amter og målgrupper. Problemstillingerne vil være vigtige at overveje og tage stilling til i forbindelse med den fremtidige udvikling af voksenspecialundervisningen. En række af problemstillingerne blev allerede fremhævet i Undervisningsministeriets debatoplæg om specialundervisning for voksne i 1999. Undervisningsområdet samler en bred vifte af aktiviteter som er meget forskelligartede fra målgruppe til målgruppe, og ændringer skal derfor foretages i en balancegang mellem mange hensyn og behov.

I kapitlet præsenteres evalueringsgruppens anbefalinger til hvordan tilbuddet om undervisning til personer med funktionsnedsættelser kan videreudvikles og forbedres. Anbefalingerne skal ses som et supplement og en videreudvikling af anbefalingerne i de foregående kapitler. Kapitlet opsummerer således ikke rapportens anbefalinger, men forsøger at vise udviklingsmuligheder for den samlede voksenspecialundervisning.

8.1 Afgrænsning af den kompenserende specialundervisning

Ifølge regelgrundlaget for voksenspecialundervisningen skal amterne tilbyde personer med fysiske og psykiske handicap specialundervisning og specialpædagogisk bistand. Aktiviteterne under loven er blandt andet defineret ved at målgruppen er personer med fysiske og psykiske handicap, at sigtet er at kompensere for handicappet, og at midlet er undervisning og bistand med et individuelt udgangspunkt.

Definitionerne af den kompenserende specialundervisning for voksne er imidlertid ikke tilstrækkelig præcise. I løbet af evalueringen har det gentagne gange vist sig at det i praksis kan være vanskeligt at afgøre hvornår en aktivitet kan betegnes som kompenserende specialundervisning. Det er der forskellige årsager til:

- Forskelle i praksis mellem amterne: Aktiviteter som i nogle amter udbydes som tilbud under voksenspecialundervisningen, kan i andre amter være tilbud i sundhedssektorens regi.
- Praksis baseret på historiske tilfældigheder: Aktiviteterne kan være så rutine- eller ad hoc-præget at det kan være vanskeligt at tale om planlagt undervisning med et forberedt indhold

og sigte som er tilpasset den enkelte deltager. Aktiviteterne ligger under voksenspecialundervisningen som tradition.

- Mangel på alternativer: Kursustilbud kan være så styret af faglige og tematiske mål at undervisningen mere synes at have karakter af hensyntagende end kompenserende specialundervisning. Undervisningen burde i sådanne tilfælde udbydes som hensyntagende specialundervisning under folkeoplysningsloven, men i mange amter er der ikke relevante tilbud at henvise til. Evalueringen har ligeledes givet eksempler på at brudt isolation og socialt samvær med ligestillede kan være det primære formål med fortsat at deltage i undervisningen for nogle deltagere. Her burde det i stedet være muligt at henvise til sociale tilbud, fx klubber og mødesteder.

Den uklare afgrænsning skaber en rummelighed og en fleksibilitet der har gjort det muligt løbende at udvikle undervisningsområdet. Loven har vist sig langtidsholdbar på den måde at det har været muligt at tilbyde undervisning i henhold til loven efterhånden som nye undervisningsmuligheder og -behov opstår.

Det er imidlertid vigtigt at fastholde at specialundervisningen for voksne skal have karakter af specialpædagogiske undervisningsforløb med udgangspunkt i den enkelte deltager og med sigte på at forbedre den enkelte deltagers efterfølgende livssituation og muligheder. Det er vanskeligt at synliggøre og udvikle voksenspecialundervisningen som et særligt område hvis der udføres opgaver som fagligt kunne udføres bedre eller lige så godt og eventuelt billigere i et andet regi. Det ville derfor være en styrke hvis voksenspecialundervisningen kunne etablere en klar profil i forhold til tilbud i tilgrænsende sektorer og på andre undervisningsområder.

Behovet for en klar profil og afgrænsning er blandt andet aktuelt fordi voksenspecialundervisningen udføres af personer som er ansat på læreroverenskomster med en fast del af arbejdstiden afsat til forberedelse. Hvis aktiviteten har en karakter som ikke fordrer forberedelse, fx terapi, behandling, instruktion, eller hvis der overvejende er tale om hensyntagende specialundervisning, kan det være fagligt relevant og/eller mere ressourceeffektivt at overflytte aktiviteten til et andet regi. Udbyderne af voksenspecialundervisningen skal derfor sikre at deres undervisning tydeligt har et kompenserende formål og et højt fagligt niveau.

Det betyder ikke at aktiviteter under voksenspecialundervisningen som vanskeligt kan identificeres som kompenserende specialundervisning, er uden værdi. Der er ingen tvivl om at det arbejde der i dag udføres for personer med funktionsnedsættelser i henhold til lov om specialundervisning for voksne er yderst nyttigt. Evalueringen har også givet et stærkt indtryk af at voksenspecialundervisningens ledere og undervisere generelt er engagerede og vidende. Alligevel er det nødvendigt med en kritisk gennemgang af de eksisterende tilbud for at sikre områdets legitimitet, en hen-

sigtsmæssig ressourceudnyttelse og at tilbud om behandling og terapi gives i det fagligt mest kvalificerede regi.

Evalueringsgruppen anbefaler at regelgrundlaget for voksenspecialundervisningen revideres af de ansvarlige myndigheder. Regelgrundlaget skal blandt andet indeholde en tydeligere definition af den kompenserende specialundervisning og specialpædagogiske bistand der tillader en afgrænsning i forhold til andre sektorer og undervisningsområder. I den forbindelse bør Undervisningsministeriet også udarbejde en ny vejledning for området.

8.2 Behov for udvidet politisk stillingtagen

Lov om specialundervisning for voksne er en rammelov. Loven fastslår at personer med fysiske og psykiske handicap har ret til kompenserende specialundervisning og specialpædagogisk bistand, og at amterne skal sørge for undervisningen.

Evalueringen har vist at der for den enkelte bruger kan være væsentlige ulemper ved et så bredt og rummeligt formuleret regelgrundlag. Regelgrundlagets brede formuleringer resulterer i en svag retsstilling for deltagere på vej ind eller ud af et undervisningstilbud.

Det giver sig eksempelvis udslag i at man som deltager i voksenspecialundervisningen ikke ved hvad man rimeligvis kan forvente som borger. For den enkelte ansøger og deltager kan det være meget vanskeligt at gennemskue om man har krav på undervisning i henhold til loven. Evalueringen har givet eksempler på at ansøgere tilsyneladende er blevet afvist med en begrundelse der først og fremmest bygger på at det eksisterende tilbud ikke passede til deltageren. Evalueringen har også vist at nogle amter opererer med en øvre grænse for undervisningens varighed og omfang. En sådan praksis synes ikke umiddelbart at være i overensstemmelse med intentionerne i det nuværende regelgrundlag.

En anden væsentlig ulempe er at personer med funktionsnedsættelser ikke nødvendigvis får et tilbud om undervisning selvom de sandsynligvis ville kunne profitere af det. Evalueringen har givet indtryk af at det for nogle målgrupper ofte er tilfældigheder der afgør om personer henvises til eller har fået information om undervisningstilbuddene. Undervisningsstederne har heller ikke altid overblik over om man når ud til målgruppen i tilstrækkeligt omfang. Tilbuddene annonceres, men indsatsen for at informere alle potentielle deltagere og deres netværk om mulighederne er ofte usystematisk. I nogle tilfælde reducerer man ligefrem informationsindsatsen for at regulere tilgangen af nye deltagere.

Et konkret resultat af denne praksis er at personer med anden etnisk baggrund konsekvent er underrepræsenterede blandt deltagerne i voksenspecialundervisningen. Det nuværende lokale samarbejde med sprogcentre virker utilstrækkeligt i lyset af at der ligger en anseelig udfordring i at få kontakt med handicappede personer med anden etnisk baggrund. På samme måde sker det tilsyneladende ofte at personer med lette handicap og mennesker på plejehjem ikke tilbydes undervisning fordi de overses i systemerne. Samlet set kunne rekrutteringen til voksenspecialundervisningen, herunder eventuelle overgange fra det sundhedsfaglige system, tilrettelægges på en langt mere koordineret måde.

Det er næppe muligt eller ønskværdigt med en meget detaljeret lovgivning som ikke giver muligheder for lokal prioritering og udvikling. En detaljeret lovgivning kan også risikere at begrænse det for specialundervisning helt afgørende forhold at undervisningen skal tage udgangspunkt i den enkelte deltager.

De enkelte amter fortolker regelgrundlaget på vidt forskellige måder og har hver især udviklet særlige visitationsregler og bevillingsniveauer. Undervisningsministeriet har tilsyneladende ikke ønsket eller formået at sikre en vis fælles standard i amternes måde at forvalte og udmønte ansvaret for voksenspecialundervisningen på. Det bevirker at deltagerne kan opleve væsentlige kvalitetsforskelle mellem undervisningstilbuddene til bestemte målgrupper alt efter hvilket amt man bor i. Dertil kommer at amternes regler og praksis i nogle tilfælde synes at være i modstrid med lovgivningens intentioner.

Der er meget store forskelle på i hvilken grad amternes politikere og forvaltninger involverer sig i at sikre kvaliteten og udviklingen af voksenspecialundervisningen. De politiske visioner og målsætninger bevæger sig på forskellige niveauer og afspejler forskellige grader af engagement i undervisningsområdet. Amternes dialog og tilsyn med undervisningsstederne har ligeledes varierende intensitet. Konsekvensen er at det i mange amter er overladt til den enkelte institution og initiativtager at fastlægge kvaliteten af de forskellige undervisningstilbud. Derfor kan der være væsentlige forskelle på kvaliteten af undervisningstilbuddene til samme målgruppe inden for et amt, fx med hensyn til ressourceindsatsen, visitations- og afdækningsprocedurerne og undervisernes uddannelsesbaggrund. Der kan også være forskelle på hvor systematisk institutionernes indsats er for at informere om og rekruttere til undervisningstilbuddene.

Der er behov for en tydeligere politisk stillingtagen til specialundervisningen for voksne. I dag er den faktiske tildeling af undervisning til enkeltpersoner i vid udstrækning baseret på et fagligt skøn på den enkelte institution og hos den enkelte underviser. Det individuelle udgangspunkt skal ikke ændres i fremtiden, men der er behov for at de ansvarlige politikere og myndigheder på både centralt og regionalt niveau påtager sig et større ansvar for undervisningsområdet.

Hensigten er ikke at opstille detaljerede forskrifter for hvilke målgrupper der er omfattet af lovgivningen, og hvordan undervisningstilbuddene skal udformes. Hensigten er derimod at sikre kvaliteten af tilbuddene, og at tilbuddene når ud til alle med behov for kompenserende specialundervisning.

Evalueringsgruppen anbefaler at Undervisningsministeriet i højere grad sikrer at amterne sørger for at handicappede personer kan få den kompenserende specialundervisning og specialpædagogisk bistand som de har krav på ifølge loven. Evalueringsgruppen anbefaler desuden at amterne sikrer kvaliteten af undervisningstilbuddene i og på tværs af de enkelte undervisningssteder, herunder sikrer at personer med behov for voksenspecialundervisning tilbydes undervisning.

8.3 Målettet undervisning

Lovgiverne har – i tråd med det specialpædagogiske udgangspunkt – ikke ønsket at give konkrete anvisninger til hvordan undervisningen skal tilrettelægges, gennemføres og evalueres. Til gengæld stiller loven krav om at der udarbejdes individuelle undervisningsplaner for den enkelte deltager før undervisningen sættes i værk.

Beslutninger om undervisningens mål, indhold, form mv. er i vid udstrækning overladt til de personer som er involveret i at udarbejde de individuelle undervisningsplaner. Planerne er derfor vigtige dokumenter. Dels som et styringsredskab for underviserne, dels som en overenskomst mellem deltageren og undervisningsstedet.

Der er mange fordele forbundet med at regelgrundlaget kun giver generelle anvisninger til undervisningen, og at den konkrete udformning overlades til beslutninger i forbindelse med udformningen af den individuelle undervisningsplan. Først og fremmest indebærer det en stor grad af frihed til at kunne tilrettelægge og gennemføre undervisningen. Det gælder både i forhold til den enkelte deltagers færdigheder, forudsætninger og behov og i forhold til traditionerne og undervisernes kvalifikationer på den enkelte institution.

Evalueringen viser imidlertid klart at de individuelle undervisningsplaner ikke altid fungerer som det ønskede styringsværktøj for undervisere og deltagere. Ledere og undervisere tilkendegiver at det er en svær udfordring at udarbejde gode undervisningsplaner. En gennemgang af eksempler på undervisningsplaner viser også at beskrivelserne af mål og indhold i mange tilfælde ikke er særlig præcise. Flere af de deltagende institutioner har tilkendegivet at de betragter arbejdet med de individuelle undervisningsplaner som et særligt udviklingsområde.

Det er desværre ikke alle undervisningssteder som lægger den nødvendige indsats i udarbejdelsen af de individuelle undervisningsplaner. Dermed reduceres mulighederne for at gennemføre en målrettet undervisning med udgangspunkt i den enkelte deltager, og de gensidige forventninger mellem deltageren og undervisningsstedet bliver slørede.

I løbet af evalueringen er der fremkommet mindst fem eksempler på områder hvor arbejdet med de individuelle undervisningsplaner kan forbedres for at sikre en målrettet undervisning:

- Den indledningsvise afdækning af ansøgerne: Det er vigtigt at der foretages en pædagogisk relevant afdækning af ansøgerens forudsætninger, færdigheder og behov. Desuden skal ansøgerens egne ønsker til undervisningen afklares, og for en række målgruppers vedkommende vil det ligeledes være relevant at foretage en tværfaglig afdækning af ansøgernes kendte og ukendte funktionsnedsættelser. Den indledningsvise afdækning skal give anvisninger på hvordan undervisningen skal tilpasses deltageren så der skabes sammenhæng mellem undervisningens mål og indhold og deltagerens livssituation efter endt undervisning.
- Præcisering af mål: Hvis de individuelle undervisningsplaner skal være retningsanvisende for undervisningen, er der behov for at både mål og indhold beskrives mere præcist. Målene skal være så konkrete at det er muligt at evaluere graden af målopfyldelse.
- Integrering af den specialpædagogiske bistand: Undervisningsstederne skal sætte mere fokus på den specialpædagogiske bistand som en integreret del af undervisningstilbuddet til handicappede personer og deres netværk. Behovet for en tværfaglig indsats, herunder erhvervs- og uddannelsesvejledning, socialrådgivning, psykologisk rådgivning, ergo- og fysioterapi, bør vurderes allerede i forbindelse med udarbejdelsen af den individuelle undervisningsplan.
- Løbende evaluering: Underviserne og deltageren bør løbende evaluere om målene bliver indfriet, eller om der er behov for at justere beskrivelserne af mål og indhold i den individuelle undervisningsplan. Logbøger og faste tidsintervaller kan være elementer i en løbende evaluering af undervisningen.
- Efterfølgende effektvurdering: Der er behov for at indhente viden og dokumentation for at den kompenserende specialundervisning fremmer deltagerens aktive samfundsdeltagelse. I dag har undervisningsstederne som hovedregel ingen systematisk viden om hvilken effekt undervisningen har på deltagerens efterfølgende livssituation. Dermed får undervisningsstederne heller ingen tilbagemelding på om målbeskrivelserne i de individuelle undervisningsplaner er realistiske og lader sig overføre til livet efter undervisningens ophør.

Arbejdet med de individuelle undervisningsplaner kan opleves som en bureaukratisering af selve undervisningen. Det er imidlertid nødvendigt at undervisningsplanerne er baseret på en grundig afdækning, at målene er præcise og evaluerbare, og at der sker en opfølgning på om målene indfries – både under og efter et undervisningsforløb. Undervisningsstederne bør i højere grad tilrettelægge og gennemføre undervisningen så den direkte sigter mod at give den enkelte delta-

ger bedre udfoldelsesmuligheder i sit bo-, arbejds-, undervisnings- og fritidsliv efter endt undervisning. Undervisningsstederne skal med andre ord sikre anvendeligheden og overførselsværdien af den kompenserende specialundervisning. Kun på den måde kan det sikres at undervisningen er målrettet mod at afhjælpe og begrænse virkningerne af deltagerens handicap.

Evalueringsgruppen anbefaler at undervisningsstederne opprioriterer arbejdet med de individuelle undervisningsplaner som grundlag for en målrettet undervisning og en tydelig overenskomst mellem deltager og undervisningssted.

Evalueringsgruppen anbefaler at de ansvarlige myndigheder sikrer kvaliteten af de individuelle undervisningsplaner, herunder at institutionerne udarbejder planerne på grundlag af en tilstrækkelig pædagogisk afdækning med adgang til den nødvendige tværfaglige ekspertise.

8.4 Fra skoler til kompetencecentre

Undervisningsstederne opbygger løbende en specialpædagogisk ekspertise som med fordel kan nyttiggøres i en bredere sammenhæng end stedets egen undervisning af voksne med funktionsnedsættelser.

Evalueringen har givet indtryk af at undervisningsstederne primært oplever sig selv som undervisningsinstitutioner og skoler, og at de kun i varierende grad er opmærksomme på hvad de i øvrigt kan tilbyde det omgivende samfund. Den kompenserende specialundervisning af handicappede personer skal fortsat være undervisningsstedernes kerneydelse, men den opbyggede viden og ekspertise kan også anvendes på værdifulde måder i andre og bredere sammenhænge.

Undervisningsstederne bør i fremtiden opfatte sig selv som specialpædagogiske kompetencecentre med varierende opgaver og samarbejdsrelationer. De bør søge et mere aktivt samarbejde med andre professionelle miljøer og systemer og tilbyde specialpædagogiske ydelser. Undervisningsstederne bør have en mere omfattende rolle i forhold til at sikre lige muligheder og gode vilkår for handicappede overalt i samfundet. Udviklingen hen imod en selvforståelse som specialpædagogiske kompetencecentre må naturligvis ikke ske på bekostning af den faglige specialisering, men skal netop bidrage til at undervisningsstederne stiller specialpædagogisk viden og ekspertise af høj kvalitet til rådighed overalt hvor det kan gavne handicappede. Det kan eksempelvis være i forbindelse med at etablere kombinerede ordinære og specialpædagogiske uddannelsesforløb, at fastholde handicappede i ordinær uddannelse, at undervise ansatte i kommunale forvaltninger og plejehjem i handicappedes behov, at screene og teste for uerkendte funktionsnedsættelser, at gennemføre pædagogiske afdækninger, at rådgive og vejlede på arbejdspladser mv. I tilfælde hvor

ydelserne ikke har karakter af specialpædagogisk bistand i tilknytning til undervisningen af enkeltpersoner, kan ydelserne udbydes som indtægtsdækket virksomhed.

Mange undervisningssteder udvikler sig allerede i retning af kompetencecentre, hvilket blandt andet afspejles i at ordet skole erstattes med ordet center i mange navne. Denne udvikling er positiv, men der er fortsat mange uudnyttede muligheder for at opsøge og etablere samarbejdsrelationer hvor den specialpædagogiske ekspertise kan nyttiggøres.

Udviklingen hen imod kompetencecentre vil ændre medarbejdernes roller fra primært at være undervisere til både at være undervisere, konsulenter rådgivere, specialister mv. Desuden vil der formentlig blive behov for en mere varieret personalesammensætning på undervisningsstederne og mere fleksible tjenestetidsregler end de nuværende med en fast, årlig forberedelsesfaktor.

Evalueringsgruppen anbefaler at amterne i samarbejde med undervisningsstederne udvikler kompetencecentre ved løbende at identificere nye muligheder for at udvikle og nyttiggøre undervisningsstedernes viden om og erfaring med personer med funktionsnedsættelser.

Evalueringsgruppen anbefaler desuden at undervisningsstederne udvider samarbejdet med andre professionelle miljøer og systemer som har betydning for personer med funktionsnedsættelser som led i en udvikling fra skoler til kompetencecentre.

Kommissorium

Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) igangsætter en evaluering af specialundervisning for voksne i forbindelse med Handlingsplan 2002.

Baggrund

Siden udlægningen af særfor sorgen har den kompenserende specialundervisning for voksne hørt under Undervisningsministeriets ressort og er blevet reguleret gennem lov om specialundervisning for voksne fra 1980. Kompenserende specialundervisning for voksne henvender sig til personer med et fysisk eller psykisk handicap som efter undervisningspligtens ophør har behov for at få afhjulpet eller begrænset virkningerne af deres handicap. Undervisningen er individuelt tilrettelagt og foregår typisk som eneundervisning eller på mindre hold.

Kompenserende specialundervisning forvaltes af amterne, og amtsrådet indstiller personer til undervisning. Undervisningen udbydes af amternes egne institutioner og af private institutioner, primært oplysningsforbundene.

I 1999 deltog 95.000 kursister i den kompenserende specialundervisning. Specialundervisningen har oplevet en kraftig aktivitetsstigning siden lovens vedtagelse, hvilket blandt andet skyldes at mulighederne for at kompensere for funktionsnedsættelser er blevet forbedret, og at nye målgrupper er kommet til. Der er typisk store forskelle fra amt til amt med hensyn til organiseringen og prioriteringen af tilbuddene til de enkelte målgrupper.

Evalueringsområde

Evalueringen vil omfatte amternes udmøntning af lov om specialundervisning for voksne samt det konkrete undervisningstilbud i tre amter.

Evalueringen vil fokusere på tilbuddene til følgende målgrupper:

- unge med generelle indlæringsvanskeligheder (ungetilbuddet)
- personer med sent erhvervet hjerneskade
- personer med hørevanskeligheder.

De tre målgrupper er udvalgt så de tilsammen både dækker en væsentlig andel af specialundervisningens deltagere og af de afholdte undervisningstimer. Desuden repræsenterer grupperne en aldersmæssig spredning og omfatter både personer med fysiske og mentale handicap.

I valget af de tre amter lægges der vægt på at de har givet tilbuddet til en eller flere af de nævnte målgrupper høj prioritet. Desuden lægges der vægt på at de tre amter har overenskomster med private initiativtagere.

Formål

Evalueringens formål er at vurdere udbuddet og kvaliteten af den kompenserende specialundervisning til personer med fysiske og psykiske handicap som varetages af amterne, amtslige institutioner og private initiativtagere.

Formålet er endvidere:

- at belyse forskelle og ligheder i amternes organisering af undervisningstilbud i henhold til lov om specialundervisning for voksne
- at vurdere stærke og svage sider ved de konkrete undervisningstilbud til specifikke målgrupper
- at identificere eksempler på god praksis
- at formulere anbefalinger til de udvalgte amter og institutioner såvel som til undervisningsområdet øvrige lokale, regionale og nationale beslutningstagere.

Organisering

Der nedsættes en ekstern evalueringsgruppe der har det faglige ansvar for evalueringen. Evalueringens opgaver er at fremsætte vurderinger og anbefalinger på baggrund af evalueringens dokumentationsmateriale i den endelige evalueringsrapport. Gruppen sammensættes af fem personer så dens samlede profil dækker:

- forskningsbaseret indsigt i specialpædagogik for voksne
- erfaring som lærer i kompenserende specialundervisning
- erfaring som leder på institutioner for kompenserende specialundervisning

- indsigt i kursisternes og de pårørendes behov og krav i forbindelse med at deltage i kompetterende specialundervisning for voksne
- faglig indsigt i undervisning af de udvalgte målgrupper
- indsigt i parallelle tilbud i det øvrige Skandinavien.

Der nedsættes en projektgruppe fra EVA der har det praktiske og metodiske ansvar for evalueringen. Projektgruppen yder sekretariatsbistand til evalueringsgruppen, herunder udarbejder udkast til den endelige rapport. Desuden fungerer projektgruppen som kontaktpersoner i forhold til de berørte institutioner.

Dokumentation og metode

Som led i evalueringen skal evalueringsgruppen formulere fælles kvalitetskriterier for specialundervisning for voksne i forhold til en række temaer. Kriterierne skal udtrykke evalueringsgruppens kvalitetsopfattelse inden for lovgivningens rammer og skal kunne fungere som grundlag for at vurdere praksis i amterne.

Evalueringen gennemføres med udgangspunkt i følgende dokumentationsmateriale:

Amternes selvevalueringer: Alle amter samt Københavns, Frederiksberg og Bornholms Kommuner nedsætter hver en selvevalueringsgruppe der består af personer med centralt ansvar for den politiske, administrative og pædagogiske udmøntning af det lovpligtige undervisningstilbud.

Institutionernes selvevalueringer: I de tre udvalgte amter nedsætter de relevante institutioner og initiativtagere en selvevalueringsgruppe for hver af de tre handicapgrupper. Grupperne består af ledelsesrepræsentanter, undervisere og nuværende kursister.

I hvert af de udvalgte amter nedsættes der således fire selvevalueringsgrupper. De fire selvevalueringer afreporteres i en fælles selvevalueringsrapport for hvert af de udvalgte amter. I de øvrige amter nedsættes der kun én selvevalueringsgruppe på det centrale niveau. Selvevalueringerne gennemføres på baggrund af en vejledning fra EVA.

Brugerundersøgelser: Der gennemføres en undersøgelse blandt tidligere kursister i specialundervisningen inden for de tre udvalgte målgrupper. Hvis det viser sig nødvendigt, kan undersøgelsen målrettes pårørende til de tidligere kursister i specialundervisningen. Som udgangspunkt tager undersøgelsen form af en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse.

Institutionsbesøg: Der afsættes ca. 1½ dag til besøg i hvert af de udvalgte amter. De omfatter besøg på de relevante undervisningssteder og møder med repræsentanter fra amternes centrale forvaltninger. På besøgene gennemføres interview med udgangspunkt i selvevalueringsrapporterne.

Evalueringsrapport

Evalueringsgruppen fremlægger et udkast til evalueringsrapport for repræsentanter fra de selvevaluerende myndigheder og institutioner. Formålet med høringen er at give deltagerne mulighed for at rette faktuelle fejl og kommentere evalueringens proces, metode og resultater.

Evalueringsrapporten vil indeholde evalueringsgruppens vurderinger og anbefalinger på baggrund af den indhentede dokumentation. Rapporten offentliggøres medio december 2003.

Konference

Efter evalueringsrapportens offentliggørelse kan der afholdes en konference, eventuelt i samarbejde med Amtsrådsforeningen, med temaet: "Kvalitet i specialundervisningen for voksne – status og udviklingsmuligheder". I givet fald inviteres lærere, ledere, konsulenter, embedsmænd, organisationsrepræsentanter, politikere og andre med interesse for specialundervisning for voksne til at deltage i konferencen.

Om evalueringsgruppen

Eskild Frøshaug Petersen (formand for evalueringsgruppen), leder af Kurhus – Rehabiliteringscenter for Hjerneskade. Eskild Frøshaug Petersen er uddannet cand.phil. i audiologopædi ved Københavns Universitet. Fra 1986 til 1998 arbejdede han som logopæd, blandt andet med personer med sent erhvervet hjerneskade og generelle indlæringsvanskeligheder. Han var leder af Hørepedagogisk afsnit på Gentofte Amtssygehus fra 1998 til 2002. Eskild Frøshaug Petersen har desuden skrevet artikler og bøger om audiologopædiske emner såsom testning, behandling og effekt- og brugerundersøgelser.

Jan Braskhøj, forstander ved Ungdomsskolen i Utterslev, en skole for unge med generelle indlæringsvanskeligheder under Københavns Kommune. Jan Braskhøj er uddannet lærer og har i over 30 år undervist eller været leder på skoler for børn eller unge med forskellige typer handicap. Han har desuden deltaget i en lang række udviklingsprojekter inden for området. Fra 1991 har han været leder på Ungdomsskolen i Utterslev og aktivt deltaget i debatten om de unges muligheder for et ungdomstilbud.

Lis Bresson, pensioneret fra stillingen som forstander på Hovedstadens Ordblindeskole. Lis Bresson er uddannet i læsepædagogik og minoritetsstudier og har beskæftiget sig med voksenspecialpædagogik, speciallærer- og lederuddannelser. Hun har blandt andet bidraget til at udvikle og oprette læsepædagoguddannelsen og audiologopædi på KUA. Senest har hun medvirket til at etablere en uddannelse for specialundervisnings- og sprogcenterlærere om sprogcenterkursister med særlige behov. Som fritidskonsulent i Danske Døves Landsforbund i en treårig periode deltog hun i flere ministerielle udvalg og medvirkede i oprettelsen af Døves og Hørehæmmedes Oplysningsforbund. Lis Bresson er fortsat medlem af Undervisnings- og Uddannelsesudvalget i De Samvirkende Invalideorganisationer (DSI) og medlem af Rådet for Uddannelses- og Erhvervsvejledning (R.U.E.).

Monica Dalen, professor ved Universitetet i Oslo, Institutt for spesialpedagogikk ved Det utdanningsvitenskapelige fakultet. Uddannet som cand.pæd. i 1975 og dr.philos. i 1992 ved Universitetet i Oslo. Monica Dalen har i sin undervisning og forskning beskæftiget sig med specialundervisning, individuelt tilpasset undervisning og uddannelse samt inklusion. Fra begyndelsen af 1990'erne har hun ligeledes været engageret i forskning i internationale adoptioner i Norge. De senere år har hun været næstformand for den norske nationalkommission for UNESCO med hovedansvar for uddannelse. I dette arbejde har hun bidraget til at etablere et såkaldt internationalt flagskib med hovedfokus på funktionshæmmedes ret til uddannelse i en inkluderende skole.

Charlotte Ringsmose, universitetslektor og forsker på Institut for Pædagogisk Psykologi ved Danmarks Pædagogiske Universitet. Charlotte Ringsmose er uddannet psykolog og ph.d. i pædagogisk psykologi. Hun har beskæftiget sig med den kompenserende specialundervisning i en år-række som henholdsvis lærer, leder, konsulent og forsker. Hun underviser og forsker i relation til den specialpædagogiske didaktik og har udgivet flere publikationer inden for dette felt. Hun har skrevet ph.d.-afhandling om evalueringsforskningsmetoder i relation til specialundervisning for voksne og arbejder løbende med evalueringsprojekter på området.

Kriterier for kvalitet

De kvalitetskriterier der er listet i dette appendiks, har fungeret som evalueringsgruppens referenceramme i vurderingen af specialundervisningen for voksne. Kriterierne blev formuleret ved påbegyndelsen af evalueringen og er samlet set udtryk for evalueringsgruppens kvalitetsopfattelse på daværende tidspunkt. En række af kriterierne udspringer af evalueringsgruppens erfaringer og holdninger, mens andre afspejler de kvalitetskrav der er indeholdt i regelgrundlaget for specialundervisning for voksne. Kvalitetskriterierne har været retningsgivende for udarbejdelsen af vejledninger til selvevalueringer til såvel institutioner som amter og er generelt strukturerende for evalueringens dokumentationsindsamling og afrapportering. Derudover kan kriterierne forhåbentlig virke inspirerende for det videre arbejde med at udvikle voksenspecialundervisningen i amterne og på undervisningsstederne.

Tema 1: Amternes forvaltning

Amternes målsætninger

1. Amterne har hver især formuleret en samlet politik for specialundervisning for voksne med overordnede målsætninger for undervisningstilbuddene til forskellige målgrupper.

Amternes tilbud

2. Amterne tilbyder specialundervisning til alle voksne med et handicap som det er muligt at afhjælpe eller begrænse virkningerne af gennem et pædagogisk forløb.
3. Amterne har et tilbud til alle i gruppen af unge der på grund af deres handicap ikke har reel mulighed for at benytte en af de ordinære ungdomsuddannelser.
4. Amternes tilbud til hele denne ungegruppe har et omfang der kan sidestilles med de etablerede ungdomsuddannelser.
5. Amternes tilbud udmøntes gennem en begrundet og hensigtsmæssig arbejdsdeling mellem egne institutioner, private initiativtagere og lands- eller landsdelsdækkende institutioner.

6. Amterne har ikke ventetid på specialundervisning for voksne.
7. Amterne sikrer at de forskellige undervisningstilbud er beskrevet, og at der formidles information om undervisningstilbud til relevante målgrupper og aktører.

Amternes kvalitetssikring og -udvikling

8. Amterne indhenter løbende informationer, vurderinger mv. der belyser om deres målsætninger indfries.
9. Amterne har etableret procedurer der sigter mod at udvikle kvaliteten af undervisningstilbudene på egne institutioner og hos private initiativtagere med overenskomst.

Samarbejde og koordinering

10. Amterne sikrer at institutionerne samarbejder og koordinerer undervisningstilbuddene til de enkelte målgrupper.

Økonomi

11. Amternes bevillingssystem sikrer en fornuftig sammenhæng mellem udviklingen i antallet af kursister og allokeringen af ressourcer til specialundervisningen for voksne.
12. Amterne opgør deres udgifter til specialundervisning for voksne på en åben og gennemsigtig måde.

Tema 2: Den individuelle undervisningsplan

Visiteringsprocedurer og -praksis

13. Visiteringsprocedurerne sikrer at forudsætninger, færdigheder og behov hos den enkelte elev/kursist afdækkes, herunder omfanget og graden af individuelle funktionsnedsættelser.
14. Visiteringen foretages af personer med de nødvendige kvalifikationer.

Mål og indhold

15. Der udarbejdes en individuel undervisningsplan før undervisningen begynder.
16. Målene i de individuelle undervisningsplaner afspejler de konstaterede forudsætninger, færdigheder og behov, og indholdet i de individuelle undervisningsplaner afspejler de opstillede mål.

17. Målene i de individuelle undervisningsplaner formuleres så de er så konkrete og evaluerbare som muligt, og den individuelle undervisningsplans beskrivelser af mål og indhold evalueres og revideres løbende i undervisningsprocessen.
18. Eleven/kursisten – og eventuelt pårørende – er involveret i udarbejdelsen af den individuelle undervisningsplan, herunder i beskrivelsen af undervisningens mål og indhold.

Revisitationsprocedurer og -praksis

19. Der foretages en revisitation af den enkelte elev/kursist efter en periode.
20. Revisitationen tager udgangspunkt i en evaluering af målene og opfyldelsen af målene i den individuelle undervisningsplan.
21. Eleven/kursisten – og eventuelt pårørende – er involveret i evalueringen af målopfyldelsen og i beskrivelsen af eventuelle nye undervisningsbehov.

Tema 3: Undervisningen

Undervisningens indhold og form

22. Undervisningens indhold afspejler den individuelle undervisningsplan.
23. Hold og klasser dannes under hensyntagen til elevernes/kursisternes individuelle forudsætninger, færdigheder og behov.
24. Undervisningen til den enkelte elev/kursist er præget af helhed og sammenhæng, herunder integreret vejledning og specialpædagogisk bistand.
25. Undervisningen inddrager pårørende i det nødvendige og hensigtsmæssige omfang.

Tema 4: Underviserne

Undervisernes kvalifikationer

26. Den enkelte underviser har de fornødne kvalifikationer til at kunne påtage sig den pågældende form for specialundervisning.
27. Det samlede underviserkollegium på institutionerne afspejler undervisningens faglige og pædagogiske krav.

Undervisernes efter- og videreuddannelse

28. Amterne sørger for og afholder udgifterne til den fornødne efter- og videreuddannelse af underviserne.

29. Institutionerne bidrager løbende til at afdække og imødekomme undervisernes behov for efter- og videreuddannelse.

Disponible underviserkræfter

30. Det samlede antal rådige undervisningstimer på institutionerne afspejler de faglige og pædagogiske krav til undervisningen.

Tema 5: De fysiske rammer

Bygninger og lokaler

31. Undervisningen gennemføres i egnede lokaler.

Geografisk placering

32. Undervisningstilbuddene er skemalagt og geografisk placeret så der tages hensyn til kursisters transportforhold. Amterne sørger for eller afholder udgifterne til fornøden befordring af eleverne/kursisterne.

Hjælpe- og undervisningsmidler

33. Undervisere og elever/kursister har fornødent og tidssvarende udstyr til rådighed i undervisningen.

Tema 6: Organisation og ledelse

Institutionernes struktur og ledelse

34. Institutionerne har en leder med det pædagogiske ansvar for undervisningen, en bestyrelse, et pædagogisk råd og eventuelt et deltagerråd.

35. Lederne af institutionerne har de fornødne kvalifikationer.

Informationsmateriale og -formidling

36. Institutionerne har udarbejdet virksomhedsplaner e.l. med beskrivelser af undervisningstilbud, typiske undervisningsforløb og institutionernes aktuelle værdigrundlag og pædagogiske udgangspunkt.

37. Virksomhedsplanen er offentligt tilgængelig, fx på institutionernes hjemmesider.

Institutionernes kvalitetssikring og -udvikling

38. Institutionerne evaluerer løbende deres mission og relation til det omgivende samfund.
39. Institutionerne samarbejder med det omgivende samfund, fx det lokale erhvervsliv, fritidstilbud eller andre undervisningsinstitutioner.
40. Institutionerne indhenter løbende information om og implementerer ny kundskab, nye tilgange og nye teknologiske muligheder inden for deres undervisningsområde.
41. Institutionerne følger op på evalueringresultater og ny viden.
42. Institutionerne har en udviklingsorienteret tilgang til deres virke som fx resulterer i udviklings tiltag, artikler og deltagelse i forskningsprojekter.

Tema 7: Resultaterne

Målopfyldelse

43. Undervisningen forbedrer kursisternes funktionelle færdigheder, herunder personlige kvalifikationer, som tiltænkt i de individuelle undervisningsplaner.

Kursisternes efterfølgende situation

44. Kursisterne opnår øget livskvalitet og/eller bedre mulighed for aktivt at deltage i samfundslivet efter afsluttet undervisning.

Danmarks Evalueringsinstitut har tidligere udgivet:

- *Skriftlige opgaver og vejledning*, december 2000, ISBN 87-7958-001-7
- *Social- og sundhedshjælperuddannelsen*, 2001, ISBN 87-7958-003-3
- *Socialrådgiver- og socialformidleruddannelserne*, 2001, ISBN 87-7958-008-4
- *Samarbejde og sammenhænge*, 2001, ISBN 87-7958-010-6
- *Sammenhænge og samspil*, 2001, ISBN 87-7958-011-4
- *Basisuddannelserne*, 2001, ISBN 87-7958-013-0
- *Historie med samfundskundskab i det almene gymnasium*, 2001, ISBN 87-7958-017-3
- *Fysik i skolen – skolen i fysik*, 2001, ISBN 87-7958-020-3
- *Overgange fra hhx og htx til videregående uddannelse*, 2001, ISBN 87-7958-015-7
- *Teknik og naturvidenskab*, 2001, ISBN 87-7958-024-6
- *Undervisning i pædagogik*, 2002, ISBN 87-7958-056-4
- *Efteruddannelse af lærere på erhvervsskoler og AMU-centre*, 2002, ISBN 87-7958-062-9
- *Det Teknisk-Naturvidenskabelige Fakultet ved Aalborg Universitet*, 2002, ISBN 87-7958-032-7
- *Profiler på hhx og htx*, 2002, ISBN 87-7958-033-5
- *Masteruddannelser*, 2002, ISBN 87-7958-073-4
- *Børnehaveklassen*, 2002, ISBN 87-7958-077-7
- *Datamatikeruddannelsen*, 2002, ISBN 87-7958-078-5
- *Agricultural Science*, 2002, ISBN 87-7958-079-3
- *Folkeskolens afgangsprøver*, 2002, ISBN 87-7958-076-9
- *Efter- og videreuddannelse af undervisere på mellemlange videregående uddannelser*, 2003, ISBN 87-7958-096-3
- *Pædagoguddannelsen*, 2003, ISBN 87-7958-100-5
- *Eksamensformer i det almene gymnasium*, 2003, ISBN 87-7958-104-8

- *Vilkår for pædagogisk udviklingsarbejde*, 2003, ISBN 87-7958-107-2
- *Engelsk i grundskolen*, 2003, ISBN 87-7958-113-7
- *Engelsk i grundskolen (delrapport)*, 2003, ISBN 87-7958-114-5
- *Personlige uddannelsesplaner på tekniske erhvervsuddannelser*, 2003, ISBN 87-7958-115-3
- *Læreruddannelsen*, 2003, ISBN 87-7958-123-4
- *Tysk på universitetet*, 2003, ISBN 87-7958-118-8
- *Den internationale dimension i folkeskolen*, 2003, ISBN 87-7958-124-2

Rapporterne kan læses på EVA's hjemmeside www.eva.dk eller købes hos:

Danmark.dk's netboghandel
Telefon 18 81
H www.danmark.dk/netboghandel